

Державна наукова установа “Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України”

Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського
Національної академії наук України

Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”

ISSN 2616-6798

ІНФОРМАЦІЯ І ПРАВО

НАУКОВИЙ ФАХОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 2(41)/2022

Зареєстрований Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ № 20117-9917ПР від 05.07.13 р.)

Згідно з Наказом МОН України від 02.07.20 р. № 886 (додаток 4) журнал включено до Переліку наукових фахових видань України, категорія “Б”, галузь науки - юридичні, спеціальність - 081. У журналі можуть публікуватися матеріали стосовно дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів кандидата наук (доктора філософії – Ph.D.) і доктора наук у галузі юридичних наук. Друковане періодичне видання ІНФОРМАЦІЯ І ПРАВО внесене в міжнародну базу даних періодичних видань, згідно відповідного номеру ISSN, розміщується на інформаційній платформі “Наукова періодика України”, через яку здійснюється інтеграція з регіональним Реєстром DOI, Системою CrossRef, Міжнародним реєстром ORCID.

м. Київ

State Scientific Institution “Institute of Informatics, Security and Law of
National Academy of Law Sciences of Ukraine”

Vernadsky National Library of Ukraine of
National Academy of Sciences of Ukraine

Open International University of Human Development “Ukraine”

ISSN 2616-6798

INFORMATION AND LAW

SCIENTIFIC PROFESSIONAL JOURNAL

№ 2(41)/2022

Registered by Ministry of Justice of Ukraine
(Certificate of state registration of printed communication media:
KV Series № 20117-9917PR dated 05.07.13)

Pursuant to Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 02.07.20 № 886
(Annex 4), the journal is included in the List of scientific professional publications of Ukraine,
category “B”, branch of science - legal, specialty - 081.

The journal can publish materials related to thesis works aimed on the receipt of scientific degrees of
Doctor of Philosophy – Ph.D. (candidate of sciences) and Doctor of Sciences
in the area of Juridical Science.

The printed journal INFORMATION AND LAW is included in the international database of
journal, in accordance with relevant ISSN number, is placed on the information platform “Scientific
Periodicals of Ukraine”, through which integration with the regional DOI Register, CrossRef System,
ORCID International Register is carried out.

УДК 002:340+316.4+338.46

Наукова рада журналу

- Пилипчук Володимир Григорович**, доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України – *голова наукової ради.*
- Бебик Валерій Михайлович**, доктор політичних наук, професор – *зас. голови наукової ради.*
- Дубровіна Любов Андріївна**, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент
НАН України – *зас. голови наукової ради.*
- Копан Олексій Володимирович**, доктор юридичних наук, професор.
- Куйбіда Василь Степанович**, доктор наук з державного управління, професор.
- Марущак Анатолій Іванович**, доктор юридичних наук, професор.
- Нор Василь Тимофійович**, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України.
- Онщенко Олексій Семенович**, доктор філософських наук, професор, академік НАН України.
- Петришин Олександр Віталійович**, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України.
- Покутний Сергій Іванович**, доктор фізико-математичних наук, професор.
- Савінова Наталія Андріївна**, доктор юридичних наук, с.н.с.
- Скулиш Євген Деонізієвич**, доктор юридичних наук, професор.
- Таланчук Петро Михайлович**, доктор технічних наук, професор.
- Тихий Володимир Павлович**, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України.
- Фурашев Володимир Миколайович**, кандидат технічних наук, доцент, с.н.с.
- Шемшученко Юрій Сергійович**, доктор юридичних наук, професор, академік НАН України.

Редакційна колегія

- Буханевич Олександр Миколайович**, доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України
– *голова редакційної колегії.*
- Брижко Валерій Михайлович**, доктор філософії з юридичних наук, с.н.с.
– *зас. голови редакційної колегії.*
- Довгань Олександр Дмитрович**, доктор юридичних наук, професор
– *зас. голови редакційної колегії.*
- Арістова Ірина Василівна**, доктор юридичних наук, професор.
- Баранов Олександр Андрійович**, доктор юридичних наук, с.н.с.
- Беднарук Вальдемар**, доктор габілітований (Люблінський католицький університет, Польща).
- Беляков Костянтин Іванович**, доктор юридичних наук, професор.
- Вронська Тамара Василівна**, доктор історичних наук, с.н.с.
- Дзьобань Олександр Петрович**, доктор філософських наук, професор.
- Доронін Іван Михайлович**, доктор юридичних наук, доцент.
- Золотар Ольга Олексіївна**, доктор юридичних наук, с.н.с.
- Корж Ігор Федорович**, доктор юридичних наук, с.н.с.
- Ланде Дмитро Володимирович**, доктор технічних наук, професор.
- Настюк Василь Якович**, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України.
- Ткачук Тарас Юрійович**, доктор юридичних наук, доцент.
- Чистоклетов Леонтій Григорович**, доктор юридичних наук, професор.
- Шевчук Олександр Михайлович**, доктор юридичних наук, доцент.
- Шеффлер Томаш**, доктор філософії з юридичних наук (Вроцлавський університет, Польща).

* * * * *

UDC 002:340+316.4+338.46

THE SCIENTIFIC COUNCIL OF THE JOURNAL

- Pylypchuk Volodymyr**, Doctor of Juridical Science, Professor,
Academician NALS of Ukraine – *Chairman of Editorial Board*.
- Bebyk Valerii**, Doctor of Political Sciences, Professor – *Vice-chairman of Editorial Board*.
- Dubrovina Lyubov**, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member National
Academy of Sciences of Ukraine – *Vice-chairman of Editorial Board*.
- Furashev Volodymyr**, Candidate of Engineering Sciences, Associate Professor,
Senior researcher fellow.
- Kopan Oleksii**, Doctor of Juridical Science, Professor.
- Kuibida Vasyl**, Doctor of Administration Science, Professor.
- Marushchak Anatolii**, Doctor of Juridical Science, Professor
- Nor Vasyl**, Doctor of Juridical Science, Professor, Academician NALS of Ukraine.
- Onishchenko Oleksii**, Doctor of Philosophical Science, Professor, Academician NAN of Ukraine.
- Petryshin Oleksandr**, Doctor of Juridical Science, Professor, Academician NALS of Ukraine.
- Pokutnyi Serhii**, Doctor of Physics and Mathematics Sciences, Professor.
- Savinova Nataliia**, Doctor of Juridical Science, Senior researcher fellow.
- Shemshuchenko Yurii**, Doctor of Juridical Science, Professor, Academician NAN of Ukraine.
- Skulysh Ievhen**, Doctor of Juridical Science, Professor.
- Talanchuk Petro**, Doctor of Engineering Sciences, Professor.
- Tykhyi Volodymyr**, Doctor of Juridical Science, Professor, Academician NALS of Ukraine.

EDITORIAL BOARD

- Bukhanevych Oleksandr**, Doctor of Juridical Science, Professor, Corresponding Member National
Academy of Sciences of Ukraine – *Editor in Chief*.
- Bryzhko Valerii**, Doctor of Philosophy of Juridical Science, Senior researcher fellow
– *Vice-Editor*.
- Dovgan Oleksandr**, Doctor of Juridical Science, Professor – *Vice-Editor*.
- Aristova Iryna**, Doctor of Juridical Science, Professor.
- Baranov Oleksandr**, Doctor of Juridical Science, Senior researcher fellow.
- Bednaruk Waldemar**, Doctor habilitowany (Catholic University of Lublin, Poland).
- Bieliakov Konstantyn**, Doctor of Juridical Science, Professor.
- Chistokletov Leontiy**, Doctor of Juridical Science, Professor.
- Dz'oban Oleksandr**, Doctor of Philosophical Science, Professor.
- Doronin Ivan**, Doctor of Juridical Science, Associate Professor.
- Zolotar Olga**, Doctor of Juridical Science, Senior researcher fellow.
- Korzh Ihor**, Doctor of Juridical Science, Senior researcher fellow.
- Lande Dmytro**, Doctor of Engineering Sciences, Professor.
- Nastiuk Vasyl**, Doctor of Juridical Science, Professor, Corresponding Member NALS of Ukraine.
- Tkachuk Taras**, Doctor of Juridical Science, Associate Professor.
- Shevchuk Oleksandr**, Doctor of Juridical Science, Associate Professor.
- Schaffler Tomasz**, Doctor of Philosophy of Juridical Science (University of Wroclaw, Poland).
- Vronska Tamara**, Doctor of Historical Science, Senior researcher fellow.

* * * * *

З М І С Т**Інформаційне право**

ЯЩЕНКО В.А. Інформаційна свідомість як фактор війни Росії проти України.....	9
КОРЖ І.Ф., КОРЖ Т.І. Правова інформація як база для ухвалення окремих юридично значимих рішень.....	18
БРАЙЧЕВСЬКИЙ С.М. Проблема надання нормативно-правової інформації в особливих умовах.....	28
ЛІСОВСЬКА Ю.П. Правове забезпечення інтелектуально-ціннісного ресурсу в системі інформаційного капіталу кіберсучасності.....	37

Правова інформатика

ЛАНДЕ Д.В., ДМИТРЕНКО О.О. Побудова семантичних мереж та визначення ступеня розбіжності текстів.....	44
ДУБНЯК М.В., СОЛОВЙОВА В.С. Цифрова трансформація юридичних послуг.....	52
КОСТЕНКО О.В. Аналіз національних стратегій розвитку штучного інтелекту.....	58
КРИЛОВА Ю.І. Електронна демократія в Україні: теоретичний і практичний аспекти.....	70

Інформаційна і національна безпека

КУДІНОВ С.С. Державний тероризм – визначення та характеристика.....	78
МЕЛЬНИК Д.С., ЛЕОНОВ Б.Д. Поняття та зміст кримінологічної характеристики фінансування тероризму.....	85
КОВАЛЬЧУК А.Ю., ГАВЛОВСЬКИЙ В.Д. Інформаційно-психологічні впливи як засіб маніпуляції свідомістю, що застосовується організованими злочинними угрупованнями.....	94
РАДУТНИЙ О.Е. Публічні заклики та заперечення як форми інформаційної колабораційної діяльності за Кримінальним кодексом України...	99
ГУЦАЛЮК М.В., АНТОНЮК П.Є. Процесуальна спроможність використання електронної (цифрової) інформації як доказу в кримінальному провадженні.....	116
ТАРАН О.В., ГАВЛОВСЬКИЙ В.Д. Правове значення інформації, що міститься в єдиному реєстрі досудових розслідувань та окремі питання її використання у правозастосуванні.....	123
ДОРОГИХ С.О. Щодо питань інформаційної безпеки як напряду інформаційної політики України в умовах війни.....	133

Інформація за іншими предметними напрямками досліджень за спеціалізаціями в галузі знань 08 – “Право”

МАНЬГОРА В.В. Розвиток дистанційної юридичної освіти на сучасному етапі в Україні.....	138
САНДУЛ В.С., ПАЛАМАРІЮК Т.Д. Окремі особливості викладання предметів в освітніх закладах в умовах воєнного стану..	149
МАНЬГОРА Т.В. Правове регулювання протидії торгівлі людьми.....	154

До відома читачів

Стратегія кібербезпеки України: “Безпечний кіберпростір – запорука успішного розвитку країни”: Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021.....	164
Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни: Указ Президента України від 21 квітня 2022 року № 266/2022.....	180

До відома авторів.....	185
-------------------------------	------------

Наукове редагування, створення оригінал-макета та дизайн – Брижко В.М.
Граматичне коректування – Майстренко І.А. (укр., англ.).

Формат 70 x 108/16. Спосіб друку – різнографія. Ум. друк. арк. 16.4. Тираж 100 прим.
Виготовлено з оригінал-макета в друкарні ТОВ “Видавничий дім “АртЕк”.
04050, м. Київ, вул. Мельникова, буд. 63. Свідectво про внесення суб’єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
– серія № ДК № 4779 від 15.10.14 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою ДНУ ІБП НАПрН України, протокол № 6 від 27.06.22 р.

TABLE OF CONTENTS

Informative Law

YASHCHENKO V. Information consciousness as a factor in Russia's war against Ukraine.....	9
KORZH I., KORZH T. Legal information as a basis for making certain some legally significant decisions.....	18
BRAYCHEVSKYY S. The problem of providing regulatory information under special conditions.....	28
LISOVSKA Y. Legal support of intellectual and value resource in the cyber-modern information capital system.....	37

Legal Informatics

LANDE D., DMITRENKO O. Construction of semantic networks and determining the degree of divergence of texts.....	44
DUBNYAK M., SOLOVYOVA V. Digital transformation of legal services.....	52
KOSTENKO O. Analysis of national artificial intelligence development strategies.....	58
KRYLOVA Y. Electronic democracy in Ukraine: theoretical and practical aspects.....	70

Informative and National Safety

CUDINOV S. State terrorism – definitions and characteristics.....	78
MELNYK D., LEONOV B. The concept and content of criminological characteristics of terrorism financing.....	85
KOVALCHUK A., GAVLOVSKY V. Information and psychological influences as a means of manipulating consciousness used by organized criminal groups.....	94
RADUTNIY O. Public appeals and objections as forms of information collaboration activities under the Criminal Code of Ukraine.....	99
GUTSALYUK M., ANTONIUK P. Procedural capacity of use electronic (digital) information as evidence in criminal proceedings...	116
TARAN O., GAVLOVSKY V. Legal significance of information contained in the unified register of pre-trial investigations and individual issues of its use in law enforcement.....	123
DOROGICH S. On information security issues as a direction of Ukraine's information policy in war.....	133

Information on other subject research directions by specializations in the field of knowledge 08 – “Law”

MANGORA V. Development of distance legal education at the present stage in Ukraine.....	138
SANDUL V., PALAMARYUK T. Individual features of teaching subjects in educational institutions in conditions of martial law...	149
MANGORA T. Legal regulations against human trafficking.....	154

For the consideration of readers

Ukraine’s cybersecurity strategy: “Secure cyberspace is a guarantee of successful development of the country”: Decree of the President of Ukraine, dated August 26, 2021 № 447/2021.....	164
Issues of the National Council for the Restoration of Ukraine from the Consequences of the War: Decree of the President of Ukraine, dated April 21, 2022 № 266/2022.....	180

For the consideration of authors..... 185

Recommended for publication by the IISL of the NALS of Ukraine, protocol № 6 dated 27.06.22.

Інформаційне право

УДК 340.114:167.4

ЯЩЕНКО В.А., доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник ДНУ ІБП НАПрН України.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2257-318X>.

ІНФОРМАЦІЙНА СВІДОМІСТЬ ЯК ФАКТОР ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

***Анотація.** У статті йде мова про особливості формування та функціонування інформаційної свідомості у російському суспільстві, яка значним чином сьогодні орієнтована на войовничі, агресивні дії проти України та інших західних держав. Сюжетною лінією статті є аналіз об'єктивних обставин і суб'єктивних чинників, які мають місце у свідомому комплексі російських громадян. При цьому головна увага звертається на умови формування цих чинників та їх дію. Робиться висновок, що цієї війни можна було уникнути, якби у Росії штучно не була створена відповідна агресивна атмосфера стосовно України.*

***Ключові слова:** інформаційна безпека, інформаційне буття, інформаційна свідомість, правосвідомість, психологія інформаційної свідомості.*

***Summary.** The article deals with the peculiarities of the formation and functioning of information consciousness in Russian society, which today is largely focused on militant, aggressive actions against Ukraine and other Western countries. The subject line of the article is the analysis of objective circumstances and subjective factors that take place in the conscious complex of Russian citizens. The main attention is paid to the conditions of formation of these factors and their action. It is concluded that this war could have been avoided if Russia had not artificially created an aggressive atmosphere towards Ukraine.*

***Keywords:** information security, information existence, information consciousness, legal consciousness, psychology of information consciousness.*

Постановка проблеми. Війна Росії проти України породила як комплекс практичних питань, в плані відсічі цієї агресії, так і науково-теоретичних, зокрема, філософсько-правових, пов'язаних зі співвідношенням категорій інформаційного буття та інформаційної свідомості, формуванням і функціонуванням інформаційної свідомості росіян як інструменту цієї війни, а також її причин, пов'язаних із функціонуванням інформаційної свідомості у російському суспільстві.

Саме в діапазоні зв'язку цих категорій, на нашу думку, проявляється сутність "гібридної війни", інформаційної агресії, інформаційних атак та інформаційного протиборства взагалі.

Складові цієї проблеми: дослідити, як започатковувались та діють політична, правова, моральна і психологічна складові агресивної свідомості російських громадян, що зумовили цю війну і продовжують її підтримувати.

Результати аналізу наукових публікацій. У більшості джерел інформаційна свідомість розглядається як визначальний чинник інформаційної діяльності. Це відображено зокрема, в працях О.П. Дзьобаня [1], який відзначає її відносну самостійність. Стан свідомості російського суспільства висвітлюється А.Л. Андрєєвим [9], який на матеріалах емпіричного дослідження робить спробу проаналізувати динаміку зміни рис історичної свідомості у Росії, С.А. Храповим [2] щодо виявлення характеристик

аксіодинаміки суспільної свідомості пострадянської Росії, К.А. Абульханової [3] про підхід до свідомості як життєвої необхідності особистості, І.А. Стерніна [4] щодо росту агресивності спілкування у російському суспільстві, Н.І. Матузова [8] про правовий нігілізм в Росії та ін. Використані також публікації Ф. Шульженко [5], Т. Ворожко [7], І. Лосєва [10], які розкривають специфіку міфологізації історії українського народу, в тому числі його “бандеризацію” російською пропагандою тощо.

У той же час, як вважаємо, специфіка інформаційної свідомості як комплексу поглядів та дій, спрямованих на експансію, не розглядалась у науково-літературних джерелах.

Метою статті є висвітлення специфіки феномену російської інформаційної свідомості як комплексу поглядів та дій, спрямованих на політику експансії щодо України та визначення природи війни Росії проти України, її особливостей, об’єктивних обставин і суб’єктивних причин.

Виклад основного матеріалу. Найбільш резонансною подією сьогодення в усьому світі стала повномасштабна агресія Росії проти незалежної України, розпочата 24 лютого 2022 року, яка викликала потребу з’ясування сутності і ходу цієї війни, а головним чином – встановлення причин її розв’язання, що важливо не лише нині, а й на майбутнє.

На наш погляд, закономірних, об’єктивно зважених причин розпочати цю війну не було, її зумовили штучно створені інформаційно-пропагандистські фактори: висування Росією таких безпекових вимог до НАТО, які явно не могли бути виконані; надумані звинувачення України у спробі військового вирішення територіальних питань і невиконанні мінських домовленостей; інсинуації щодо необхідності “звільнення” російськомовних громадян України від “ярма” націоналізму, як фашизму та інші стереотипи свідомості, пов’язані з безпековою парадигмою існування.

Яким чином діють ці стереотипи, як інформаційна свідомість, що є складовою чинника національної ментальності росіян, впливає на російсько-українські відносини, формує їх ставлення до України, які особливості природи інформаційної свідомості були використані в якості приводу до агресивних дій проти України. Слід мати на увазі, що у пізнавальному плані інформаційна свідомість виступає у цій війні суб’єкт – об’єктивним чинником у межах категорій змісту та форми. Змістовно, це об’єкт, на який спрямована пізнавальна діяльність, що в принципі і формує цю свідомість. Тому у даній статті інформаційна свідомість і розглядається в якості об’єкта війни, оскільки цілеспрямована пропагандистсько-інформаційна атака на свідомість надає їй військового змісту.

Дослідження інформаційно-безпекового чинника важливе в першу чергу в плані осмислення тих кардинальних змін, які відбулись і відбуваються сьогодні у сфері інформаційного буття та інформаційної свідомості суспільства, оскільки ці категорії були і є сьогодні ключовими при аналізі всіх без винятку аспектів інформаційно-безпекової сфери.

В процесі висвітлення цього питання методологічно важливою є думка про те, що інформація в сучасному суспільстві не є допоміжним чинником існування, а вплетена у саме буття і стала його невід’ємною рисою, атрибутом. Таким чином, інформація стала регулятивним чинником суспільства, що впливає практично на всі аспекти людської життєдіяльності. Цей функціональний момент є ключовим в характеристиці сучасних інформаційних процесів, оскільки він фактично формує сучасну світоглядну парадигму суспільства.

Ця парадигма, так чи інакше, пов’язана з безпекою індивіда та суспільства в цілому, надійним стабільним існуванням соціуму, який, в принципі, без інформації не існує. Інформаційне буття набуло нині небаченої раніше активності у своєму впливі на

свідомість людини. Буття в даному випадку не просто формує цю свідомість, а наповнює її рисами інформаційності настільки, що можна зробити висновок про буттєвість інформаційної свідомості.

Якщо за К. Марксом свідомість є усвідомленим буттям і нічим іншим, то інформаційний фактор вніс новацію у співвідношення цих категорій: інформаційна свідомість стала фактично самим інформаційним буттям. В даному випадку теоретико-матеріалістичне протиставлення буття та свідомості долається природою інформації, яка, одночасно, є чинником і буття і свідомості.

Досить важливим є те, що інформація також зумовлює докорінні зміни і в сфері інформаційної свідомості. Збереження, накопичення і зростання інформації сприяє розвитку свідомості і форм рефлексії самосвідомості. Набуваючи відносної самостійності, інформаційна свідомість стає активним чинником, що регулює взаємозв'язок фізичних явищ і інформаційних процесів у культурі сучасного суспільства. “Свідомість людини, – констатує О.П. Дзьобань, занурюючись в інформаційне буття, перетворює “світ у собі” у “світ для себе” як у локальному (земному) плані, так і в космологічному (вселенському)”. На його ж думку, “збереження, накопичення і зростання інформації сприяє розвитку свідомості і форм рефлексії самосвідомості. Набуваючи відносної самостійності, інформаційна свідомість стає активним чинником, що регулює взаємозв'язок фізичних явищ і інформаційних процесів у культурі сучасного суспільства” [1, с. 31-32].

Іншими словами, інформаційна свідомість включає в собі всю багатоманітність інформаційної буттєвості, і в силу цього набуває, так би мовити, “різнобарвності”, що є свідченням багатства інформаційної свідомості і сприяє духовному розвитку людини, породжує умови для набуття гармонійного, творчого потенціалу особистості.

У тоталітарному ж суспільстві свідомість, і в першу чергу інформаційна, як правило, однобічно орієнтована, заангажована політично. Це, закономірно, збіднює інформаційну свідомість, обмежуючи її владними, офіційними настановами, що неминуче створює умови для маніпулювання свідомістю.

Саме такою, на нашу думку, є атмосфера, характерна для сучасної Росії, де свідомість стала жертвою політичних поглядів керівництва Росії. Особливо це вразило ідеологічний рівень інформаційної свідомості: політичні погляди, правосвідомість, моральні принципи поведінки.

У своєму дослідженні аксіодинаміки суспільної свідомості сучасної Росії С.А. Храпов вказує на наступні його характеристики: “1) Аксіологічна криза призвела до феноменологічних, соціо-гносеогенних та структурно-функціональних перетворень у суспільної свідомості сучасної Росії, що багато в чому мають кризовий характер; 2) Суспільній свідомості іманентні всі базові аксіологічні кризи сучасної західної культури, опосередковані специфікою соціокультурного простору та ходу соціальних перетворень пострадянської Росії; 3) В структурно-функціональному плані в аксіологічній матриці відбувається чотири основні процеси: девальвація конструктивних традиційних цінностей; фіксація деструктивних ціннісних орієнтацій в силу їх укорінення в ментально – несвідомих пластах; важке засвоєння конструктивних нових цінностей і швидке включення деструктивних нових цінностей” [2, с. 760]. Якщо з твердженням про аксіологічну кризу західної культури навряд чи можна погодитися, то висновок щодо укорінення деструктивних цінностей у свідомості росіян в силу своєї значущості набуває фактично ідеологічного рівня.

Другим стереотипом, яким дедалі більше стає просякнутою суспільна свідомість у Росії як на теоретичному, так і пропагандистському рівнях є перекинування закономірностей розвитку фантому самої свідомості: індивідуальної і колективної,

суб'єктивного і об'єктивного, внутрішнього і зовнішнього, свідомого та несвідомого. Як правило, між цими категоріями ігнорується діалектичний зв'язок, вони протиставляються один одному, між ними проводиться неперехідна межа, якої в реальності не існує.

Відображаючи цю особливість, К.А. Альбуханова висловлює думку, що “особистісність є можливістю поєднання несумісного, що є наслідком соціального насилля над цілісністю людини, здібності і можливості бути самою собою” [3, с. 164], що сприяє невизначеності свідомості і далі. “Більш того, рівень невизначеності знижує життєву і соціальну активність особистості і відкриває межі масової свідомості для зараження його примітивними потребами. І якщо ці потреби існували завжди, але в людському образі, то сьогодні вони рекламуються ЗМІ як головні цінності” [3, с. 165], яке здійснює фактично сучасна російська пропаганда.

На нашу думку, відзначена С.А. Храповим та К.А. Альбухановою ціннісна криза у суспільній свідомості сучасної Росії і є головною передумовою ворожого ставлення до України, соціальним фоном, на якому будується вся політика Росії щодо України, і інформаційна, і економічна, і військова. Особливість цієї аксіологічної кризи в тому, що загальнолюдські, європейські цінності у Росії втратили свій цивілізаційно-регулятивний характер, свою привабливість для людини і цей вакуум став заповнюватися кон'юнктурними, штучно вигаданими ідеологічними стереотипами протиставлення Росії фактично усьому світу, а оскільки Україна залишається вірною цим цивілізаційним цінностям, то її керівництво Росії проголошує ворогом.

Наслідком цих стереотипів є культивування пропагандою агресивності у суспільній і індивідуальній свідомості росіян. У колективній монографії І.А. Стернін відзначає: “Причини вибухового росту агресивності сучасного спілкування, на жаль, багато чисельні і різні. Є загальні причини, пов'язані перш за все, з менталітетом, національним характером росіян. Саме вони складають ґрунт для можливості агресивного спілкування в російському комунікативному середовищі. Агресія в свідомості російського народу не відноситься до категорій недопустимих явищ: російський менталітет, в цілому не заохочуючи агресію, допускає при цьому, що, коли тебе “доведуть”, або тобі дуже потрібно чогось досягти, то можна і проявити агресію “для користі справи” [4, с. 154]. “Агресія в даний час стала сприйматися як ефективний засіб досягнення мети, перемоги” [4, с. 157].

Ця орієнтація свідомості на агресивність припускає навіть можливість розв'язання ядерної війни. Фактично агресивність проголошується закономірним явищем, як спосіб вирішення тих чи інших проблем.

Характерною рисою ідеологічного рівня інформаційної свідомості стала також його міфологізація. Пріоритетним в цьому плані є міф про месіанську роль так званого “руського міра”. Насправді ніякої новації цей міф не містить, бо фактично він є модифікацією старої ідеї несумісності і протиставлення Сходу і Заходу.

Щодо ідеологічної концепції “руського міра”, яка в практичному контексті втілюється в правовій системі Росії, в її внутрішній і зовнішній політиці, то, як пояснює Ф. Шульженко – “вона бере свій початок з часів Василя III, обґрунтування монахом Філофеєм ідеї “Москва – третій Рим”, відповідно до якої Москва в державному і релігійному контекстах є спадкоємцем Римської і Візантійської імперій, а Василь III є продовжувачем справи Великого Костянтина, Блаженних князів київських Володимира та Ярослава. В глобальному контексті саме російська влада має врятувати християнський світ.

Багато років ця концепція здійснювала ідеологічне забезпечення імперських дій Росії. Пізніше відбулося репродукування “руського міра” в суспільній свідомості Росії, а перегадом він став аспектом ідеологій націоналістичних партій і рухів, до нього стали

відносити не лише громадян держави, а також російськомовне населення інших країн, які використовують у спілкуванні російську мову і, в першу чергу, населення колишніх республік СРСР” [5, с. 17].

За роки правління В. Путіна цю тезу було реанімовано і вона переросла в ідеологічно сформовану концепцію ворожості Заходу стосовно Росії і навіть нібито його бажання знищити Росію. Насправді багаточисельні політичні, економічні, культурні зв'язки Росії з західним світом, її зрощування з світовою економікою явно суперечили цій парадигмі. Фактично сформувався новий ідеологічний напрям – путінізм, який згідно Вікіпедії є “ідеологічною підтечією російського фашизму, що зародилася в середовищі російської політичної еліти на початку 2000-х років і є домінуючою державною ідеологією в сучасній Росії. Ідеологічно путінізм є химерним поєднанням старіших ідеологій російського націоналізму, таких як панславизм/слов'янофільство, євразійство, націонал-більшовизм та рашизм, й базується на концепції створення та поширення “руського міра” на якомога більшій території, при одночасному бажанні економічного співробітництва з Заходом для збільшення статків російської олігархічної еліти” [6].

Таким чином, як цитує інших експертів Т. Ворожко, – “сучасна російська пропаганда лягає на “родючий ґрунт” радянської пропаганди, постімперський синдром, культуру приниження та сильної руки і невідпрацьований історичний досвід. Які основні теми цієї пропаганди? “Радянський/російський солдат – завжди визволитель”, “Ми – завжди праві”, “Україна – це частина Росії, ми маємо на неї право” та ін. Постімперський синдром та відсутність рефлексії щодо нього, вказує дослідниця, проявляється у впевненості, що росіяни мають право диктувати сусіднім країнам, як їм жити” [7].

Оскільки Україна із здобуттям незалежності ставала все більш демократичною, а орієнтація на входження в європейську сім'ю і світову цивілізацію сприяла формуванню громадянського суспільства, що через тісні українсько-російські зв'язки могло стати позитивним прикладом для громадян Росії, то закономірно, це прагнення викликало ворожість у ставленні Кремля до України. Очевидно, боязкість перенесення демократичних процесів на територію Росії також стало однією з основних причин розв'язаної війни.

При цьому враховувалось, що в нинішніх умовах Україна ще не набула повноцінного європейського статусу і, на думку російського керівництва, залишається слабкою ланкою Заходу, яку можна відносно легко здолати і повернути до колишньої залежності від Росії.

Так як український народ на ментальному рівні не сприйняв ці плани, які явно суперечили його європейському поступу, керівництво Росії стало вважати Україну ворогом. Це стало ключовим аспектом російської пропаганди, яка згодом набула рис інформаційної війни проти України, що переросла сьогодні у повномасштабну війну взагалі.

Під впливом цієї всеохоплюючої пропаганди, яка ігнорувала багатоманітну різнобарвність інформаційної свідомості і звела її до односторонньо викривленої тези про начебто неспроможність самостійного розвитку України і більш того, небезпечність її для Росії, яку слід усунути, тобто, превентивно напасти.

Інших варіантів у стосунках Росії з Україною вже не розглядалось. Причина в тому, що налаштування цих стосунків вимагало в першу чергу визнання України рівноправним партнером, з яким слід рахуватися, можливо, йти на компроміси, домовленості, що Кремль вважав і вважає для себе недопустимим, в силу претензії на наддержаву світового рівня, а Україна, на їх думку, взагалі не повинна бути державним утворенням.

В принципі, це політичне викривлення могло б нівелюватись цивілізованою правосвідомістю російського суспільства, яка була б бар'єром на шляху агресивних планів і дій щодо України, бо головна атрибутивна риса правосвідомості – повага до чинного права, його мети, завдань тощо, тобто, врегулювання всіх суперечностей і конфліктів в правових рамках, що принципово заперечує війну як засіб політики.

Однак в реальності чинник правосвідомості став підпорядкованим відзначеній вище політичній доцільності. Сучасні цивілізовані принципи правосвідомості: верховенство права, конституційні права та свободи людини і їх гарантії в такому випадку перестають бути регуляторами суспільного життя.

Як стверджує Н.І. Матузов: “Сьогодні головна причина неповажного, м'яко кажучи, ставлення до закону – системна криза суспільства, що продовжується. Криміногенна дійсність, політична напруга, економічні негаразди, пауперизм, алкоголізація та наркоманізація частини населення, ...корупція, нерівність перед законом і судом, соціальна несправедливість, такий, що не знає аналогів у світі розрив між найбагатшими і найбіднішими, потворний російський капіталізм і багато іншого постійно репродукують правовий нігілізм в геометричній прогресії. Він став небезпечною хронічною хворобою, що вразила всі ланки і структури держави, весь її організм. І в той же час способом життя, його негативною стороною” [8, с. 23].

Тобто, правосвідомість стала жертвою постульованої агресивної державної політики, яка реалізовувалась через пропаганду. Масована антиукраїнська пропаганда не дала можливості сформувати цивілізаційні правові орієнтири свідомості суспільства, що на поведінковому рівні вилилось у агресивність щодо України.

Третя складова інформаційної свідомості – морально-етична, в цих умовах теж виявилась сформованою відповідно зазначеним вище політичним та пропагандистським постулатам, де не лише принципи, а навіть прості людські норми моралі виявились порушеними.

Зокрема, повага до людини, її гідності стосовно українця як людини, особистості, виявились знеціненими в інформаційній пропаганді Росії настільки, що ставили під сумнів існування українців як народу. Іншими словами, була цілеспрямовано сформована така мораль, яка дозволяла здійснювати військові злочини та знущання над цивільним населенням України. Фактично це агресивна, розбійницька мораль, яка не лише не була пересторогою війни, а навпаки, спонукала до неї, розпалювала її в жалюгідній, недостойній формі.

Важливо зазначити, що такі моральні установки сформували безчесний імідж російського війська, яке в ході війни з Україною зарекомендувало себе як загарбницька, розбійницька орда. У зв'язку з цим зазначимо, що і дії Росії у цій війні не можуть претендувати на статус цивілізованої битви, а фактично є злочинною, грабійницькою кампанією.

Не останню роль у цьому протистоянні відіграв психологічний фактор – підігрівання ненависті до всього українського, особливо держави, мови, культури, самого народу, що не в останню чергу було викликано штучно породженим і сформованим міфом про “бандерівський націоналізм” українців, які насправді лише прагнули до незалежності і самостійності існування, серцевиною якого виступала національна самосвідомість українців, яка є цивілізаційним атрибутом будь-якого народу.

В дійсності міф про “бандерівщину” спотворює самосвідомість, наділяючи її невластивими українському народу агресивно загарбницькими якостями.

Як зазначає Ігор Лосев у статті “Бандерофобия в российском сознании”: “Феномен, що нижче обговорюється, належить до числа фундаментальних і піонерських

мисленневих структур, що проявляються в менталітеті людей, які живуть в Росії, і їх ставленні до України та українців. “Бандерівщина” в російській свідомості має мало спільного з бандерівщиною, як актуальним явищем, що відбувалося в історії України. В цій свідомості і, тим більше, підсвідомості історична реальність перетворюється на символ, який живе своїм окремим від істини життям. Цей символ надзвичайно охоче використовується в багатьох працях, спрямованих на створення негативного образу України, її регіонів і політичних сил, що переважає майже у всіх російських текстах про феномен, навіть тих, що претендують на академічний характер.

Однак росіяни вважають таку (національно свідому – *від Авт.*) поведінку українців, яка, по суті ідентична поведінці росіян, поляків, німців або угорців як носіїв національної самосвідомості, зарозумілістю і агресією або, у крайньому разі, потенційною загрозою. Це, в свою чергу, породжує агресію носія російської свідомості, яку цей носій вважає провокацією, що породжена лише самим фактом існування такого “аномального” типу українців. Власна національна агресивність екстраполюється на когось іншого, що посилює відчуття загрози і уразливості. Це досить незвичайний тип мазохістської агресивності, за якого джерело агресії відчуває себе жертвою, що потребує захисту і співчуття, а агресивність здійснюється штучно викликаним страхом і безмірною жалістю до себе, невинуватою жодними реальними обставинами. Відмінним прикладом є становище російськомовного населення за межами Російської Федерації і його зображення в російських ЗМІ, що характеризується постійними скаргами на пригноблення та гоніння” [10].

На нашу думку, взагалі міфологізація свідомості є характерною рисою світосприйняття росіян. Слід зазначити, що міфологічний світогляд, який за своєю природою є сфантазовано утопічним відображенням реалій, насправді використовується російською пропагандою в практичних, прагматичних цілях, як засіб такого впливу на інформаційну свідомість, яка трансформується в знаряддя маніпулятивної політики.

Наприклад, негативне сприйняття перебудови в СРСР в 90-х роках ХХ століття, популяризація імперського минулого Росії, демонізація великої перемоги у Другій світовій війні завдяки радянському режиму, подаються як фактори переваги над демократією, що слугує зміцненню тоталітарного путінського режиму [9, с. 337-339].

Особливість цієї свідомості була і є ще й в тому, що вона не обмежилась лише індивідуальним рівнем, а стала масовидним явищем, набула статусу соціально-психологічного чинника, тобто, носіями її стала більшість російських громадян, у тому числі співробітники правоохоронних органів, суду, військовослужбовці, які однозначно стали сприймати Україну ворожою державою і, отже, усвідомлювали неминучість військового протистояння.

Особливістю масовидного рівня свідомості, як відомо, є безпосереднє сприйняття дійсності, тобто, буденне, повсякденне, стихійне відображення дійсності. Іншими словами, цей рівень вплетений в практику життєдіяльності людини, тому стереотипи такого рівня свідомості виступають більш активними рушійними мотивами поведінки, ніж ідеологічні.

В природі інформаційної свідомості саме цей рівень, вважаємо, є визначальним, оскільки інформація (в даному випадку пропаганда) сьогодні набуває статусу буттєвості. В такому випадку пропаганда набуває рис інформаційної зброї, яка, атакуючи свідомість, надає їй агресивного характеру. В ході нагнітання антиукраїнської істерії в російському суспільстві офіційна пропаганда досягла такого рівня ворожості, що зробило практично війну неминучістю. В іншому випадку альтернативною була б можливість хоча б частково досягти об’єктивності у висвітленні життя України, але ця

альтернатива була уже втрачена, оскільки у російському суспільстві могли б виникнути питання щодо правдивості попередньої інформації і тим самим підірвати довіру до пропаганди, що допустити керівництво Кремля не могло.

Таким чином, інформаційно-психологічний чинник не просто цілеспрямовано формував суспільну думку, а підштовхував суспільство і керівництво Росії до початку військової агресії.

Поряд з нагнітанням у російському суспільстві антиукраїнських настроїв, почуттів та емоцій, були використані такі деструктивні явища як соціальна апатія громадян, песимізм, інертність, викликані економічним, соціальним, політичним становищем громадян, які відчували себе безпорадними, неспроможними вплинути на правлячий режим.

В цих умовах керівництву Росії треба було постійно підтверджувати легітимність своєї влади, її ефективність. Влада Росії, побудована за олігархічним принципом, не могла допустити внутрішніх кардинальних змін в країні, бо ці зміни загрожували самому її існуванню.

Засобом збереження цього режиму, поряд з ідеологічно-пропагандистським комплексом, став стратегічний курс на пріоритетність військового розвитку. Саме в цій сфері можна було продемонструвати уявні досягнення як владні завоювання. Однак лише демонстрація цієї “могутності” з роками не справляла належного ефекту, якого можна було досягти уже військовими діями. Чеченські війни, війна проти Грузії, захоплення Криму, окупація окремих районів Донецької та Луганської областей стали одними з елементів підтримки легітимності чинної російської влади.

Таким чином психологія військової агресивності стала не просто емоційною ознакою, а сутнісним атрибутом інформаційної атмосфери російського суспільства. Іншими словами, домінуючою парадигмою суспільної думки в повсякденному житті росіян є сформована психологічна готовність сприймати війну як можливий і навіть необхідний спосіб вирішення проблем.

Висновки.

Резюмуючи, слід відповісти на запитання – *Чи є закономірною війна Росії проти України?*

Враховуючи те, що будь-яка закономірність – це перш за все необхідність, відповідь однозначна – ніякої необхідності у війні проти України у Росії немає. Разом з тим, не можна її кваліфікувати як випадковість. Діалектика випадковості та необхідності, суть якої полягає в тому, що випадковість є не антиподом необхідності, а її доповненням, тобто викликана штучно створеними умовами, серед яких є докорінні зміни у свідомості росіян, викликані загарбницькою політикою керівництва Росії, яка культивується у російській пропаганді.

Як свідчить наведений аналіз, російська інформаційна свідомість набула агресивності не в силу об’єктивних обставин, а завдяки, головним чином, штучно підібраним і маніпулятивним суб’єктивним факторам, що явно свідчить про те, що ця війна не була і не є сьогодні неминучою людською драмою.

Використана література

1. Дзьобань О.П. Формування інформаційної картини світу як результат відображення генезису базових форм буття: за матеріалами “круглого столу” *Проблема інформаційного суспільства: соціально-правовий аналіз*, м. Полтава, 28 лют. 2013 р. Полтава: ТОВ “Фірма “Техсервіс”, 2013. С. 26-36.

2. Храпов С.А. Аксиодинамика общественного сознания постсоветской России: социокультурный анализ. *Философия и культура*. 2015. № 5. С. 752-761. DOI: 10.7256/1999-2793.2015.5.14234.
3. Абульханова К.А. Проблемы сознания и его исследований в отечественной психологии XX–XXI столетий. *Фундаментальные и прикладные исследования современной психологии: результаты и перспективы развития*; отв. ред. А.Л. Журавлёв, В.А. Кольцова. Москва: Изд-во “Институт психологии РАН”, 2017. 2704 с. С. 158-166.
4. Стернин И.А. Рост агрессивности общения. Очерк современной речевой практики: кол. монография / науч.; И.А. Стернин. Воронеж: Изд-во “РИТМ”, 2021. 304 с. С.153-160.
5. Шульженко Ф. “Руський мір” у системі загроз регіональній та глобальній безпеці. *Юридичний вісник України*. 2019. № 24-25. С. 16-18. URL: <http://yvu.com.ua>
6. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%83%D1%82%D1%96%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BC>
7. Ворожко Тетяна. Грунт готувався століттями: Експерти – про російську пропаганду. – (“Новое Время – незалежний медіа холдинг” від 23.03.2022 р.). URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/chomu-rosiyani-pidtrimuyut-viynu-putina-proti-ukrajini-propaganda-rosiji-ostanni-novini-50227642.html>
8. Матузов Н.И. Правовой нигилизм как образ жизни. *Право и политика*. 2012. № 12 (156) С. 17-33.
9. Андреев А.Л. Историческое самосознание современного российского общества. *Вестник РАН*. 2021. Т. 91. № 4. С. 335-343.
10. Лосев І.В. “Бандерофобія” в російському свідомості. *День*. 7.05.2014 р. С. 3. – (Щоденна всеукраїнська газета / засновник та видавник ООО “Українська пресс-група”).

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 349:342.6.9

КОРЖ І.Ф., доктор юридичних наук, с.н.с., заступник керівника наукового центру ДНУ ІБП НАПрН України.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0446-5975>.

КОРЖ Т.І., головний консультант Секретаріату Конституційного Суду України.

ПРАВОВА ІНФОРМАЦІЯ ЯК БАЗА ДЛЯ УХВАЛЕННЯ ОКРЕМИХ ЮРИДИЧНО ЗНАЧИМИХ РІШЕНЬ

***Анотація.** В даній статті досліджується питання значення та застосування правової інформації для прийняття окремих юридично значимих актів, таких як управлінське рішення, а також розкривається процедура здійснення конституційного провадження для подальшого ухвалення рішень Конституційного Суду. Надається авторське визначення терміну “конституційне провадження” та місце правової інформації в ньому.*

***Ключові слова:** конституційне рішення, правова інформація, судове рішення, управлінський акт, юридична позиція.*

***Summary.** This article discusses the importance and application of legal information for the adoption of certain legally significant acts, such as administrative decisions, as well as the procedure for conducting constitutional proceedings for further decisions of the Constitutional Court. The author's definition of the term “constitutional proceedings” and the place of legal information in it are provided.*

***Keywords:** constitutional decision, legal information, court decision, administrative act, legal position.*

Постановка проблеми. Україна здійснює заходи щодо напрацювання відповідних умов, які забезпечать її вступ до цивілізованої, економічно розвинутої, з демократично діючими принципами сім'ї європейських народів. І головною рушійною силою реалізації зазначеного є подальше зміцнення української державності, становлення демократичних інститутів, розвитку громадянського суспільства, що мають забезпечувати високоосвічені, активні та відповідальні громадяни України. Подальший розвиток України як правової держави, в якій, у свою чергу, розвивається інформаційне суспільство, в значною мірою залежить від належного використання правової інформації.

У теорії інформаційних систем інформація ототожнюється з відомостями (даними), тобто тлумачиться як сукупність відомостей про будь-що або будь-кого. Згідно з кібернетичним підходом інформацією є нові, корисні, вагомі для користувача відомості. Одним із важливих різновидів інформації в сучасних умовах є такий її вид, як правова інформація. Під правовою інформацією, конкретне визначення якої надаватиметься нижче, розуміють інформацію про право.

Одержання результатної інформації є метою функціонування інформаційних систем. Організація баз даних є необхідною передумовою для створення правових інформаційних систем і належного забезпечення правовою інформацією суспільства, але використання таких баз може призводити до нових проблем. Скажімо, нагромадження великого обсягу правової інформації в банку даних може призвести до монополізації, а згодом і до зловживань у вигляді приховування інформації, її незаконного оприлюднення чи використання з корисливою метою. Для запобігання таким зловживанням право власності на правову інформацію має належати державі, а використання даних має обов'язково регламентуватися законодавством.

Питанню застосування правової інформації у сучасному суспільному житті, у діяльності органів публічної влади у різних сферах життєдіяльності, приділяли увагу дослідники Беляков К.І., Брижко В.М., Венгеров А.Б., Гавловський В.Д., Гоголь Б.М., Денисова О.О., Золотар О.О., Калюжний Р.А., Копилов В.А., Корж І.Ф., Костицький М.В., Кохановська О.В., Леонов Б.Д., Марущак А.І., Пилипчук В.Г., Саржан С.Л., Самохвалов А.А., Фурашев В.М., Швець М.Я. тощо.

Складність завдань управління розвитком суспільства, вивчення соціально-правової реальності в даний час у зв'язку зі змінами, що відбуваються в соціальній структурі українського суспільства, а саме вибором курсу на ринкову економіку, інтеграцію до Європейського співтовариства, значні перетворення в політичній системі країни, постійно диктують необхідність принципів змін у функціонуванні системи органів публічної влади, якісного поліпшення в ній інформаційної взаємодії елементів. У зв'язку із зазначеним зростає значення узгодження діяльності органів публічної влади в інформаційній сфері, значення правової інформації для прийняття юридично значимих актів.

Виходячи з вищезгаданого вважаємо, що питання належного правового регулювання суспільних відносин, що виникають з приводу використання правової інформації у діяльності публічної влади України, нині є вкрай актуальними. Це пов'язано як з розвитком демократичних перетворень у державі, так і активністю вітчизняних і зарубіжних громадсько-політичних інституцій у дослідженні зазначеної проблематики. Ґрунтовних наукових досліджень потребують питання щодо дослідження механізмів доступності до правової інформації та механізмів її ефективного використання посадовими і службовими особами органів публічної влади.

Метою статті є визначення повноти і ефективності правової інформації, а також розкриття процедури її використання при підготовці прийняття окремих юридично значимих актів публічної влади.

Виклад основного матеріалу. Однією із головних складових діяльності будь-якої юридичної чи фізичної особи, будь-якої форми права власності, є ухвалення нею юридично значимих, насамперед управлінських рішень, які є результатом аналізу, прогнозування, оптимізації, економічного обґрунтування й вибору альтернативи з багатьох варіантів досягнення мети своєї діяльності. Рішення – це продукт управлінської праці. Його прийняття – це визначальний процес управлінської діяльності, оскільки формує напрямки діяльності згаданого органу та його працівників, вимагає від того, хто його приймає, високого рівня компетентності, значимих затрат часу, енергії, досвіду.

В науковій та довідковій літературі [1, с. 335] під рішенням розуміється “у найбільш загальному соціально-психологічному плані – свідомий і вольовий акт особи, який передбачає вибір між альтернативними варіантами можливої поведінки у процесі досягнення певної мети”. За юридичним змістом це є правові акти, які встановлюють нові, змінюють чи скасовують діючі правові норми.

Кожне рішення з процесуального погляду проходить наступні стадії:

- підготовка;
- прийняття;
- виконання.

Підготовка ухвалення рішення полягає в обґрунтуванні відповідного варіанту для його прийняття. Ця стадія має з'ясувати існуючі проблеми та її осмислення, збір та аналіз інформації, постановку завдань, пошук шляхів їх вирішення.

Стадія прийняття рішення здебільшого є формалізованою, часто пов'язана з колективним обговоренням і голосуванням, а факт виконання – це реалізація завдань

поставлених у прийнятому рішенні. У свою чергу стадія виконання потребує прийняття тих рішень, які регулюють стадію виконання між актом прийняття рішення і досягнення результату, вимагають цілеспрямованої діяльності.

Рішення мають різну форму, оскільки залежать від суб'єкта його прийняття та його правового статусу. Так рішення органів публічної влади визначаються законодавством і залежать від їхньої компетенції, а суб'єктів приватного права та громадських організацій – їхніми статутами.

Не ставлячи перед собою завдання розглядати класифікацію управлінських рішень за різними ознаками, наведемо лише етапи їх прийняття за методом американського вченого С. Янга [2], який стверджує, що процес вироблення раціональних рішень охоплює десять етапів:

- визначення цілей організації (гл. 4);
- виявлення проблем у процесі досягнення цих цілей (гл. 5);
- дослідження проблем і встановлення діагнозу (гл. 5);
- пошук рішення проблеми (гл. 5);
- оцінка усіх альтернатив і вибір найкращої з них (гл. 5);
- погодження рішень в організації (гл. 6);
- затвердження рішення (гл. 7);
- підготовка до введення рішення в дію (гл. 7);
- управління застосуванням рішення (гл. 7);
- перевірка ефективності рішення (гл. 7).

Необхідно зазначити, що на переконання С. Янга загальної думки про кількість і склад етапів, з яких в дійсності складається напрацювання рішень, не існує. Одна з причин зазначеного полягає у різниці обставин, в яких відбуваються конкретні процеси, внаслідок чого різним етапам процесу напрацювання рішень у різних випадках надається різне значення.

Існує також думка [3], що найоптимальніший варіант процесу вироблення раціональних управлінських рішень охоплює такі етапи:

- виникнення ситуації, яка потребує прийняття рішення (поява необхідності формалізації методів менеджменту);
- збір та оброблення інформації щодо розроблених методів менеджменту;
- виявлення та оцінювання альтернатив, закладених у розроблених методах менеджменту;
- підготовка та оптимізація управлінського рішення, яке приймається (вибір альтернативи);
- прийняття управлінського рішення (узаконення альтернативи);
- реалізація управлінського рішення та оцінювання результатів.

Кожен етап реалізується через відповідні ланки. Така технологія вироблення управлінського рішення є логічним продовженням процесу менеджменту, оскільки прийняті управлінські рішення завершують процедури формування інструментів впливу керуючої системи на керовану.

Для прийняття належного управлінського рішення важливого значення набуває правова інформація, як базис його ухвалення, без якої процес ухвалення рішення практично не можливий. Під правовою інформацією в науковій та довідковій літературі [4, с. 128-129] розуміються будь-які відомості про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення і боротьбу з ними та їх профілактику тощо. Джерелами правової інформації є Конституція України, інші законодавчі і підзаконні нормативно-правові акти,

міжнародні договори та угоди, норми і принципи міжнародного права, ненормативні правові акти, повідомлення ЗМІ, публічні виступи, інші джерела інформації з правових питань [5].

Загалом інформація може мати як статус обмеженого доступу (таємної, службової, конфіденційної), так і статус відкритої, що, у свою чергу, викликає різний режим її використання, визначений законами України “Про інформацію” [5] та “Про доступ до публічної інформації” [6]. Однак, правова інформація, яка є часто публічною інформацією, за рідкісними виключеннями, що пов’язані із забезпеченням національної безпеки, має правовий режим загальнодоступної інформації, тобто відкритої, оскільки вона пов’язана передусім із регулюванням суспільних відносин. Наприклад, правовою інформацією з обмеженим доступом (часто секретною) може бути: міжнародна угода між окремими державами у сфері безпеки і оборони; міжнародна угода щодо закупок і поставок відповідних видів зброї. Навіть напрацьовані відповідні технології, які пов’язані зі сферою національної безпеки, доступ до них та передача їх іншим суб’єктам може бути з обмеженим доступом.

Уся правова інформація, як зазначається у Законі України “Про інформацію” [5], за характером джерел поділяється на дві основні групи: офіційну й неофіційну. Офіційна правова інформація міститься в документах трьох видів: нормативних, правозастосовних і статистичних, її джерелом є державні органи й посадові особи. Така інформація має велике значення у державотворенні. Наприклад, на сучасному етапі враховується історична практика, яка відображає об’єктивні умови розвитку українського народу. Неофіційна правова інформація міститься у матеріалах наукових досліджень, лекціях, доповідях з правової тематики. Офіційна та неофіційна правова інформація різняться метою, властивостями. Якщо для першої обов’язковою є повнота, то для другої ця властивість не є обов’язковою. Неофіційна правова інформація, яка є нормативною і породжує правові наслідки, має тим не менш важливе значення для ефективної реалізації норм права. Так, думки відомих вчених, які коментують законодавство, представляють інтерес як для фахівців, так і для широких кіл населення і використовуються при реалізації (застосуванні) правових норм.

Залежно від стадії виникнення розрізняють первинну правову інформацію, яка виникає безпосередньо у процесі юридичної діяльності, і вторинну, яка виникає в результаті оброблення первинної та (або) іншої вторинної інформації. До вторинної належить інформація проміжна і результатна. З позиції технології розв’язування задач розрізняють правову інформацію вхідну, проміжну і вихідну. Вхідною називають інформацію, що підлягає обробці – первинна і вторинна інформація, константи. Вихідна інформація є підсумком оброблення вхідних даних, але вона разом з результатною інформацією містить і деякі первинні дані. Проміжною є інформація, необхідна для розв’язування цих самих задач у наступних періодах.

За стабільністю правова інформація поділяється на постійну (сталу), яка не змінює своїх значень, умовно постійну, для якої це твердження може бути справедливим протягом тривалого періоду, та змінну, значення якої часто змінюються. Різновиди правової інформації враховуються при організації її оброблення, створенні інформаційних систем, виборі варіантів технологій для розв’язування конкретних задач. Зазначимо також, що правова інформація має бути вірогідною – об’єктивно відбивати реальність, повною – достатньою для розв’язування правової задачі, своєчасною – надходити до користувача тоді, коли той матиме в ній потребу.

У повсякденному житті напрацьована публічна правова інформація та її використання направлена, в цілому, на регулювання суспільних відносин, їх вдосконалення та

осучаснення. Особливо важливе місце правова інформація займає у сфері управління суспільного життя при напрацюванні та прийнятті управлінських рішень та ухваленні документів управлінського характеру. Оскільки стан життя громадян в значній мірі залежить від його належного врегулювання нормами права, що здійснюється через прийняття відповідних законодавчих та підзаконних актів, коротко розглянемо значення правової інформації для підготовки та напрацювання зазначених актів.

При підготовці та напрацюванні згаданих актів, важливе значення набуває якість майбутнього нормативно-правового акта, від чого залежить успішність врегулювання відповідних суспільних відносин. Поряд з іншими критеріями, наприклад законодавчою технікою, критерії якості, об'єктивності та повноти правової інформації по існуючій проблемі в суспільстві, яку заплановано врегулювати майбутнім актом, шляхи та механізми, напрями правового врегулювання проблеми, набувають визначального значення у напрацюванні відповідного акта.

Насамперед, розробнику акта необхідно вивчити саму проблему, яким актом вона має бути врегульована, які відносини при цьому мають бути врегульовані і чи вони є важливими для суспільства, зазначити цілі, що мають бути досягнуті з прийняттям акта, тобто спрогнозувати наслідки дії майбутнього акта: економічні, політичні, соціальні тощо. Важливим є вивчення міжнародних договорів, що стосуються предмету законопроекту.

З метою взаємного узгодження проекту акта із законодавством та уникнення суперечностей слід проаналізувати чинне законодавство, особливо вимоги, що містяться в податкових, бюджетних актах тощо, а також визначити місце майбутнього акта в загальній системі законодавства, галузі. Аналіз законодавства слід здійснювати з урахуванням рішень Конституційного Суду України з питань, що належить до предмета правового регулювання майбутнього акта. Тим самим розробником накопичується правова інформація, необхідна для напрацювання якісного нормативно-правового акта.

Після збирання і вивчення правової інформації, вона має лягти в основу обґрунтування необхідності прийняття проекту акта, його мети, завдань і основних його положень та визначення місця в системі законодавства. Крім того, на підставі згаданої інформації обґрунтовуються очікувані соціально-економічні, правові та інші наслідки застосування акта після його прийняття. Зазначається про те, що реалізація проекту акта впливає чи ні на видаткову та/або доходну частину відповідного бюджету, і додаються фінансово-економічне обґрунтування (розрахунок розміру витрат) та пропозиції щодо покриття цих витрат, а також іншу інформацію, необхідну для розгляду і прийняття проекту акта.

Свої особливості опрацювання правової інформації притаманні процедурі ухвалення рішення Конституційним Судом України. Процесу конституційного провадження притаманні наступні стадії:

- звернення до Конституційного Суду (конституційна скарга; конституційне подання; конституційне звернення);
- відкриття (відмова у відкритті) конституційного провадження у справі за зверненням відповідного суб'єкта права;
- розгляд справи по суті;
- винесення Конституційним Судом України рішення у справі (ухвала; рішення; висновок).

На сьогоднішній день відсутнє законодавче визначення терміну “конституційне провадження”. Водночас аналіз Розділу 2 “Конституційне провадження” Закону України “Про Конституційний Суд України” [7] дає змогу зробити наступне його визначення:

Конституційне провадження – це процес розгляду звернення до Конституційного Суду України належного суб'єкта права на звернення до Суду, у відповідності до вимог формалізованої системи правових норм, та прийняття Судом за зверненням відповідного рішення.

Відповідно до положень згаданого Розділу і, зокрема, згідно із статтею 61 Закону [7], питання щодо відкриття конституційного провадження у справі вирішується на засіданні колегій, сенатів, Великої палати Конституційного Суду. Ухвалу про відкриття конституційного провадження у справі або про відмову у відкритті конституційного провадження у справі Колегія постановляє не пізніше одного місяця з дня визначення Судді-доповідача. Зазначений строк може бути подовжено на засіданні Великої палати за клопотанням Судді-доповідача чи головуючого в Сенаті.

Справу, за якою відкрито конституційне провадження, розглядає відповідно Сенат або Велика палата на пленарному засіданні в порядку та строк, встановлені цим Законом. Дату розгляду справи Сенатом, Великою палатою визначає відповідно Голова Суду, заступник Голови Суду. Суб'єкт звернення має бути повідомлений про відкриття конституційного провадження у справі в десятиденний строк з дня постановлення ухвали про відкриття конституційного провадження у справі.

Конституційному провадженню у справі може бути відмовлено з підстав, зазначених у ст. 62 Закону [7], а саме:

- звернення до Суду неналежним суб'єктом;
- неналежність до повноважень Суду питань, порушених у конституційному поданні, конституційному зверненні, конституційній скарзі;
- невідповідність конституційного подання чи конституційного звернення вимогам, передбаченим цим Законом;
- неприйнятність конституційної скарги;
- втрата чинності актом (його окремими положеннями), щодо якого порушено питання відповідності Конституції України, крім випадків, передбачених частиною другою ст. 8 цього Закону, тобто з метою захисту та відновлення прав особи Суд розглядає питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) акта (його окремих положень), який втратив чинність, але продовжує застосовуватись до правовідносин, що виникли під час його чинності;
- наявність рішення, висновку Суду щодо того самого предмета конституційного подання, конституційного звернення, конституційної скарги, а також ухвал Суду про відмову у відкритті або про закриття конституційного провадження у справі, якщо їх постановлено на підставі пунктів 1, 2 цієї частини.

Таким чином підставами для відмовлення у конституційному провадженні може бути значною мірою недостатня наявна чи відсутня правова інформація, що подається суб'єктами права звернення до Суду.

Важливого значення набуває правова інформація для роботи судді-доповідача, який входить до складу Колегії, яка розглядає звернення до Суду. Ним мають бути вивчені порушені у зверненні питання і підготовлені матеріали для розгляду Колегією, Сенатом чи Великою палатою. Він може витребувати документи, інші відомості, що стосуються справи, від суб'єкта звернення, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, підприємств, установ, організацій усіх форм власності, політичних партій, громадських об'єднань. Він може надавати відповідні доручення відповідним підрозділам Секретаріату та встановлює строки їх виконання, залучаючи, за необхідності, спеціалістів для консультацій та дослідження документів.

Крім того, він може вносити на розгляд Сенату, Великої палати пропозиції щодо призначення експертизи у справі, залучення до участі в конституційному провадженні спеціалістів, виклику посадових осіб, експертів, спеціалістів, свідків, уповноважених осіб, які діють від імені суб'єкта права на звернення, а також громадян, участь яких може сприяти об'єктивному та повному розгляду справи, а також здійснювати інші повноваження, які визначені Регламентом [8]. Відповідно до нього для з'ясування обставин, які мають значення для справи, що потребує спеціальних знань, Колегія, Сенат, Велика палата можуть призначити експертизу, про що постановляється ухвала, в якій зазначаються експерти та питання, щодо яких вони мають дати висновок.

У разі необхідності для забезпечення об'єктивного і повного розгляду справи на засідання Колегії, засідання або пленарне засідання Сенату чи Великої палати викликаються посадові особи, експерти, спеціалісти, свідки та інші особи. При цьому, експертом, перекладачем, спеціалістом, свідком у конституційному провадженні у справі не можуть бути особи, які:

- є суб'єктами звернення до Суду у справі, що розглядається, або членами сім'ї чи близькими родичами осіб цих суб'єктів;
- брали участь в ухваленні оспорюваного акта або є членами сім'ї чи близькими родичами осіб, які брали участь в ухваленні оспорюваного акта;
- є членами сім'ї або близькими родичами Судді, якщо не було заявлено та задоволено його відвід (самовідвід).

З метою отримання правової інформації для належного розгляду конституційної справи, важливу роль відіграють експерти і спеціалісти у питаннях права. Наприклад, експерт зобов'язаний провести повне дослідження і надати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок щодо поставлених йому запитань, у разі необхідності – прибути на засідання Колегії, засідання чи пленарне засідання Сенату, Великої палати, надати висновок або роз'яснити його Суду. Він наділений відповідними повноваженнями, визначеними п. 5 параграфу 63 Регламенту [8].

На відповідних засіданнях йому можуть ставитися запитання щодо: використаних методик та теоретичних розробок; достатності відомостей, на підставі яких готувався висновок; наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов висновку; інші запитання, що стосуються достовірності висновку. Якщо Колегія, Сенат, Велика палата ухвалою доручає експерту дати письмовий висновок з питань, що виникають під час розгляду справи, його попереджають про відповідальність за завідомо неправдивий висновок, про що зазначається у відповідній ухвалі.

Висновок експертизи повинен бути засвідчений підписом експерта (експертів). Якщо під час проведення експертизи будуть виявлені факти, що мають значення для справи, але щодо яких не було поставлено запитань, експерт може викласти свою думку про ці факти у висновку експертизи. У разі необхідності може бути призначена додаткова або повторна експертиза у складі тих самих або інших експертів.

Під час дослідження матеріалів справи Суд може скористатися усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями (висновками) спеціалістів, які володіють знаннями у сфері права. На засіданні спеціаліст зобов'язаний відповідати на запитання, звертати увагу на характерні особливості матеріалів, які досліджуються, надавати допомогу. Їм можуть бути поставлені запитання по суті наданих усних консультацій чи письмових роз'яснень, які додаються до матеріалів справи. Спеціаліст може знайомитися з матеріалами справи, що стосуються предмета дослідження і з дозволу головуєчого на засіданні ставити запитання учасникам конституційного провадження, залученим учасникам.

На підставі зазначеного вище розгляду конституційних справ Судом приймаються правові акти – рішення, висновки, ухвали, забезпечувальні накази. При цьому свою юридичну позицію Суд викладає в мотивувальній та/або резолютивній частині рішення, висновку. Юридична позиція може міститися в ухвалах про відмову у відкритті конституційного провадження у справі та про закриття конституційного провадження у справі, постановлених Сенатом чи Великою палатою.

Конституційний Суд може розвивати і конкретизувати юридичну позицію Суду у своїх наступних актах, змінювати юридичну позицію Суду в разі суттєвої зміни нормативного регулювання, яким керувався Суд при висловленні такої позиції, або за наявності об'єктивних підстав необхідності покращення захисту конституційних прав і свобод з урахуванням міжнародних зобов'язань України та за умови обґрунтування такої зміни в акті Суду.

Необхідно зазначити, що оприлюднення всіх актів Суду за результатами конституційного провадження, крім висновків Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою, здійснюється на офіційному веб-сайті Суду або в окремих випадках за ухвалою Суду – в залі засідань Суду, але не пізніше наступного робочого дня після їх ухвалення. Оприлюднення правового акту на веб-сайті Суду – ознака сучасного, демократичного підходу органу публічної влади до питання своєчасного доведення до громадян юридично значимих актів держави. Це – хороший приклад для інших публічних органів державної влади щодо необхідності запровадження прозорості і демократичної діяльності державної інституції.

Висновки.

Прийняття юридично значимих (управлінських) рішень – це визначальний процес будь-якої управлінської діяльності, оскільки формує напрямки діяльності установи, організації та її окремих працівників. Робота з прийняття таких рішень вимагає від менеджерів високого рівня компетентності, значних затрат часу, енергії, досвіду. Вона передбачає і високий рівень відповідальності, оскільки для втілення прийнятих рішень у життя необхідно забезпечити ефективну та злагоджену роботу всього організаційного механізму.

Отримані в процесі управлінської діяльності методи такого менеджменту зможуть впливати на керовану систему тільки після її офіційного визнання, тобто після прийняття згаданого рішення. Цьому прийняттю передують певні його стадії, як підготовка, прийняття, виконання, що має з'ясувати існуючі проблеми та її осмислення, збір та аналіз інформації, постановку завдань, пошук шляхів їх вирішення. Важливого значення при цьому набуває правова інформація різного ступеня доступності, офіційна і неофіційна, первинна і вторинна та інших видів, без якої процес ухвалення рішення практично неможливий. Поряд з відповідними критеріями, наприклад законодавчою технікою, критерії якості, об'єктивності та повноти правової інформації по існуючій проблемі в суспільстві, яку заплановано врегулювати майбутнім актом, шляхи та механізми, напрями правового врегулювання проблеми, набувають визначального значення у напрацюванні відповідного акта.

Так для прийняття нормативно-правового акта необхідно вивчити саму проблему, яким актом вона має бути врегульована, які відносини при цьому мають бути врегульовані і чи вони є важливими для суспільства, зазначити цілі, що мають бути досягнуті з прийняттям акта, тобто спрогнозувати наслідки дії майбутнього акта: економічні, політичні, соціальні тощо. Важливим є вивчення міжнародних договорів, що стосуються предмету законопроекту, здійснення аналізу чинного законодавства,

особливо вимоги, що містяться в податкових, бюджетних актах тощо, а також визначити місце майбутнього акта в загальній системі законодавства, галузі. Після зазначеного дана інформація має лягти в основу обґрунтування необхідності прийняття проекту акта, його мети, завдань і основних його положень та визначення місця в системі законодавства.

Певні особливості притаманні для процедури прийняття акта Конституційного Суду, що називається конституційним провадженням. Пропонується наступне його визначення: *Конституційне провадження – це процес розгляду звернення до Конституційного Суду України належного суб'єкта права на звернення до Суду, у відповідності до вимог формалізованої системи правових норм, та прийняття Судом за зверненням відповідного рішення.*

Питання щодо відкриття конституційного провадження у справі вирішується на засіданні колегій, сенатів, Великої палати Конституційного Суду. Справу, за якою відкрито конституційне провадження, розглядає відповідно Сенат або Велика палата на пленарному засіданні в порядку та строк, встановлені законом. Конституційному провадженню у справі може бути відмовлено з підстав, зазначених у ст. 62 Закону України “Про Конституційний Суд України”, основною підставою для зазначеного може бути значною мірою недостатня наявна чи відсутня правова інформація, що подається суб'єктами права звернення до Суду.

Важливого значення набуває правова інформація для роботи судді-доповідача, який входить до складу Колегії, яка розглядає звернення до Суду, яким мають бути вивчені порушені у зверненні питання і підготовлені матеріали для розгляду Колегією, Сенатом чи Великою палатою. Він може витребувати документи, матеріали, інші відомості, що стосуються справи, від суб'єкта звернення, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, підприємств, установ, організацій усіх форм власності, політичних партій, громадських об'єднань. З цією метою він надає доручення відповідним підрозділам Секретаріату та встановлює строки їх виконання, залучаючи, за необхідності, спеціалістів для консультацій та дослідження документів.

Крім того, ним можуть вноситися на розгляд Сенату, Великої палати пропозиції щодо призначення експертизи у справі, залучення до участі в конституційному провадженні спеціалістів, виклику посадових осіб, експертів, спеціалістів, свідків, уповноважених осіб, які діють від імені суб'єкта права на звернення, а також громадян, участь яких може сприяти об'єктивному та повному розгляду справи, а також здійснювати інші повноваження, які визначені Регламентом Суду. Також, для забезпечення об'єктивного і повного розгляду справи на засідання Колегії, засідання або пленарне засідання Сенату чи Великої палати можуть викликатися посадові особи, експерти, спеціалісти, свідки та інші особи. З метою отримання правової інформації для належного розгляду конституційної справи, важливу роль відіграють експерти і спеціалісти у питаннях права, висновки, консультації та роз'яснення яких мають враховуватися під час розгляду конституційних справ Судом, при прийнятті правових актів – рішення, висновків, ухвал, забезпечувальних наказів.

Використана література

1. Юридична енциклопедія: в 6 т.; за ред. Ю.С. Шемшученко. Київ: “Укр. енциклопедія”, 2003. Т. 5. 736 с.
2. Янг С. Системное управление организацией. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/5817> (дата звернення: 27.03.2022).

3. Управлінські рішення: сутність, класифікація, умови та процес прийняття. URL: <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/management/15389> (дата звернення: 27.03.2022).
4. Правова інформація. Енциклопедія соціогуманітарної інформації: в 2 т.; за ред. К.І. Белякова. Київ: Видавничий дім “Гельветика”, 2020. Т. 1. 472 с.
5. Про інформацію: Закон України від 02.10.92 р. № 3322-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 27.03.2022).
6. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.11 р. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 04.04.2022).
7. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.17 р. № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення: 09.04.2022).
8. Регламент Конституційного Суду України: Постанова Конституційного Суду України від 22.02.18 р. № 1-пс/2018. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/reglament_2.pdf (дата звернення: 10.04.2022).

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 002.6:314.1:004.6

БРАЙЧЕВСЬКИЙ С.М., кандидат фізико-математичних наук.

ПРОБЛЕМА НАДАННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

Анотація. В роботі розглядаються питання створення автоматизованої системи зберігання та оперативного надання широкому колу громадян нормативно-правової інформації на різних рівнях адміністративно-територіального устрою України.

Ключеві слова: інформаційні технології, нормативно-правова інформація, оперативне надання інформації.

Summary. The paper considers the issues of creating an automated system of storage and prompt access to regulatory information for a wide range of citizens of at various levels of the administrative-territorial structure of Ukraine.

Keywords: information technologies, regulatory and legal information, prompt access.

Постановка проблеми. Однією з ключових задач інформаційних технологій є оперативне забезпечення споживача публічною інформацією [1]. І в цьому плані вкрай актуальним є оперативне надання громадянам нормативно-правової інформації в особливих умовах, зумовлених війною, пандемією, різноманітними форс-мажорними обставинами тощо. Адже ця інформація визначає правильну поведінку населення, яка забезпечує не тільки дотримання вимог встановленого стану, але й безпосередньо безпеку мешканців.

Суттєвим є те, що в таких умовах значно посилюється роль місцевих органів управління, як звичайних так і утворених відповідно до стану, в якому перебуває держава (наприклад, військових адміністрацій). Ці органи генерують правові норми, що визначаються поточною ситуацією в кожному населеному пункті і мають місцеве значення. Часто вони відрізняються між собою як за юридичним змістом так і за формою. До того ж вони, як правило, мають динамічну природу – постійно змінюються відповідно до змін обстановки. В Україні даний чинник має особливе значення у зв'язку з поточними процесами реалізації програми децентралізації [2], що зумовлює недостатню відпрацьованість багатьох механізмів, зокрема в сфері доступу до публічної інформації.

Значні успіхи були досягнуті в рамках цифровізації [3], що продемонструвала високу ефективність. Але наявний стан справ лишається далеким від ідеалу. Потрібну інформацію здебільшого можна отримати, але далеко не завжди очевидно, як це зробити. Особливо для приїжджих осіб. Нажаль, відсутнє єдине надійне джерело, яке б могло забезпечити споживача всіма потрібними даними.

Тому, на наш погляд, вкрай актуальною є задача створення єдиної державної системи надання публічної інформації на всіх рівнях адміністративно-територіального устрою України. Така система повинна мати єдину базу даних і постійно оновлюватися на урядовому рівні (загальнодержавна інформація), а також відповідними офіційними установами в структурі місцевих адміністрацій кожного рівня (регіональна інформація).

Нижче ми запропонуємо одну з можливих моделей такої системи.

Результати аналізу наукових публікацій. Наскільки можемо судити, подібні системи не розроблялися як “коробковий” продукт (тобто такий, що поставляється на споживчий ринок у готовому стані). Тому вони не описані в фаховій літературі. Більш того,

нам невідомі їх явні прототипи. Якщо вони використовувалися в тих чи інших країнах за тих чи інших умов, очевидно мова може йти про разові розробки, виконані під конкретні замовлення регіональних адміністрацій.

З технологічної точки зору створення таких систем не передбачає ґрунтовних досліджень в сфері інформаційних технологій. Головною проблемою є проектування її архітектури відповідно до постановки конкретних задач в конкретній ситуації.

Стосовно ситуації в Україні, очевидно, ключовим елементом є комплекс специфічних чинників, зумовлений програмою децентралізації [4; 5]. В першу чергу маємо на увазі відсутність достатньої синхронізації в процесах генерації правової інформації на різних рівнях адміністративно-територіального устрою України в першу чергу внаслідок суттєвого перерозподілу повноважень між центром і регіонами, а також між різними органами місцевого самоврядування. Дослідженнями суспільних процесів в умовах децентралізації займалися зарубіжні й вітчизняні вчені, в тому числі Ж. Ведель, В. Шмідт, Б. Левік, Р. Лру, В. Нестерович, О. Батанов, О. Бориславська, І. Заверуха, Е. Захарченко, Р. Колишко, А. Лелеченко, О. Васильєва, В. Куйбіда, А. Ткачук, Н. Мішина, В. Федоренко, О. Чернеженко, В. Опришко та інші.

Ґрунтовний аналіз децентралізації як принципу здійснення публічної влади на регіональному та місцевому рівнях міститься в [6]. Важливим є саме трактування децентралізації як певного принципу. Отже, децентралізація, взагалі кажучи, не зводиться до конкретних форм організації взаємовідносин між різними рівнями політичної структури держави. Вона може здійснюватися по-різному, залежно від обставин та загального політичного оточення. При цьому дослідження в галузі історії децентралізації [7 – 9] свідчать, що децентралізація тісно пов'язана з демократизацією. Демократизм є реальнішим в місцевих масштабах, ніж в загальнонаціональних, оскільки управління справами передається безпосередньо зацікавленим особам [10].

Незважаючи на те, що процес децентралізації в Україні триває (в історичному часовому масштабі) недовго, маємо серйозні дослідження його перебігу та суспільно-політичних наслідків. Так, важливу роль відіграє вивчення специфіки здійснення місцевого самоврядування в умовах децентралізації повноважень [11]. Оскільки зовнішній політичний контекст, безперечно, має помітний вплив на правові відносини в конкретній державі, актуальним є аналіз функціонування муніципального права в умовах глобалізації [12]. Надзвичайно корисним слід вважати вивчення досвіду європейських країн в плані децентралізації публічної влади [13], а також сучасні тенденції її розвитку [14]. Значний інтерес становить висвітлення питань правового забезпечення розвитку в Україні локальної демократії, пов'язаної з реалізацією програми децентралізації [15]. Відмітимо також порівняльний аналіз конституційних моделей місцевого самоврядування у державах-членах ЄС, у державах, що не є членами ЄС та в Україні [16].

Ми навели лише окремі дослідження, що далеко не вичерпують всю наявну літературу з даної тематики.

Метою статті є розробка моделі розподіленої інформаційної системи надання оперативної публічної інформації щодо стану в Україні в цілому та в окремих її регіонах.

Виклад основного матеріалу. Швидкий розвиток сучасного суспільства породжує нові задачі, серед яких значне місце займає ефективне керування спрямованістю та повнотою інформаційних потоків правової інформації в умовах здійснення децентралізації влади. Одним із важливих його аспектів є забезпечення оперативного надання широким верствам населення важливої інформації, в тому числі і нормативно-правового характеру.

В особливих умовах, якими б вони не були і за рахунок чого б не виникли, завжди є важлива особливість: ситуація постійно змінюється, іноді дуже швидко. Причому цей процес, як правило, носить локальний характер, тобто в різних місцях відбуваються свої зміни, викликані місцевими обставинами. Це означає, що інформація стосовно локальних змін має генеруватись також локально і оновлюватися з належною швидкістю. Отже, інформування населення принципово не може здійснюватися централізовано на загальнодержавному рівні. Тим більше, що в цьому і немає потреби – мешканці населеного пункту, як правило, не цікавляться тим, що відбувається в інших місцях. Тому механізм надання інформації має бути достатньо диференційованим в цьому розумінні.

З іншого боку, відсутність єдиного механізму надання оперативної інформації, особливо в умовах здійснення програми децентралізації, породжує ряд негативних чинників. В основному вони пов'язані з недостатнім контролем своєчасності та достовірності даних, який в особливих умовах є необхідним.

Крім того, навіть в тих випадках, коли існують технологічні засоби, що надають споживачам відомості регіонального та місцевого рівнів, слід враховувати відсутність належної їх уніфікації [17], що ускладнює доступ до інформації. Головною причиною в даному випадку є те, що в умовах децентралізації [2] одним з ключових чинників є відсутність належної синхронізації в процесах генерації нормативно-правової інформації на різних рівнях адміністративно-територіального устрою України. Головною причиною цього є суттєвий перерозподіл повноважень між центром і регіонами, а також між різними органами місцевого самоврядування [4 – 6]. Уніфікація потрібна в першу чергу для того, щоб надати, наскільки це можливо, технології обробки та зберігання правової інформації універсального характеру. Це дозволить максимально автоматизувати процедури підготовки текстів до завантаження в апаратно-програмні комплекси всіх організацій, які задіяні в загальному процесі. Універсальність також гарантує правильність інтерпретування даних, що підлягають обробці і використанню.

Слід також зазначити, що в особливих умовах в роботі різноманітних автоматизованих систем, в тому числі і призначених для інформування громадськості, збільшується об'єм ручної роботи, яку виконує людина. Це зумовлено переважно двома чинниками. По-перше, зростає складність (а отже і відповідальність) визначення важливості інформації в конкретних умовах, які в різних місцях можуть кардинально відрізнятись. По-друге, підвищується необхідна швидкість обробки інформації, що поступає по багатьох каналах. Тому виникає необхідність знайти ефективні рішення, які, з одного боку, дозволили б різним територіальним організаціям діяти відповідно до своїх обставин і в звичному режимі, а з другого боку, забезпечити належну універсальність результатів своєї дії.

Тому ми вважаємо актуальним створення на загальнонаціональному рівні єдиної інформаційної системи, яка дозволила б в рамках єдиної технології інтегрувати в собі нормативно-правову інформацію, що незалежно генерується різними суб'єктами правової діяльності на різних рівнях адміністративно-територіального устрою України та оперативно надавати її користувачам за їхніми запитами. Така система дозволить шляхом використання одних і тих самих операцій отримувати у зручній формі стандартизовані відомості щодо ряду важливих питань для кожного населеного пункту України.

Існує дві основні групи задач, які доведеться вирішувати на цьому шляху. Задачі першої групи полягають в генерації належної інформації і прямо не пов'язані з інформаційними технологіями. Цією справою займаються відповідні організації. Єдиною суттєвою вимогою до них з інформаційно-технологічного боку є оформлення даних у заздалегідь обумовленому форматі, придатному для машинної обробки.

Друга група містить широкий спектр власне інформаційно-технологічних задач, пов'язаних з отриманням даних різними каналами, зберігання їх, подальша обробка (якщо вона передбачається) та забезпечення доступу до них споживачів. Задачі другої групи, навпаки, є суто технологічними, і для їх вирішення має бути створений відповідний апаратно-програмний комплекс. До цієї групи відноситься, в тому числі, підготовка вхідних даних для апаратно-програмного комплексу відповідно до його вимог (агрегування, редагування, форматування тощо). Такі операції можуть бути достатньо трудомісткими і потребувати багато часу та ресурсів, включно з робочою силою. Тому здійснення ефективної автоматизації вимагає максимального скорочення підготовчих робіт. І саме тут можуть бути зосереджені засоби уніфікації вхідних даних, яка становить головну складність. Уніфікація вихідних даних, призначених для кінцевого користувача, досягається відносно просто на рівні проектування самого апаратно-програмного комплексу, а отже належить до компетенції його розробників.

Таким чином, головна увага має приділятися проектуванню інструментальних засобів підготовки вхідних даних.

Особливої актуальності в першу чергу набуває проблема забезпечення належної уніфікації [18] структури нормативно-правової інформації, яка може бути визначена як “процес приведення чинного права до єдиної системи, усунення розбіжностей і надання одноманітності правовому регулюванню подібних або близьких видів суспільних відносин” [19]. Дійсно, при роботі з автоматизованими системами ключову роль відіграє саме структура даних, а не їх зміст. І система, про яку йде мова, повинна передбачати обробку даних, що мають ефективну структуру.

Проілюструємо сказане на простому прикладі. Нажаль, ми вже добре знаємо, наскільки важливою є інформація про комендантську годину в кожному населеному пункті, особливо для переміщених осіб, які лише прибувають в нього. Містити ці відомості може інформаційний блок, що має таку структуру:

Комендантська година

Початок ...

Кінець ...

Час початку й кінця комендантської години може бути різним в різних населених пунктах, але інформаційний блок сам по собі є повністю уніфікованим. І кожний споживач отримає необхідні відомості однаково легко. Цей простий приклад демонструє загальний принцип уніфікації даних шляхом організації їх за допомогою стандартної структури. З одного боку, передбачається, що адміністратор в кожному населеному пункті вводитиме інформацію про комендантську годину в ньому саме в такому складі і такому форматі. З другого боку, цей набір даних представлятиметься споживачеві саме в такому вигляді і знаходитиметься в одному й тому ж місці інтерфейсу користувача. Таким чином, кінцевий користувач повинен буде лише один раз розібратись в тому, як побудована і працює система, і далі отримувати інформацію щодо будь-якого населеного пункту.

За останні роки в Україні проведена значна робота в напрямку створення автоматизованих систем надання електронних послуг [20]. В цьому плані як прототип нами може розглядатись, наприклад, система “Дія” [21], що за порівняно короткий час встигла здобути популярність серед широкого кола користувачів. Вона є наочним прикладом ефективної інформаційної системи державного рівня.

Суттєве значення має і формальна організація даних незалежно від їхнього змісту. Адже використання різних форматів представлення даних та різних інтерфейсів програмних засобів, що відбивають різну їхню структуру, зумовлює необхідність

витрачати час і сили на виконання навіть простих з функціональної точки зору операцій. Навпаки, вдало спроектовані інтерфейси, що працюють з даними в зручних форматах, спрощують роботу системи.

Бажано також, щоб ця структура була інтуїтивно зрозумілою працівникам з різним рівнем підготовки, а також широкому колу користувачів. Адже нормативно-правова інформація далеко не завжди сама по собі зрозуміла непідготовленій людині. Правильно організовані дані сприймаються окремими блоками зрозумілого призначення, що може допомогти краще (та легше) орієнтуватися в їх змісті.

В попередній роботі [17] ми зазначали, що уніфікація правової інформації містить такі основні компоненти:

- мінімізація передбачених вихідних форм документів;
- відповідність документів визначеним правилам оформлення;
- зберігання документів у відповідності з узгодженим переліком визначених типів даних, структур інформаційних одиниць та системи зв'язків між ними;
- використання єдиного комплексу класифікаторів, рубрикаторів, тезаурусів, довідників;
- використання єдиного набору реквізитів документів для кожного передбаченого типу;
- стандартизація наборів метаданих документів для кожного передбаченого типу;
- введення даних з використанням єдиного комплексу спеціалізованих технічних засобів;
- здійснення модифікації та видалення документів в рамках єдиного комплексу технічних умов;
- виведення вихідної інформації у формі, прийнятній для непідготовлених користувачів;
- можливість обміну даними через локальні, корпоративні та глобальні мережі.

На загальному рівні реалізація цих компонентів передбачає принаймні три основні напрями:

- напрацювання нормативної бази (посадові інструкції тощо);
- створення інформаційної бази (розробка класифікаторів тощо);
- розробка технічних засобів (конвертори тощо).

Але в нашому випадку значна частина вимог до системи може бути реалізована в простіший спосіб за рахунок створення уніфікованих програмних компонентів, які від початку забезпечуватимуть належну стандартизацію як самих даних, так і процедур їх обробки і використання кінцевим користувачем. А саме, її загальна архітектура повинна містити в собі компоненти, що забезпечують належний рівень стандартизації.

Маємо на увазі, що інструментальні засоби, надані штатним працівникам, відповідальним за наповнення системи конкретним контентом, мають бути спроектовані таким чином, щоб забезпечити задану структуру даних.

Цей аспект проблеми ми розглянемо детальніше.

Відповідно до свого призначення наша система повинна бути створена так, щоб поєднати дві протилежні характеристики: централізоване представлення нею вихідних даних і децентралізоване наповнення її вхідними даними.

На практиці це може бути досягнуто шляхом застосування мережної технології, яка забезпечує можливість використання процесу наповнення баз даних нефіксованою кількістю незалежних автономних операторів, що діють за допомогою стандартизованих шаблонів, в тому числі екранних форм для введення оригінальних даних. Оператор

(працівник регіональної установи) просто відкриває на екрані свого комп'ютера інтерфейс інформаційного ресурсу, який містить все необхідне для уніфікованого введення своїх даних. Використання мережних технологій звільняє працівників відповідних установ від необхідності інсталювати на своїй техніці програмне забезпечення, а також від необхідності розбиратись у (можливо, складних) операціях наповнення баз даних штатними засобами.

А всі операції з обробки даних, введених на місцевому рівні, так само як і їх зберігання, здійснюватимуться централізовано на державному рівні.

Нижче ми запропонуємо просту модель такої системи, яка може лягти в основу розробки більш складних і розвинених інформаційних систем. Для зручності назвемо її Система оперативного надання інформації (далі – СОНІ).

Система, яку маємо на увазі, на наш погляд, на рівні загальної архітектури повинна складатися з трьох компонентів:

- інформаційна система, що надає інформацію споживачам;
- система інформаційного супроводу, яка забезпечує наповнення інформаційної системи даними;
- система адміністрування, яка відповідає за налаштування апаратно-програмного комплексу та його технічний супровід.

В даній роботі ми зупинимось на перших двох компонентах.

І не важко побачити, що перший компонент може відповідати умові централізації представлення вихідної інформації, а другий - відповідати умові децентралізації процесу наповнення системи контентом.

Очевидно, що технологічний зв'язок між ними має забезпечуватись відповідними характеристиками баз даних, на яких буде засновано функціонування системи.

Однією з складних і важливих задач, що виникають в ході здійснення програми цифрової трансформації [3], є формування електронних баз даних нормативно-правових актів в галузі держави і права, як основи створення національної інтегрованої системи нормативно-правових актів в Україні. Природно вважати, що створення баз даних СОНІ має органічно входити до цього контексту. Отже, з одного боку наша система повинна використовувати різноманітні існуючі бази даних національної інтегрованої системи нормативно-правових актів, а з другого боку, надавати для загального використання свої бази даних. А це, в свою чергу, призводить до появи додаткових технічних вимог. Підкреслимо, що бази даних СОНІ містять інформацію, яка відповідає різним рівням адміністративно-територіального устрою України і генерується різними суб'єктами правових відносин. Отже, ці різноманітні за своєю природою дані мають бути інтегровані таким чином, щоб забезпечити сумісність з іншими інформаційними системами України.

Досі ми говорили переважно про нормативно-правові акти. Але важливою особливістю СОНІ є те, що для широкого кола споживачів важливим є не акт як такий, а норма, причому не має принципового значення, як вона сформульована. Дійсно, широкі верстви населення можуть не мати підготовки, достатньої для розуміння юридичних текстів. Для практичного застосування їм потрібний стислий і загальнозрозумілий виклад норми, навіть якщо він не забезпечує повну точність та строгість формулювань. Звичайна людина повинна просто розуміти що вона може, і чого не може робити в тих чи інших обставинах. Тому часто контент СОНІ може містити довільний виклад тих чи інших норм, що, звичайно, потребує належної юридичної кваліфікації персоналу системи. І далі ми говоритимемо переважно саме про норми.

Правові норми в широкому розумінні залежно від предмету регулювання можна більш чи менш умовно розділити на ряд категорій. Ми в межах пропонованої роботи не

будемо наводити повну класифікацію, яка до того ж неоднозначна. Для наших цілей достатньо виділити одну категорію, яка породжує основні проблеми при проектуванні баз даних СОНІ. До неї належать норми локального характеру, тією чи іншою мірою породжені специфічними юридичними фактами в часі й просторі.

Проблема полягає в тому, що юридичний зміст відповідних правовідносин від початку невідомий користувачеві, внаслідок чого він не знає, що йому треба шукати. Більше того, він може навіть не підозрювати, що в даному населеному пункті існує така правова норма. Варто додати, що і склад, і юридичний зміст норм цієї категорії може постійно змінюватись відповідно до змін локальної ситуації. Іншими словами, в даному випадку система повинна працювати з даними різної, заздалегідь невизначеної структури, яку треба в той чи інший спосіб уніфікувати. Причому технологія уніфікації в свою чергу повинна бути належним чином стандартизована.

Для вирішення цієї задачі ми повинні передбачити можливість використання наборів даних з гнучкою структурою, які містять в собі метадані, що належним чином її фіксують. Зрозуміло, що ці метадані повинні використовуватись при відображенні вихідної інформації. Тобто такий набір даних повинен визначати і елементи вихідної форми, за допомогою якої кінцевий користувач отримує потрібну йому інформацію.

Звичайно, для того, щоб система була придатна для практичного використання, такі метадані повинні бути повністю стандартизовані, і їх склад і структура мають бути закладені в апаратно-програмний комплекс. Вони повинні формуватися автоматично, незалежно від дій оператора, який наповнює базу даних СОНІ. Для цього екранна форма, призначена для роботи оператора, повинна автоматично надавати йому доступ до відповідних елементів керування.

Перейдемо до конкретизації загальних технічних вимог до структури наборів даних системи СОНІ.

Структура даних на загальному рівні визначається в першу чергу характерними особливостями правових норм, які становлять основу контенту системи. Якщо йдеться про нормативно-правові акти як такі, то на них, звичайно, поширюються всі класифікаційні схеми, прийняті в Україні [19]. Щодо дотримання більшості з них особливих проблем не виникає, оскільки ключову роль відіграє фаховий рівень персоналу, який формує власні складові загального контенту. Тому виділимо лише ті основоположні принципи, які визначають особливості створення наборів даних СОНІ.

В цій роботі зупинимось на дії (чинності) норм (незалежно від оформлення у вигляді нормативно-правових актів). Для нас суттєві такі критерії, що визначають межі дії:

- обставини, настання яких зумовлює необхідність застосування цих актів;
- часові виміри;
- просторові виміри;
- коло осіб, на яких поширюються норми акту.

Отже, технологія отримання та зберігання даних повинна від початку будуватися так, щоб забезпечити можливість використання наведених критеріїв незалежно від рівня підготовки персоналу в галузі ІТ. А це в свою чергу означає, що відповідні параметри повинні в явному вигляді входити до складу структури даних.

Зауважимо, що структура даних в СОНІ, орієнтованій на широке коло споживачів, має суттєво відрізнитись від стандартів представлення правової інформації, що вже стали більш чи менш традиційними в нашому суспільстві. Основна вимога - гранично стисле і зрозуміле формулювання головних положень. Також слід зазначити, що повне представлення всієї інформації в одному елементі екранної форми не є обов'язковим. Частина її може виводитися за бажанням користувача шляхом натискання гіперпосилань.

Іншими словами, вихідні дані можуть при потребі виводитися у вигляді гіпертексту. Так, наприклад, обґрунтування норми, про яке згадувалося вище, може виводитися в окремому вікні за допомогою гіперпосилання. І цю обставину слід враховувати при проектуванні структури даних.

Детально розглянути структуру даних СОНІ і склад функціональних можливостей ми плануємо в наступній публікації. А зараз обмежимося тим, що весь масив норм може бути більш чи менш строго розподілений за такими категоріями:

- норми, що регулюють стійкі суспільні відносини і орієнтовані на використання протягом невизначеного часу в межах відповідної юрисдикції;
- норми, що регулюють суспільні відносини, викликані тимчасовими чинниками і мають обмежений термін та простір використання;
- норми, що регулюють локальні суспільні відносини, викликані специфічними ситуаціями в окремих районах протягом невизначеного терміну.

Відповідно до цього, процес наповнення баз даних також має бути структурований в плані співвідношення участі організацій різних рівнів. Отже, структура даних СОНІ безпосередньо впливає і на організаційний аспект реалізації проекту.

З практичної точки зору СОНІ має бути реалізована у вигляді трьох продуктів:

- Інтернет-сайт, призначений для споживачів;
- Інтернет-сайт, призначений для адміністрування системи та її супроводу;
- мобільний застосунок.

Мобільний застосунок повинен вимагати мінімальних зусиль при інсталяції його на пристрій користувача.

Передбачається, що за допомогою сучасних засобів локалізації СОНІ при завантаженні визначає місцеположення користувача і за умовчанням видає йому основну інформацію стосовно його локації.

Висновки.

Пропоновані нами міркування можуть бути покладені в основу для реального проекту створення СОНІ – автоматизованої системи зберігання та оперативного доступу широкому колу громадян нормативно-правової інформації на різних рівнях адміністративно-територіального устрою України.

Такий проект має розроблятися та здійснюватися на державному рівні із залученням загальнодержавних інформаційних ресурсів. В свою чергу, дані накопичені СОНІ, можуть також використовуватись на загальнодержавному рівні різними інформаційними системами.

Зазначимо також, що така система безперечно виявиться корисною і в рамках вирішення різноманітних проблем парламентського контролю [22; 23], оскільки в явному вигляді містить дані щодо правової ситуації в регіонах та окремих місцях України.

Використана література

1. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.11 р. № 2939-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 08.06.2022).
2. Офіційний український державний сайт “Децентралізація влади”. URL: <https://decentralization.gov.ua> (дата звернення: 09.06.2022).
3. Цифрова трансформація. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/mizhnarodna-dopomoga/coordination/cifrova-transformaciya> (дата звернення: 08.06.2022).

4. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 09.06.2022).
5. Про місцеві державні адміністрації та деяких інших законодавчих актів України щодо реформування територіальної організації виконавчої влади в Україні: проект закону України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70293 (дата звернення: 09.06.2022).
6. Нестерович В.Ф. Децентралізація як конституційний принцип здійснення публічної влади на регіональному та місцевому рівнях. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 47-54. URL: <https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2019/12/3-19-ua/10.pdf> (дата звернення: 30.03.2022).
7. Vivien A. Schmidt, *Democratizing France: The Political and Administrative History of Decentralization*. Cambridge University Press, 1990. 406 p.
8. Robert Leroux, *French Liberalism in the 19th Century: An Anthology*, Chapter 6: Maurice Block on “Decentralization”, Routledge, 2012. 320 p.
9. Barbara Levick Claudius Psychology Press, 2012. 257 p. URL: <https://www.perlego.com/book/1642544/claudius-pdf> (дата звернення: 09.06.2022).
10. Ведель Ж. Административное право Франции. Москва: Прогресс, 1973. 512 с.
11. Лелеченко А.П., Васильєва О.І., Куйбіда В.С., Ткачук А.Ф. Місьцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень: навч. посіб. Київ, 2017. 110 с.
12. Батанов О.В. Муниципальное право в условиях глобализации. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 84-88.
13. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України Бориславська О., Заверуха І., Захарченко Е. та ін. – (Швейцарсько-український проект “Підтримка децентралізації в Україні DESPRO”). Київ: ТОВ “Софія”, 2012. 128 с.
14. Колишко Р.А. Децентралізація публічної влади: історія та сучасні тенденції розвитку. *Вісник КНУ. Серія “Міжнародні відносини”*. 2003. Вип. 27. С. 198-204.
15. Мішина Н. Законопроекти для розвитку локальної демократії в Україні. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 36-40.
16. Федоренко В.Л., Чернеженко О.М. Конституційні моделі місцевого самоврядування у державах-учасниках ЄС, Швейцарії та Україні: монографія; за ред. В.Л. Федоренка. Київ: Ліра, 2017. 288 с.
17. Брайчевський С.М. Уніфікація структури правової інформації в умовах децентралізації: матеріали першої конф. *Парламентський контроль в умовах децентралізації державної влади та цифрової трансформації в Україні: стан та проблеми*, 30 берез. 2021 р. Київ. С. 40-43
18. Опришко В.Ф. Міжнародне економічне право і процес. Київ: Парламентське вид-во, 2014. 518 с.
19. Юридична енциклопедія. URL: https://leksika.com.ua/15731028/legal/unifikatsiya_v_pravi (дата звернення: 09.06.2022).
20. Питання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та Реєстру адміністративних послуг. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.06.2022).
21. Реліз мобільного застосунку “Дія”: державні послуги онлайн. URL: <https://diia.gov.ua/news/reliz-mobilnoho-zastosunku-diya> (дата звернення: 10.06.2022).
22. Корж І.Ф. Парламентський контроль у сферах духовності і культури: безпековий аспект. *Інформація і право*. № 3(38)/2021. С. 9-20. URL: <http://ippi.org.ua/korzh-if-parlamentskii-kontrol-u-sferakh-dukhovnosti-i-kulturi-bezpekovii-aspekt-st-9-20> (дата звернення: 10.06.2022).
23. Парламентський контроль: практичні поради та рекомендації для підвищення ефективності. URL: https://www1.undp.org/content/dam/ukraine/docs/DG/PRP_Guide_Parliamentary_Oversight-UKR.pdf (дата звернення: 10.06.2022).

УДК 342.95

ЛІСОВСЬКА Ю.П., кандидат юридичних наук.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9278-4487>.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ЦІННІСНОГО РЕСУРСУ В СИСТЕМІ ІНФОРМАЦІЙНОГО КАПІТАЛУ КІБЕРСУЧАСНОСТІ

***Анотація.** Розглянуто інтелектуально-ціннісний ресурс в Україні як стратегічний пріоритет, обумовлений міжвідомчо-силовим партнерством, що здатний на морально-патріотичному та професійному рівнях вивести державу із фінансово-економічної кризи історичного циклу. Прогнозовано, що за сучасних умов глобального науково-технологічного розвитку в кіберсучасності в силу надпотужного “буму” інформації людський мозок не здатний якісно та оперативно обробляти необхідний потік інформації. Пропонується, з точки зору квантової безпеки в кіберсучасності, використовувати квантовий комп’ютер як надпотужну енергетично-цифрову модель в якості базисно-показового вектору, що містить, насамперед, міжвідомчо-силові структури України і світу. Прогнозовано, що в недалекому майбутньому залежно від збереження кодово-пізнавальної інформації за допомогою квантової комп’ютеризації саме креативна людина вважатиметься безсмертною в цифровому форматі, що є виявом реального та віртуального світів як одного невід’ємного органічного цілого.*

***Ключові слова:** міжвідомчо-силове партнерство, плагіат, квантова безпека, кіберсучасність, квантовий комп’ютер.*

***Summary.** The intellectual and value resource in Ukraine is considered as a strategic priority due to the interagency partnership of uniformed bodies, which is able to bring the state out of the financial and economic crisis of the historical cycle on the moral and patriotic, as well as professional levels. It is predicted that under the current conditions of global scientific and technological development in cyber modernity due to the super powerful “boom” of information, the human brain is not able to efficiently and swiftly process the necessary flow of information. Given the quantum security in cyber modernity, it is proposed to use the quantum computer as a superpowerful energy and digital model as a basis indicative vector, which contains, first of all, interdepartmental power structures of Ukraine and the world. It is predicted that in the near future, depending on the preservation of code cognitive information through quantum computerization, the creative person will be considered immortal in digital format, which is a manifestation of the real and virtual worlds as an integral organic whole.*

***Keywords:** interagency partnership of uniformed bodies, plagiarism, quantum security, cyber modernity, quantum computer.*

Постановка проблеми. За сучасних умов науково-технологічного розвитку актуального значення набуває питання інтелектуального потенціалу особи, держави та суспільства в кіберсучасності. Адже ефективність побудови правової держави залежить від кіберінфраструктурного забезпечення її інформаційного капіталу як генеративно-цілісне здійснення інновацій та нанотехнологій. Для цього потрібні правові заходи щодо посилення життєздатності інтелекту, захисту і нарощування інтелектуального потенціалу, а не перетворення його на трудовий і “сировинний придаток” цивілізованого світу.

Результати аналізу наукових публікацій. Значний правовий внесок у дослідження інтелектуального потенціалу людини та громадянина на рівні держави та суспільства зробили такі вітчизняні вчені як: В.Ф. Антипенко, М.Н. Курко, В.В. Крутов, П.М. Лісовський, В.В. Остроухов, А.М. Подоляка, М.П. Стрельбицький тощо. Проте, у кіберсучасності ця тематика є малодослідженою, оскільки ще на законодавчому рівні

відчутною є інертна та стереотипно усталена правова культура, що полягає у “кумоцентристському” відношенні до людського інтелекту. Тому в кіберсучасності мають бути креативні інтелектуали-юристи саме в сфері нанотехнологій, що мають на ефективно якісній основі здійснювати правову еру професіоналізму в Україні.

Метою статті є правова оцінка та методологічний аналіз інтелектуально-ціннісного ресурсу в системі інформаційного капіталу кіберсучасності.

Виклад основного матеріалу. Система інтелектуального захисту та гарантування прав і свобод людини та громадянина є конструктивним інструментом реалізації правової держави як кіберінфраструктурного забезпечення інформаційного капіталу. Головне призначення цієї системи полягає в досягненні інтелектуально-креативних цілей щодо захисту інформаційного капіталу, а отже, її основною функцією є міжвідомчо-силове забезпечення балансу правових інтересів особи, держави та суспільства у кіберсучасності.

Моніторинг якості освіти та науки як інтелектуально-правова доброчесність щодо вияву академічного плагіату у кіберсучасності.

На сучасному законодавчому рівні визначення інтелектуально-правового засобу доброчесності, яка вживається в освітній та науковій сфері, з'явилося з прийняттям Закону України “Про освіту”. Це сукупність морально-етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень [1]. Адже сутність інтелектуально-правової доброчесності переважно зводиться до дотримання науково-педагогічними працівниками та здобувачами освіти прав інтелектуальної власності під час написання наукових робіт, уникнення фальсифікацій та наведення недостовірних даних, статистичних показників тощо.

Разом з тим, плагіат, фальсифікація, фабрикація порушують не лише права окремих наукових дослідників, праці яких незаконно запозичені. Внаслідок таких дій порушуються права та інтереси держави, як одного із основних замовників таких досліджень. Проте, проблема захисту прав та інтересів особи та держави від розповсюдження академічного плагіату ще не отримала належного висвітлення та уваги. Адже з боку бюджетного кошторису не на достатньому рівні ведеться фінансова підтримка наукової сфери. Відповідно до ст. 7 Бюджетного кодексу України принцип цільового використання бюджетних коштів передбачає, що такі кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями та бюджетними асигнуваннями [2].

Крім того, правове регулювання інтелектуальної доброчесності свідчить про те, що досі механізми забезпечення інтересів особи та держави, дотримання принципу збалансованості приватно-правових та публічно-правових засад в освітньо-науковій сфері відсутні. Нечіткість положень нормативно-правових актів призводить до безсистемної практики їх застосування, що негативно позначається на потребах та інтересах як суб'єктів замовлення, так і виконання наукових досліджень.

Аналізуючи правові проблеми плагіату в кіберсучасності як перспективного застосування квантової комп'ютеризації за допомогою блок-чейнерів (нижче викладено в наступному), необхідно звернути увагу на перелік нормативно-правових актів, які регулюють означене питання. Адже до кола законодавчих актів України, що можуть торкатися питання плагіату, першочергово слід віднести главу 36 ЦК України (статті 433-448) [3] та Закон України “Про авторське право і суміжні права” від 23.12.93 р. № 3792-ХІІ, з подальшими змінами до Кримінального кодексу України та Кодексу про адміністративні

правопорушення. Крім того, окремі норми містяться і в інших законах України, наприклад, “Про вищу освіту” (статті 29-31), “Про інформацію” тощо.

Відповідно до ст. 50 Закону України “Про авторське право і суміжні права” плагіат – це оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору [4]. У зв’язку з цим 11 серпня 2015 року набрав чинності наказ Міністерства освіти та науки України від 14.08.15 р. № 758 “Про оприлюднення дисертацій та відгуків офіційних опонентів”, яким зобов’язано вищі навчальні заклади оприлюднювати на своїх сайтах дисертації, прийняті до захисту [5]. Крім того, відповідно до ст. 6 ч. 6 Закону України “Про вищу освіту” виявлення в поданій до захисту дисертації (науковій доповіді) академічного плагіату є підставою для відмови у присудженні відповідного наукового ступеня.

Виявлення академічного плагіату у захищеній дисертації (науковій доповіді) є фундаментальною підставою для скасування рішення спеціалізованої вченої ради про присудження наукового ступеня та видачу відповідного диплома. Якщо дисертація (наукова доповідь), в якій виявлено академічний плагіат, була захищена у постійно діючій спеціалізованій вченій раді, науковий керівник (консультант), офіційні опоненти, які надали позитивні висновки про наукову роботу, та голова відповідної спеціалізованої вченої ради позбавляються права брати участь у роботі спеціалізованих вчених рад строком на два роки, а заклад вищої освіти (наукова установа) позбавляється акредитації відповідної постійно діючої спеціалізованої вченої ради та права створювати разові спеціалізовані вчені ради строком на один рік. Якщо дисертація (наукова доповідь), в якій виявлено академічний плагіат, була захищена у разовій спеціалізованій вченій раді, науковий керівник, члени цієї ради та офіційні опоненти, які надали позитивні висновки про наукову роботу, позбавляються права брати участь у роботі спеціалізованих вчених рад строком на два роки, а заклад вищої освіти (наукова установа) позбавляється права створювати разові спеціалізовані вчені ради строком на один рік.

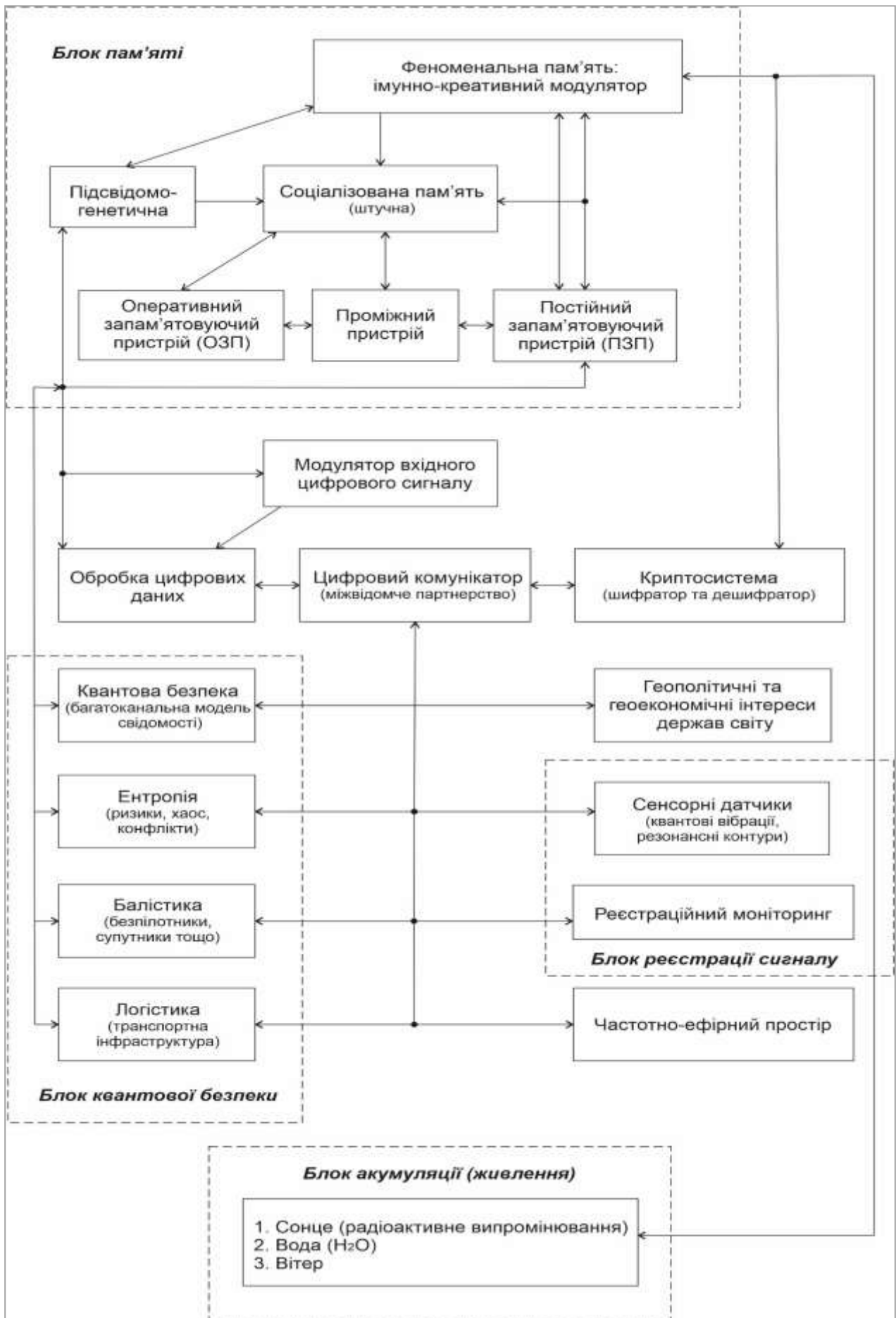
Скасування рішення спеціалізованої вченої ради про присудження наукового ступеня у разі виявлення академічного плагіату здійснюється Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти за поданням Комітету з питань етики у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, та може бути оскаржене відповідно до законодавства. Адже питання академічного плагіату виникло в правових рамках академічної доброчесності. Це поняття означає, що в процесі навчання чи досліджень, студенти, викладачі та вчені керуються принципом чесності, чесною праці та навчання. Плагіат, списування, несанкціоноване використання чужих напрацювань є неприйнятними і жодним чином не толеруються в спільноті [6].

Отже, новий Закон України “Про вищу освіту” заклав основи для університетської автономії, а відповідні підзаконні акти дали змогу університетам впроваджувати академічну, фінансову, кадрову автономію. Саме така кіберсучасність завдяки інформаційним нанотехнологіям, а саме, в якості перспективного розвитку квантової комп’ютеризації, дозволяє впроваджувати антикорупційну освіту.

Квантова комп’ютеризація як інтелектуально-цифрова комунікація у кіберсучасності.

За сучасних умов глобального науково-технологічного розвитку в кіберсучасності назріла нагальна потреба для кожної особи, держави та суспільства щодо застосування квантової комп’ютеризації як феноменально-цифрової комунікації. Адже сьогодні, в силу надпотужного “буму” інформації та її негативного впливу на свідомість, вже людський мозок вже не здатний якісно та оперативно обробляти її потік. Для цього мають бути запроваджені новітні науково-технологічні інструменти комунікації як

Блок-схема квантового комп'ютера

ключові показники цифрової ефективності. Саме з точки зору квантової безпеки в кіберсучасності квантовий комп'ютер як надпотужна енергетично-цифрова модель є антикорупційним забезпеченням у міжвідомчо-силовому партнерстві держав світу. Іншими словами, у кіберінфраструктурному численні за допомогою квантового комп'ютера варто використовувати філософію (стратегію, ідею) відцентрованості та збалансованості щодо імунно-модуляторного блоку феноменології мудрості особи, держави та суспільства, в якій ефективна дія тензорно-інваріантного числення потребує нейроенергетичного розрахунку в якості базисно-показового вектору, що містить, насамперед, міжвідомчо-силові структури України і світу (*координаційний блок цифрового комунікатора*). У таких міжвідомчо-силових структурах повинні працювати порядні, професійні та патріотичні особи з феноменальною пам'яттю та фундаментальною міжгалузевою освітою (технічною, економічною, юридичною) в системі епістеміології знань. Особливо це стосується контррозвідувальної та прокурорської діяльності як контрольно-координаційного сектору безпеки та оборони України. При цьому, важливими критеріями в системі квантової комп'ютеризації є *ентропія, балістика та логістика*, що містяться в окремому блоці квантової безпеки як багатоканально-функціональної моделі свідомості в лексико-семантичному навантаженні міжнародно-правового поля. У цьому змісті використовується таке квантове живлення як сонячна енергія, вода, вітер тощо, що формує *блок акумуляції* квантового комп'ютера.

Для цього має бути введений крім електронної декларації спеціальний електронний каталог на число таких феноменологів як в латентно-контррозвідувальному режимі, так і явно прокурорському щодо їх: генетичного коду спадкової інформації; шляхетної конституції особи як благородне прагнення до істини (справедливості, честі, гідності), а не до "тіньової економіки" як реальної загрози національній безпеці України.

Новий цифровий формат безсмертя щодо креативної людини та громадянина.

У наш час, коли світ стає глобально небезпечним, епоха безкарності реально потребує виконання превентивних заходів кібербезпеки підвищеного характеру від будь-яких загроз. За цих умов науково-суспільні категорії, як живе – не живе, реальне – віртуальне, розумне – не розумне креативно переглянуті в контексті новітніх цифрових технологій. Адже штучне моделювання предметів на атомно-молекулярному рівні вдосконалив виробництво таким чином, що процес кіберконструктивної побудови штучного інтелекту постане близьким до оптимального. Саме це дасть змогу креативній особистості якісно та раціонально витратити власні нейроенергетичні розрахунки як інтелектуально-продуктивний час на творчу працю.

Тому, при цьому постає актуальність феномену цифрового безсмертя щодо креативної особистості, згідно з яким повне копіювання особистості людини та громадянина на електронний носій є реальним. Згідно з теоретиками трансгуманізму, життя не є фізичним процесом, оскільки життя – це кодифікована інформація про особистість, здійснена на відповідному носіїві, а саме: цифровому або кодуєчому ДНК у випадку з фізичним життям.

У свою чергу, сучасні науково-технологічні можливості щодо цифрового безсмертя креативної особистості в недалекому майбутньому приведуть до філософсько-правових потрясінь. Це стосується переосмислення традиційних уявлень про такі фундаментальні поняття, як життя, розум, людина, природа, існування. Адже побудова цілого спектра функціональних систем конструкції, що постійно ускладнюється – від простих механічних нанопристроїв до живих розумних істот означає, що суттєвої різниці між живим ("зомбованими курчатами") і неживим немає, а є лише системи, що різною

мірою мають характеристики, що традиційно асоціюються з реаліями життя. У цьому відношенні поступово стирається відмінність між мислячою системою, що має розум і волю, та жорстко запрограмованою кібернетичною системою.

Сучасний розвиток нейробіолінгвістики як цифрового безсмертя в системі штучного інтелекту показує, що “всі інтерпретації психологічного рівня виявляться можливими і на рівні комп’ютерного моделювання мозку. У тому числі інтерпретація таких особливостей мозку, як інтуїція, інсайт, творчість і навіть гумор” [7, с. 15]. У такому разі необхідно ще раз замислитися про те, що можливо живе – це не протилежність неживого, а просто надто складне неживе, а розумне – просто надто складне нерозумне. Це приведе до реалізації сценаріїв так званого “цифрового безсмертя”, відновлення живих розумних істот за допомогою інформації, що збереглася про них. Така можливість розглядається не лише письменниками-фантастами. Так, на практиці в 2005 році компанією Hanson Robotics був створений робот-двійник письменника Філіпа Діка, що відтворював зовнішність письменника, із завантаженими в примітивний мозок-комп’ютер усіма творами письменника. З роботом можна розмовляти на теми творчості Діка [8].

Таким чином, можливо, що в недалекому майбутньому залежно від збереження кодово-пізнавальної інформації за допомогою квантової комп’ютеризації саме креативна людина вважатиметься безсмертною в цифровому форматі, що є виявом реального та віртуального світів як одного невід’ємного органічного цілого. Для цього варто висвітлювати біогенне середовище, в якому біологічні системи на основі білків і ДНК є лише одним із відомих підходів до розвитку генонанотехнологій у системі штучного інтелекту. При цьому можна виокремити два векторні напрями: перебудова тіла людини і перебудова її розуму, в якому дух як тіло, а тіло як дух, що є питанням наукової сміливості і честі.

Висновки.

Глобальний науково-технологічний розвиток кіберсучасності має нагальну потребу у застосуванні квантової комп’ютеризації як феноменально-цифрової комунікації. Сьогодні, в силу надпотужного “буму” інформації та її негативного впливу на свідомість, людський мозок вже не здатний якісно та оперативно обробляти її потік. Для цього мають бути запроваджені новітні науково-технологічні та правові інструменти комунікації як ключові показники цифрової ефективності.

При цьому, інтелектуально-ціннісний ресурс в Україні необхідно розглядати як стратегічний пріоритет, обумовлений міжвідомчо-силовим партнерством, що здатний на морально-патріотичному та професійному рівнях вивести державу із фінансово-економічної кризи історичного циклу.

Використана література

1. Про освіту: Закон України від 05.09.17 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38-39. Ст. 380.
2. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.10 р. № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50-51. Ст. 572.
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.03 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
4. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.93 р. № 3792-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 13. Ст. 64.

5. Про оприлюднення дисертацій та відгуків офіційних опонентів: наказ Міністерства освіти та науки України від 14.07.15 р. № 758. *Офіційний вісник України*. 2015. № 62. Ст. 275. Ст. 2046.

6. Бусол О. Академічний плагіат: проблеми та способи законодавчого захисту авторського права. URL: http://www.nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1994:akademichnij-plagiat&catid=8&Itemid=350

7. Шамис А.Л. Пути моделирования мышленияные синергетичесике нейронные сети, мышление и творчество, формальные модели поведения и “распознавание с пониманием”. Москва: КомКнига, 2006. 336 с.

8. Андроїд Філіпа Діка. URL: <https://www.hansonrobotics.com/philip-k-dick>

9. Лісовський П.М. Контррозвідка: квантова безпека та громадськість: навч. посібник. Київ: Видавничий дім “Кондор”, 2020. 188 с.

10. Курко М.Н., Лісовський П.М., Лісовська Ю.П. Криптологія: навч. посібник. Київ: Видавничий дім “Кондор”, 2020. 248 с.

11. Лісовський П.М., Лісовська Ю.П. Квантова комп’ютеризація як феноменально-цифрова комунікація у міжнародному праві: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2022. 218 с.

12. Лісовський П.М., Лісовська Ю.П. Захист інформації: міжнародні відносини та політичний консалтинг: навч. посібник. Київ: Видавництво Ліра-К, 2022. 312 с.

~~~~~ * * * ~~~~~

Правова інформатика

УДК 004.912

ЛАНДЕ Д.В., доктор технічних наук, професор, керівник наукового центру правової інформації ДНУ ПБП НАПрН України.
ORCID: 0000-0003-3945-1178.

ДМИТРЕНКО О.О., аспірант Інституту проблем реєстрації інформації НАН України.
ORCID: 0000-0001-8501-5313.

ПОБУДОВА СЕМАНТИЧНИХ МЕРЕЖ ТА ВИЗНАЧЕННЯ СТУПЕНЯ РОЗБІЖНОСТІ ТЕКСТІВ

Анотація. У статті викладено методику порівняння текстових документів, що базується на побудові та порівнянні відповідних їм семантичних мереж. Ця методика може стати основою побудови систем порівняння правових документів у рамках парламентського контролю. Також розглянуто алгоритм побудови семантичних мереж як одного із видів онтологій. Цей алгоритм також може застосовуватися в системах автоматичного реферування правової інформації з метою формування лаконічних інформаційно-насичених звітів, коротких анотацій або дайджестів. Пропонована методика може бути використана в процесі обробки запитів при проведенні інформаційного пошуку, надаючи можливість визначення ступеня подібності або відмінності структури та семантики текстів.

Ключові слова: семантична мережа, аналіз природної мови, правова інформація, мережа горизонтальної видимості, порівняння текстів, комп'ютерна лінгвістика.

Summary. The article presents a method for comparing text documents, which is based on the construction and comparison of the corresponding semantic networks. This technique can become the basis for building systems for comparing legal documents in the framework of parliamentary control. An algorithm for constructing semantic networks as one of the types of ontologies is also considered. This algorithm can also be used in systems for automated summarizing legal information in order to generate concise information-rich reports, brief annotations or digests. The proposed technique can be used in processing queries during information retrieval, providing the ability to determine the degree of similarity or difference in the structure and semantics of texts.

Keywords: semantic network, natural language processing, legal information, horizontal visibility network, text comparison, computational linguistics.

Постановка проблеми. Внаслідок швидкого розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій відбувається стрімке накопичення даних у вигляді найрізноманітніших джерел – текстових файлів, електронних листів, веб-сторінок [1] в різноманітних форматах подання. Кількість нормативно-правових документів поданих у електронному вигляді, а отже, і кількість інформації, з якою доводиться мати справу експерту у цій сфері, теж постійно зростає. І для прийняття обґрунтованих рішень на основі існуючих нормативно-правових даних інколи необхідно ознайомлюватися з тисячами документів, відкидаючи інформаційний шум. Тож актуальною для правової галузі є задача спрощення доступу до суті тексту, виокремлення з нього головних викладок, ідей та заздалегідь заявлених змістових аспектів, без необхідності опрацьовувати величезний об'єм інформації. Також важливим є завдання виявлення подібної або дублюючої інформації та суперечностей у нормативно-правових документах.

Всі ці проблеми призводять до необхідності розвивати та удосконалювати наявні технологічні рішення та створювати нові з метою забезпечити оперативну обробку й аналіз правової інформації. Зважаючи на величезні об'єми нормативно-правових текстів, актуальною є завдання формалізації текстових даних й представлення їх у формі, яка була б зручною для автоматичної обробки [2 – 4].

Метою статті є представлення методики визначення ступеня подібності між текстовими документами, що базується на використанні направлених зважених мереж термінів, де вузлами таких мереж є ключові терміни тексту, а ребра – семантико-семантичні зв'язки між цими термінами у тексті.

Виклад основного матеріалу.

Побудова семантичних мереж.

Прикладом моделі предметної галузі (онтології), в якості якої можна представити величезний масив текстових даних, та яка буде зручною для обробки комп'ютером, є направлена зважена мережа термінів. Направлена зважена мережа термінів (Directed Weighted Network of Terms – DWNT, або просто мережа термінів) – семантична модель представлення тексту, де вузлами такої мережі є ключові терміни (слова та словосполучення), які використовуються як назви концептів певної предметної галузі, а ребра – семантико-синтаксичні зв'язки між цими термінами. Порівняння DWNT, отриманих для різних текстів, дає змогу визначити семантичну близькість відповідних текстів.

Побудова мереж термінів здійснюється в декілька етапів [3], що включають попередню обробку текстових даних, екстрагування, тобто виокремлення ключових термінів, побудова ненаправленої мережі термінів (із застосуванням алгоритму графа горизонтальної видимості), тобто встановлення ненаправлених зв'язків між термінами, а також подальше встановлення напрямків зв'язків та їх вагових значень.

Для попередньої обробки текстових даних застосовуються деякі найпоширеніші прийоми, що включають автоматичну **сегментацію на окремі речення** та подальшу **токенізацію** тексту – сегментацію вхідного тексту на елементарні одиниці (токени, лексеми) [5]. В межах кожного речення після токенізації здійснюється маркування частин мови (англ. – Part-of-Speech tagging, PoStagging) [6], що полягає у віднесенні кожного слова в тексті до певної частини мови й присвоєнні йому відповідного тега. Додатково здійснюється **лемматизація** окремих розмічених лексем з метою отримати їх канонічні, словникові форми – леми. Цей крок дозволяє додатково згрупувати різні форми одного й того слова, щоб їх можна було проаналізувати як єдиний елемент.

Для комп'ютеризованої обробки текстів, що представлені українською мовою й класифікації лексем за частинами мови й присвоєнні їм відповідних тегів використовувались функції пакету Stanza [7] мови програмування Python. Для цілей екстрагування термінів були використані слова, які відносяться до таких частини мови, як іменник (тег NOUN), зокрема загальні назви (тег PROP), прикметник (тег ADJ) та сполучник (тег CONJ).

Для побудови мережі термінів використовувались окремі слова, які належать до таких частин мови, як іменник (загальним назвам, що мають тег PROP для зручності було переприсвоєно тег NOUN). Окремі прикметники вилучались. Для побудови словосполучень використовувались наступні шаблони:

- для 2-грам: “ADJ_NOUN”;
- для 3-грам: “NOUN_CONJ_NOUN”, “ADJ_ADJ_NOUN”;
- для 4-грам: “ADJ_NOUN_CONJ_NOUN”, “ADJ_CONJ_ADJ_NOUN”.

Далі здійснюється видалення одиничних стоп-слів (окремих артиклів, прийменників, сполучників, деяких дієслів, прислівників та займенників), які не несуть ніякого інформативного навантаження. Список українських стоп-слів формувався на основі поєднання декількох стоп-словників, один з яких доступний за посиланням [8], а інший доступний у пакеті Python [9]. Також передбачається редагування стоп-словника шляхом доповнення та видалення зі списку слів, які були виявлені експертами в межах досліджуваної галузі.

На наступному етапі, щоб виокремити ключові терміни із тексту для кожного сформованого терміна послідовності будується так званий кортеж з трьох елементів: перший – термін (слово або сформоване за представленими шаблонами словосполучення); наступне – тег, який присвоюється слову в залежності від його приналежності до певної частини мови, або збірний тег для відповідного шаблона; останній елемент такого набору – числове значення *GTF* (Global Term Frequency) – глобальний показник важливості терміна [10]:

$$GTF = \frac{n_i}{\sum_k n_k},$$

де: n_i – кількість появ терміна i у тексті; $\sum \dots$ – загальна кількість сформованих термінів у всьому тексті.

Беручи до уваги розмічування частин мови, *GTF* в цьому випадку обчислюється з урахуванням двох перших елементів кортежу – терміна та тега. Кількість таких однакових кортежів у всій послідовності, що нормована на загальну кількість сформованих термінів, і визначає значення третього елемента кортежу – *GTF*. На відміну від звичайного статистичного показника *TF-IDF*, *GTF* дозволяє більш ефективно знаходити інформаційно-важливі елементи тексту під час роботи з текстовим корпусом заздалегідь визначеної теми, коли інформаційно-важливий термін зустрічається майже у кожному документі корпусу.

Для побудови ненаправленої мережі термінів, як термінологічної онтології певної предметної галузі, далі розглядається й застосовується підхід до побудови мереж на основі часового ряду – алгоритм графа горизонтальної видимості (Horizontal Visibility Graphalgorithm – HVG) [11]. Сам алгоритм графа горизонтальної видимості (Horizontal Visibility Graphalgorithm – HVG) [12], в свою чергу, є розширенням стандартного алгоритму графа видимості (Visibility Graphalgorithm – VG) [13; 14]. Графи горизонтальної видимості будуються у межах кожного окремого речення, де кожному терміну відповідає статистична оцінка *GTF*.

Ненаправлена мережа термінів з використанням алгоритму горизонтальної видимості будується у два етапи [12]. Перший етап полягає у тому, що на горизонтальній осі відмічається ряд вузлів t_i , кожен з яких відповідає термінам у тому порядку, в якому вони з'являються у тексті; а по вертикальній осі відкладаються вагові значення – числові оцінки x_i , що відповідають *GTF*. На другому етапі будується граф горизонтальної видимості. Вважається, що два вузли t_i та t_j , які відповідають елементам часового ряду x_i і x_j , знаходяться у горизонтальній видимості тоді й тільки тоді, коли $x_k \leq \min(x_i; x_j)$ для всіх t_k таких, що $t_i < t_k < t_j$, де $i < k < j$ – вершини графа.

Отримана ненаправлена мережа термінів і буде графом горизонтальної видимості (Рис. 1).

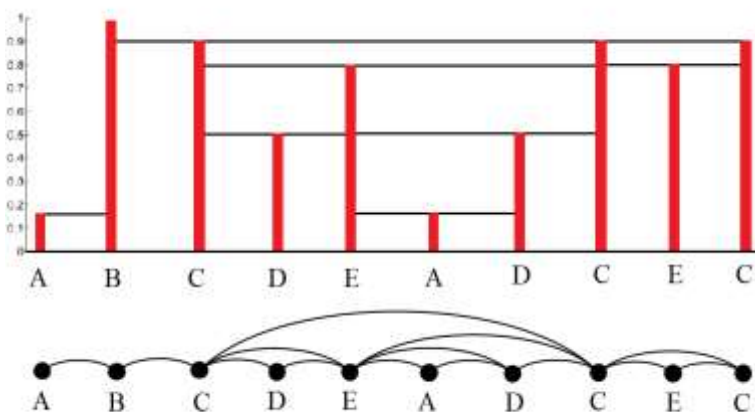

Рис. 1. Приклад побудови графа горизонтальної видимості [11].

Тож розглянутий алгоритм графа горизонтальної видимості дозволяє будувати ненаправлені мережеві структури на основі текстів у випадку, коли окремим словам або словосполученням поставлені у відповідність числові вагові значення.

Напрямки зв'язків у ненаправленій мережі із термінів встановлюються за принципом входження коротшого терміна у термін, що є його розширенням [2], якщо апіорі існує ненаправлений зв'язок між відповідними вузлами у графі горизонтальної видимості. Напрямок всіх інших ненаправлених зв'язків, що залишилися, встановлювався зліва направо (емпіричне правило).

Вагові значення зв'язків між вузлами направленої мережі визначаються за запропонованим у роботі [15; 16] принципом: вершини графа, що відповідають однаковим термінам побудованої на попередньому етапі направленої мережі, об'єднуються ("зшиваються"). Як результат, вагові значення зв'язків між парами вузлів визначаються кількістю однаково-направлених зв'язків між цими вузлами. Оскільки будь-який граф визначається матрицею суміжності, то задача визначення вагових значень зв'язків зводиться до конкатенації стовпців та відповідних рядків – зваженої компактифікації графа горизонтальної видимості [11]. Отримана матриця визначає орієнтований зважений граф сформований з вершин, що відповідають унікальним термінам у розглянутому тексті. Вагове значення ребра, що з'єднує вершину i з вершиною j , визначається кількістю появ терміна t_i перед терміном t_j у тексті (кількістю появ елемента ряду t_i перед елементом t_j).

Результуюча мережа може зберігатися у форматах graphml та json. Для візуалізації мереж, поданих у форматі graphml, застосовується пакет програмного забезпечення з відкритим кодом для мережевого аналізу та візуалізації – Gephi. Формат json може бути зручним для використань у системах побудови та візуалізації семантичних мереж. Під час візуалізації в якості міток вузлів відображаються лише текст терміна (слова чи словосполучення) без зазначення частини мови, до якої цей термін був віднесений на етапі розмічування частин мови засобами мови програмування Python.

Порівняння семантичних мереж.

При порівнянні семантичних мереж, що розглядається, застосовується загальноприйнятий підхід, який полягає у наступному. Розглядається матриця A , яка є різницею матриць, що відповідають цим семантичним мережам і оцінюється її норма, як міра розбіжності. Норма матриці відображає порядок величини матричних елементів. У даному випадку рекомендується використовувати норму Фробеніуса $\|A\|_F$, що дорівнює кореню квадратному із суми квадратів всіх елементів відповідної матриці:

$$\|A\|_F = \sqrt{\sum_{i,j} a_{ij}^2}.$$

Звісно, що розмірність двох матриць, що порівнюються має співпадати. У реальності склад термінів у різних семантичних матрицях відрізняється. Тому мережі, що порівнюються взаємно доповнюються термінами, що входять до їх загального складу.

Приклад апробації методики.

Визначення ступеня подібності текстів було здійснено на прикладі біблійських текстів, які загальновідомі і перекладені майже на всі мови (зокрема, авторами досліджувались тексти івритом, китайською, англійською, російською і українською мовами). Для побудови мереж термінів й подальших досліджень був використаний український переклад тексту священної книги Тори, П'ятикнижжя Мойсеєвого, здійснений Іваном Огієнком [17]. Загалом було опрацьовано всі п'ять книг – “Буття”, “Вихід”, “Левит”, “Числа” та “Повторення закону”.

В результаті опрацювання цих текстів було отримано онтологічні моделі у вигляді мережі із термінів. На Рис. 2 наведено фрагмент мережі термінів, що відповідає четвертій книзі “Числа”, наведеній у відомому стенфордському перекладі українською мовою. Під час опрацювання “П'ятикнижжя Мойсеєвого”, враховуючи специфіку священного письма, на етапі попередньої обробки текстів стандартний список стоп-слів корегувався: окремо формувався список слів-виключень, які не є стоп-словами та, насправді, є інформаційно-важливими; і навпаки, список стоп-слів доповнювався іншими словами, які не мають смислового навантаження в межах досліджуваного текстового документу.

Окремо опрацьовувались найбільш частотні слова-синоніми, яким в результаті присвоювалась єдина визначена лексема. Також у зв'язку з наявністю у текстах подібного стилю архаїзмів під час PoS-tagging деяким словам могли присвоюватись невірні теги, що потребувало ручного втручання.

Глобальність під час обчислення GTF визначалася в межах всієї книги, або в межах кожного окремого розділу залежно від того, для якого тексту будувалась мережа термінів – для всієї книги чи окремого розділу. Тому одні й ті ж терміни можуть мати різні значення GTF у межах окремого розділу та всього тексту, відповідно, що впливає на побудову графу горизонтальної видимості.

Щоб досягти незначної розрідженості матриць, було також проведено видалення ребер, що мають одиничну вагу. Опісля також здійснювалось видалення вузлів, які не мають з'єднань. Такі вузли могли з'явитися, зокрема, і в результаті розрідження матриці.

Все вищесказане в результаті впливає на топологію мереж і призводить до наступних наслідків: у мережі термінів, що побудована для всієї книги, можуть бути вузли, яких не існує для кожного окремого розділу, та навпаки – мережа термінів для окремого розділу може містити вузли, яких немає у загальній мережі, що побудована для всього тексту.

Подальше порівняння за допомогою міри Фробеніуса матриць направлених зважених мереж, що отримані для різних текстів, дозволяє визначити семантичну близькість та ступінь подібності відповідних текстів.

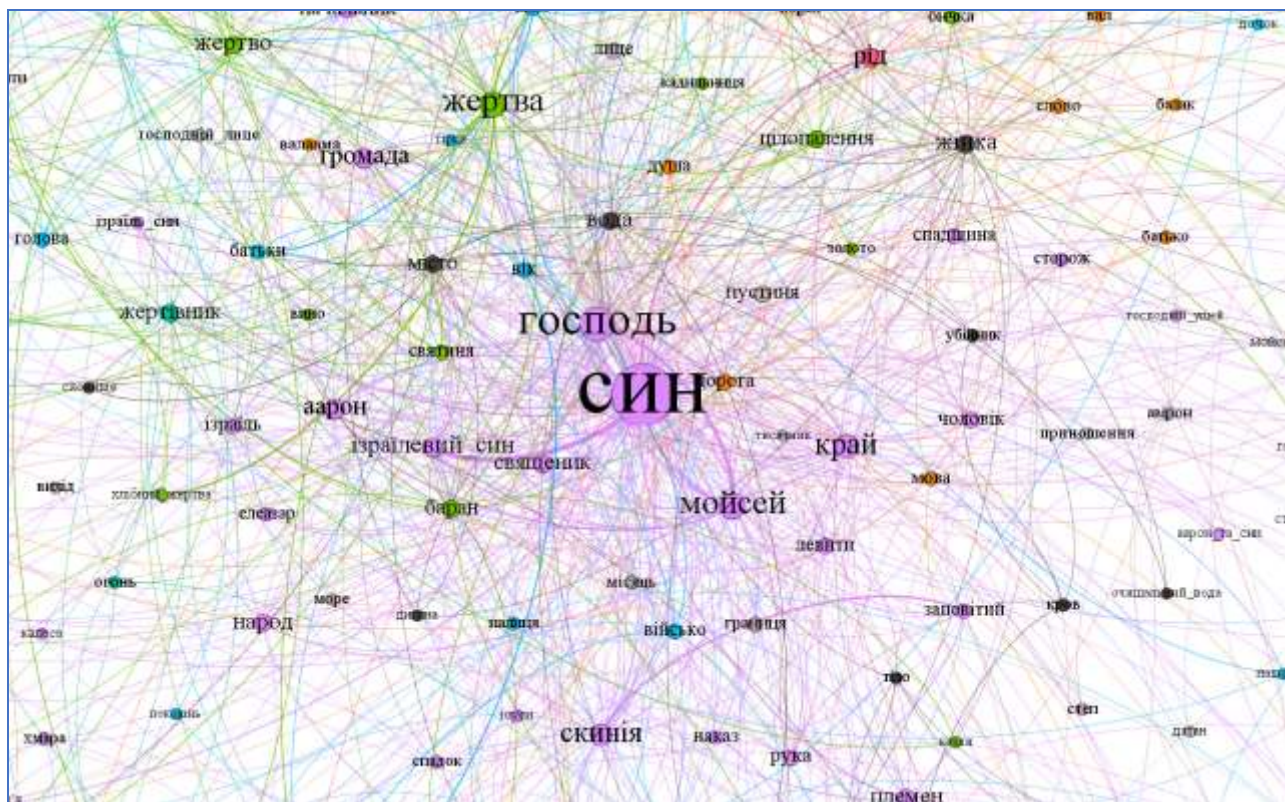

Рис. 2. Фрагмент мережі термінів, побудованих за книгою “Числа”.

Книга “Числа” (четверта частина П’ятикнижжя Мойсея та Старого Заповіту) за своїм змістом найбільш наближена до правового документа, вона містить перепис ізраїльського народу за дорослими чоловіками, коли він перебував на Синайському півострові та на рівнині Моав та регламентує правила життя цього народу.

Перша частина книги життя охоплює 10 розділів. У них розповідається про останні дні перебування народу під Синаєм.

Друга частина (розд. 10 – 22) охоплює “40 років” перебування у пустелі.

У третій частині (розд. 22 – 36) описано події на землі Моава, зокрема пророцтва Валаама про благополуччя Ізраїлю.

За всіма розділами цієї книги також були побудовані семантичні мережі (Рис. 3), які взаємно семантично порівнювались за ознакою збіжності за Фробеніусом.

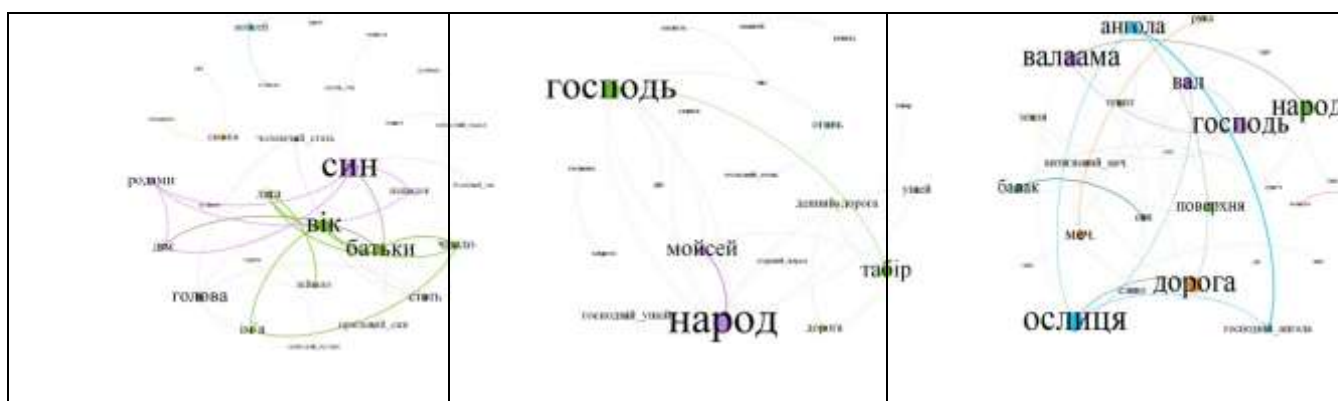

Рис. 3. Спрощені семантичні мережі, що відповідають окремим розділам книги.

На Рис. 4. представлено графік визначення розбіжностей семантичних мереж за правилом порівняння матриць за Фробеніусом.

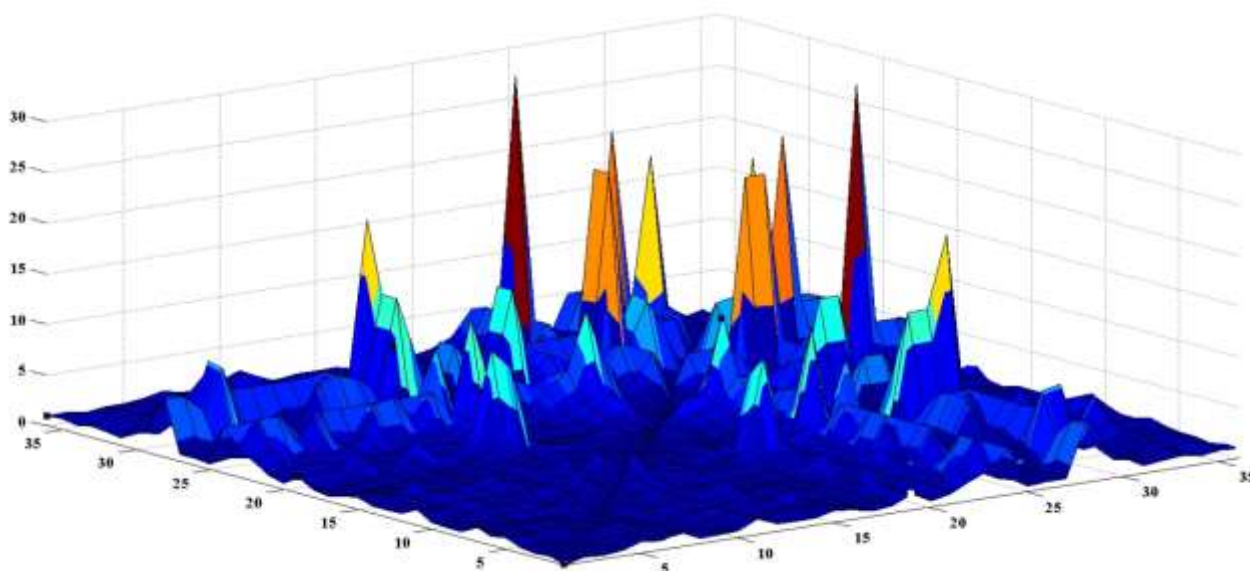

Рис. 4. Графік розбіжностей семантичних матриць, що відповідають окремим розділам книги “Числа”.

Як можна побачити на графіку, найбільші значення розбіжностей відповідають третій частині, тобто розділам 22 – 36. Суть цієї аномалії можна знайти у дослідників Святого письма. Традиційно авторство книги приписується Мойсею, як авторові П’ятикнижжя. Разом з цим, описуються події, коли наступником Мойсея вже було обрано Ісуса Навина. Суто наративні фрагменти у цій частині книги переплітаються з юридичними приписами.

Тобто зміст книги “Числа” підтверджує наведену мережеву методику дослідження текстових документів щодо виявлення структурних і термінологічних розбіжностей. Саме книга “Числа” є найбільш близькою за змістом і структурою до сучасних правових документів частиною Святого Письма, що дозволяє обґрунтовано припустити, що наведена методика може застосовуватись і до таких документів, зокрема, при здійсненні парламентського контролю.

Висновки.

В статті описана методика порівняння текстових документів, що базується на формуванні і подальшому порівнянні відповідних їм семантичних мереж (онтологій). Ця методика може стати основою для побудови системи порівняння правових документів в рамках здійснення парламентського контролю.

Також розглянуто алгоритм формування семантичних мереж як одного із видів онтологій. Цей алгоритм може використовуватись також у системах автоматичного реферування правової інформації з метою формування лаконічних інформаційно-насичених звітів, коротких анотацій або дайджестів. Методика, що запропонована, може бути використана у процесі обробки інформаційних запитів під час інформаційного пошуку, даючи змогу визначити ступінь подібності або розбіжності складу та семантики текстів для подальшого визначення відповідності документа до інформаційних потреб користувача. Як наслідок це дозволить підвищити пертинентність таких систем.

Отже, використання методики побудови семантичних мереж та визначення ступеня подібності текстів у сучасних інформаційно-пошукових системах та системах

автоматичного реферування інформації (зокрема, нормативно-правових документів) сприятиме формуванню й удосконаленню понятійного і термінологічного апарату у правовій галузі та гармонізації національного і міжнародного права.

Використана література

1. Mayer-Schönberger V., Cukier K. Big data: A revolution that will transform how we live, work, and think. Houghton Mifflin Harcourt, 2013.
2. Ланде Д.В., Дмитренко О.О., Радзівська О.Г. Побудова онтологій в галузі права за даними сервісу Google Scholar. *Інформація і право*. № 1(28)/2019. С. 74-85.
3. Lande D.V., Dmytrenko O.O., Radziivska O.H. Subject Domain Models of Jurisprudence According to Google Scholar Scientometrics Data. Proceedings of the 4th International Conference on Computational Linguistics and Intelligent Systems (COLINS 2020). Volume I: Main Conference. Lviv, Ukraine, April 23-24, 2020. CEUR Workshop Proceedings (ceur-ws.org). Vol-2604. Pp 32-43. ISSN 1613-0073.
4. Lande D.V., Dmytrenko O.O. Using Part-of-Speech Tagging for Building Networks of Terms in Legal Sphere. Proceedings of the 5th International Conference on Computational Linguistics and Intelligent Systems (COLINS 2021). Volume I: Main Conference Lviv, Ukraine, April 22-23, 2021. CEUR Workshop Proceedings (ceur-ws.org). Vol-2870. Pp 87-97. ISSN 1613-0073.
5. Manning C.D., Raghavan P., &Schütze H. An Introduction to Information Retrieval. Cambridge University Press, 2009. P. 22-36.
6. B. Santorini, Part-of-speech tagging guidelines for the Penn Treebank Project, Department of Computer and Information Science School of Engineering and Applied Science University of Pennsylvania Philadelphia, PA 19104, 1990.
7. Stanza – A Python NLP Package for Many Human Languages. URL: <https://stanfordnlp.github.io/stanza>
8. Ukrainian-Stopwords. URL: <https://github.com/skupriienko/Ukrainian-Stopwords>
9. Stop-words 2018.7.23. URL: <https://pypi.org/project/stop-words>
10. Ланде Д.В., Дмитренко О.О., Радзівська О.Г. Визначення напрямків зв'язків у мережі термінів: матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції *Інформаційні технології та безпека*, ІТБ-2019. Київ: ООО “Инжиниринг”, 2019. С. 103-112.
11. Lande, D.V., Snarskii, A.A., Yagunova, E.V., & Pronoza, E. V.: The use of horizontal visibility graphs to identify the words that define the informational structure of a text. In: 2013 12th Mexican International Conference on Artificial Intelligence. Pp. 209-215 (2013).
12. Luque, B., Lacasa, L., Ballesteros, F., & Luque, J.: Horizontal visibility graphs: Exact results for random time series. *Physical Review E*, 80(4), (2009). doi: 10.1103/PhysRevE. 80.046103.
13. Gutin, G., Mansour, T., &Severini, S.: A characterization of horizontal visibility graphs and combinatorics on words. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 390(12), 2421-2428 (2011). doi: 10.1016/j.physa.2011.02.031.
14. Lacasa, L., Luque, B., Ballesteros, F., Luque, J., & Nuno, J.C.: From time series to complex networks: The visibility graph. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 105(13), 4972-4975 (2008). doi: 10.1073/pnas.0709247105
15. Дмитренко О.О. Побудова направлених зважених мереж термінів із застосуванням Part-of-speech tagging. *Реєстрація, зберігання і обробка даних*, 2020. Т. 22, № 4. С. 47-55. DOI: 10.35681/1560-9189.2020.22.4.225914.
16. Dmytro Lande, Oleh Dmytrenko: Methodology for Extracting of Key Words and Phrases and Building Directed Weighted Networks of Terms with Using Part-of-speech Tagging. Selected Papers of the XX International Scientific and Practical Conference *Information Technologies and Security* (ITS 2020). CEUR Workshop Proceedings (ceur-ws.org). Vol-2859. Pp. 168-177. ISSN 1613-0073. URL: <http://ceur-ws.org/Vol-2859/paper14.pdf>
17. Біблія_(Огієнко). URL: [https://uk.wikisource.org/wiki/Біблія_\(Огієнко\)](https://uk.wikisource.org/wiki/Біблія_(Огієнко))

УДК 002.55+007:150.95

ДУБНЯК М.В., кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”; с.н.с. наукової лабораторії теорії цифрової трансформації і права, ДНУ ІБП НАПрН України.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7281-6568>.

СОЛОВЙОВА В.С., студентка магістерського рівня вищої освіти Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5594-1305>.

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЮРИДИЧНИХ ПОСЛУГ

***Анотація.** У статті показано, що сучасний зарубіжний юридичний ринок активно впроваджує широкий спектр Legal Tech-напрямків для оптимізації та покращення юридичних послуг. Звертається увага на переваги використання такого напрямку інновацій та роль машинного навчання у становленні Legal Tech (з англ. legal technologies – технології у праві). Обґрунтовується, що впровадження Legal Tech має низку перепон, які стосуються як типових проблем стартапів, так і пов’язані з політикою держави, джерелами фінансування і міркуваннями безпеки. Проаналізовано, яким чином можна усунути ці проблеми, акцентовано увагу на взаємодії держави і приватного сектору, вирішенні викликів кібербезпеки, розумінні процесів Legal Tech та юридичної освіти.*

***Ключові слова:** Legal Tech, технології у праві, стартапи, NLP, штучний інтелект.*

***Summary.** It is shown in the article that the modern foreign legal market actively implements a wide range of Legal Tech directions for optimization and improvement of legal services. Attention is drawn to the benefits of using this innovative approach and the role of machine learning in Legal Tech. It is argued that Legal Tech implementation has a number of obstacles that relate to both the typical problems of startups and those related to state policy, sources of financing and security considerations. The approach on how these problems could be solved is analyzed along with the interaction between the state and private sector, cyber security challenges, legal tech processes and legal education understanding is provided.*

***Keywords:** Legal Tech, legal technology, startups, NLP, artificial intelligence.*

Постановка проблеми. Сьогодні юристи використовують інформаційні технології у своїй повсякденній роботі як невід’ємний інструмент створення наборів даних, оброблення величезної кількості інформації та вирішення широкого діапазону проблем. На цьому тлі особливо на часі є становлення Legal Tech (від англ. Legal Technology – інформаційні технології в юридичній діяльності), тобто впровадження інноваційних технологій та програмного забезпечення для оптимізації та покращення юридичних послуг. У 1980-х багато юристів скептично ставилися до використання факсимільних апаратів, але час показав, що їх використання значно полегшує роботу, економить час і гроші. Нині ми укладаємо різні договори одним кліком і це тільки один аспект того, чим може бути Legal Tech. Інформаційні технології докорінно урізноманітнили методи роботи юридичних фірм забезпечивши різні способи вирішення завдань. Такі можливості як віртуальний офіс, цифровий підпис, Хмарні послуги вже не викликають подиву. Втім, якщо світовий ринок Legal Tech розвивається значними темпами, в Україні

потенціал цих потужностей використовується поволі. Частково це пояснюється специфікою національного ринку, частина якого неохоче впроваджує інноваційні рішення через небажання змінювати формат роботи і побоювання цю роботу втратити. З іншого боку, не можна ігнорувати й зовнішні чинники, які ускладнюють впровадження Legal Tech в Україні: урядову і законодавчу політику, нестачу фінансування, проблеми охороноздатності Legal Tech-продуктів, потребу у кваліфікованих спеціалістах тощо.

Результати аналізу наукових публікацій. Науковою базою для дослідження слугували праці Баранова О., Очеретяного В., Шиндлера Д., тематичні Legal Tech-ресурси Artificial Lawyer та Law Sites, ресурси зарубіжних та національних юридичних спільнот.

Розвиток технологій та їх активне впровадження зарубіжними компаніями визначаються новими цивілізаційними викликами, які у тому числі стосуються обробки значних масивів даних (інформації) та прийняття рішень [1, с. 47]. Для юридичної сфери питання прийняття обґрунтованих рішень у короткі строки є запорукою ринкової конкуренції і успішного задоволення клієнтських потреб. Одних з таких засобів є технології Legal Tech, які не тільки дозволяють зробити юридичні послуги зрозумілими і доступними, а й убезпечити процес прийняття рішень від помилок. Проте, відсутності комплексного дослідження аспектів впровадження Legal Tech в Україні потребує відповідного дослідження підходів щодо впровадження зазначених технологій.

Метою статті є визначення особливостей і проблем функціонування Legal Tech для юридичної професії на зарубіжному та українському ринках юридичних послуг.

Виклад основного матеріалу. Президент товариства Society for Computers and Law, професор Оксфордського університету, Університетського коледжу Лондона, Стратклайдського університету та Грешем-коледжу, Р. Саскінд у свої книзі “Tomorrow’s Lawyers” [2] зауважує, що ринок юридичних послуг змінюється, а рушійними силами змін є три категорії: “диджиталізація”, “лібералізація” і “виклик – “більше за менше”. Ці категорії і поклали початок явищу Legal Tech, витоки якого беруть початок з 2000-х років, коли у США почали з’являтися компанії, що ініціативно впроваджували та просували інформаційні технології для вирішення юридичних задач [3]. Тоді термін Legal Tech, тобто інформаційні технології в юридичній діяльності, означав переважно інформаційно-технологічне обслуговування професійної юридичної діяльності, умовний “міст” між новітніми технологіями та правом.

Очеретяний В.В. визначає Legal Tech як галузь бізнесу, що спеціалізується на інформаційно-технологічному обслуговуванні професійної юридичної діяльності, а з кінця 2000-х років і на наданні споживачам юридичних послуг з використанням інформаційних технологій [4, с. 233]. Натомість, на думку Міхи Буеса, “Legal Tech описує використання сучасних комп’ютерних цифрових технологій для автоматизації, спрощення та покращення процесу пошуку, застосування, доступу до правосуддя та управління ним за допомогою інновацій” [5]. Отже, Legal Tech – це поняття, яке широко позначає впровадження інноваційних технологій для оптимізації юридичних процесів і покращення юридичних послуг.

У рамках Legal Tech можна виділити три напрямки: 1) технології, що полегшують доступ до даних та їх обробку; 2) рішення та сервіси у сфері підтримки професійної роботи; і 3) рішення, які автоматизують процес застосування норм матеріального права [6, с. 91].

Перший напрям – технології, що полегшують доступ до даних та їх обробку. Цей напрям є найбільш загальним і складається з “технологій активізації”, таких як інструменти Хмарного сховища та рішень для кібербезпеки, що полегшують юристам

доступ до правових даних (тобто пошуку інформації). Ця категорія спрямована на конкурентоспроможність юридичного ринку та юридичних досліджень.

Другий напрям – рішення та сервіси у сфері професійної роботи. Вони включають інструменти “підтримки” для більш ефективного управління справами та систем “бек-офіс” з метою максимального використання потенціалу адміністрації юридичної фірми. Ці процеси варіюються від управління людськими ресурсами та взаємовідносинами з клієнтами до інших функцій, які значною мірою пов’язані з виконанням бухгалтерського обліку, виставлення рахунків, нарахування заробітної плати та інших адміністративних завдань.

Третій напрям – рішення, які автоматизують процес застосування норм матеріального права. Визначають рішення, які допомагають або навіть замінюють юридичні консультації юристів у конкретних юридичних завданнях. Ця категорія має ширший погляд і включає різні аспекти, такі як автоматизовані контракти, електронний пошук, вирішення спорів в Інтернеті, юридичний аналіз, технології на основі блокчейн і, зокрема, смарт-контракти.

Компанії, які розвивають Legal Tech-рішення, як правило, є стартапами, заснованими з конкретною метою: удосконалити роботу традиційно консервативної юридичної професії. Зазначимо, що від початку пандемії CoVID-19 спостерігаються великі темпи зростання Legal Tech-продуктів на ринку. У CodeX Techindex, базі даних Стенфордського центру правової інформатики CodeX, станом на кінець 2021 року в галузі Legal Tech налічується 1842 компанії [7]. Примітно, що більше половини компаній було засновано за останні 5 років. Крім того, про бурхливі темпи зростання цієї індустрії та очікування щодо її довготривалого ефекту присутності свідчить також кількість патентів на Legal Tech, яка з 2017 року у всьому світі зросла на 484 % [8; 9].

В цілому, коли ми досліджуємо юридичні фірми, які впроваджують Legal Tech, то серед причин, чому вони це вважають доцільним, є наступні фактори.

По-перше, Legal Tech дозволяє юридичним фірмам розширитися до світового масштабу: рішення Legal Tech надають працівникам галузі механізми для координації та контролю їхньої діяльності в усьому світі.

По-друге, Legal Tech забезпечує велику прозорість: клієнти хочуть знати складові вартості юридичних послуг, відстежувати щоденний прогрес юриста у своїй справі та аналізувати його роботу одним дотиком. Це гарантує, що юрист не витрачає на справу більше ресурсів, ніж це необхідно.

По-третє, Legal Tech забезпечує швидку обробку даних: високий рівень аналізу дозволяє здійснити великий обсяг дій за менший показник часу (швидкий розрахунок, розширені звіти, керування обігом справ, контроль завантаженості, керування документами тощо). Нарешті, Legal Tech мінімізує помилки: системи дозволяють стежити за всіма важливими даними (завдання і процеси, справи, клієнти тощо) та аналізувати їх. Наявність релевантних даних в одному місці дозволяє спрогнозувати зміни у юридичному робочому процесі та створювати прибуткові стратегії.

Можна із обережністю сказати, що сформувалася нова перспектива для розвитку Legal Tech-рішень на базі поєднання текстів правових норм та їх опрацювання з використанням технологій штучного інтелекту (далі – ШІ). Зокрема, технологій машинного навчання NLP (Natural Language Processing) – підрозділ інформатики і науки про ШІ, дозволяє застосовувати алгоритми машинного навчання для тексту та мови [10]). Власне, юридичні інструменти на базі NLP і називають юридичним ШІ. Темпи його розвитку настільки масштабні, що “Artificial Lawyer” та “TromansConsulting” як передові ресурси з огляду Legal Tech регулярно оновлюють карту юридичного ШІ [11]. У 2016 році існувало

лише кілька відгалужень цього явища, оскільки це були перші спроби зрозуміти, що таке NLP, як він співвідноситься з програмним забезпеченням та ШІ цілому.

Сьогодні технологія поширена на всьому юридичному ринку та є окремою складовою частиною системи підгалузей Legal Tech-ринку. Крім того, важливе значення для цього типу програмного забезпечення має машинне навчання, незалежно від того, як його використовують. Наприклад, його активне застосування можливе при пошуку інформації, при складанні документів, при перегляді або аналізі документів.

Досліджуючи можливі перепони на шляху впровадження Legal Tech, у тому числі і на українському ринку, зазначимо про особливості його контексту. Зарубіжний досвід впровадження Legal Tech значною мірою відбувається через запит суспільства на такий ринок, так званим підходом “знизу верх”, який зумовлений зростаючим попитом на більш дешеві юридичні послуги; наявністю активних наукових кіл, що активно розвивають і пропагують роль технологій; сприятливим юридичним ландшафтом (розвиненість юридичного ринку, його конкурентність та великі масштаби).

Існують моделі державно-приватного партнерства, як-от у Сингапурі, де Legal Tech розвивається через державно-приватне партнерство із Сингапурською академією права та судами. У 2018 році академія систематизувала посібник “101 Problem Statements” [12], визначивши виклики та можливості у кожному секторі права. Важливість діалогу між приватним сектором (до якого належать переважна більшість Legal Tech-компаній) та державою зумовлюється наявністю стимулів і преференцій для цього виду бізнесу, що виражається, зокрема, у дотаційній і податковій сферах. Наприклад, для заохочення використання Legal Tech, державні технологічні фонди Сингапуру покривають юридичним компаніям до 70 % витрат на розбудову технологій.

В Україні, на жаль, розвиток Legal Tech багато в чому був зумовлений власними фінансовими інвестиціями, використанням зарубіжних стартап-інкубаторів тощо. Лише за останні 2 – 3 роки почали з’являтися можливості для пошуку фінансування Legal Tech-стартапів на українських теренах. Наприклад, українська ІТ-компанія ЛІГА:ЗАКОН оголосила спеціальну премію для Legal Tech-стартапів в рамках проведення щорічного Всеукраїнського юридичного рейтингу LIGA ZAKON AWARDS 2020 [13]. Але порівняно з іншими країнами, український уряд є достатньо стриманим у підтримці Legal Tech-ініціатив. До прикладу, у Великобританії Міністерство юстиції виділило £2 млн. державного фінансування стартапу Tech Nation з метою підтримки цифрової трансформації юридичного сектора, створення клімату для розвитку та використання юридичних технологій у Великій Британії [14].

З іншого боку, маємо спротив Legal Tech з боку юридичної спільноти. В Україні ця тенденція не надто виражена. Наприклад, цілком обґрунтованими є міркування безпеки у контексті застосування Legal Tech. Дослідники зазначають, що уразливість програмного забезпечення може спровокувати такі загрози як втрата даних та маніпулювання, порушення в обслуговуванні [15, с. 250]. На нашу думку, саме аспекти безпеки і відповідно конфіденційності даних є головним викликом для Legal Tech. Втім, позиція критики і спротиву запровадженню таких технологій не є ефективною або доцільною, адже реальним виходом із ситуації є пропозиція як подолати вразливості та вдосконалити Legal Tech з точки зору різних міркувань.

Особливо яскравим прикладом спротиву є позиція юридичної спільноти Онтаріо (LSO) про запуск додаткового регулювання для сервісів та продуктів у сфері юридичних технологій. LSO запропонувала компаніям та стартапам додатково подавати заявки до Спільноти, і лише після їх схвалення мати можливість пропонувати свої юридичні послуги на ринку [16]. Кріс Бентлі, випускник Кембриджу, політик, а також співзасновник

Legal Innovation Zone (першого в Канаді інкубатора юридичних стартапів) заявив, що таке рішення завадить креативності та інноваціям у юридичній сфері, уповільнить прогрес у задоволенні доступу до правосуддя [17].

Але в цілому, занепад Legal Tech-ініціатив зумовлений більш природними причинами, характерними для бізнесу та стартапів, зокрема. До прикладу, Legal Tech-стартап Anū, який за допомогою ШІ шукав юристів для стартапів, зіштовхнувся із юридичними проблемами [18]. Стартап був закритий через рік через дві основні причини: відсутність клієнтів та невдалі спроби розробити правильну бізнес-модель.

Оскільки Legal Tech є достатньо новим напрямком як технологій, так і бізнесу, то не дивно, що на шляху його успіху є багато особливих факторів і перепон. Наприклад, важко знайти масштабний, але дешевий спосіб залучення клієнтів; достатньо складно побудувати якісну бізнес-модель; немає гарантії, що після першої консультації для клієнта буде створена постійна пропозиція; різні юридичні ринки мають свої специфічні потреби, які можуть бути достатньо унікальними; вартість послуг інноваційних рішень може бути зовеликою для клієнта, а інакше – збитковою для Legal Tech-компанії.

Для широкого впровадження необхідно, щоб Legal Tech-освіта була доступна для всіх. Зараз і Сінгапур, і США пропонують студентам програми, де поєднуються юридичні та технічні навички. Для практикуючих юристів з американської системи можна запозичити обов'язок володіння Legal Tech-компетенціями (такий обов'язок існує в 39 штатах). Якщо Legal Tech буде поширюватися як технологія, що презентує можливість допомоги звичайним людям, але швидше та дешевше ніж зазвичай – суспільство розумітиме пряму користь. Вважаємо, що для кожної категорії людей потрібно розкрити цінність Legal Tech, і тоді технологічно і культурно готова країна зможе перевершити ті країни, з яких запозичуються інноваційні підходи зараз.

Висновки.

Процес цифровізації розпочався невинно в усіх сферах, у тому числі й у праві. Найближчим часом слід очікувати, що адвокати та юристи будуть отримувати свої справи в електронному вигляді більше, ніж традиційно, з приходом клієнта в офіс. Нові системи змінять роль юриста таким чином, що він буде вже не активним виконавцем, а контролером кінцевого продукту системи. У довгостроковій перспективі також можна уявити систему електронних суддів, яка вирішує незначні юридичні спори на підставі введених параметрів, без фізичної участі сторін та їх представників.

У роботі було розглянуто напрямки застосування Legal Tech, засновані на NLP – одній з найважливіших нових технологій, а ще одній з найскладніших через різноманітність природних мов, які потрібно аналізувати за допомогою технологій. Для вирішення низки проблем на шляху до впровадження цих технологій, і пришвидшення їх впровадження необхідно:

по-перше, зрозуміти, як працює ШІ та NLP технологія зокрема, та яким чином ці технології можуть бути впроваджені в Legal Tech. Юристи мають розуміти основні компоненти ШІ, має бути впевненість, що набори даних, які обробляються, є об'єктивними;

по-друге, з міркувань кібербезпеки доцільно моніторити загрози, які можуть виникнути разом із використанням Legal Tech. Тому варто проаналізувати, які дані є найбільш вразливими і створити план реагування на кібератаки, аби бути до них готовим наперед.

Використана література

1. Баранов, О.А. (2018). Інтернет речей (IoT): регулювання надання послуг роботами зі штучним інтелектом. *Інформація і право*. № 4(27)/2018. С. 46-70.

2. Schofield, J. (2011, 25 жовтня). John McCarthy obituary. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/technology/2011/oct/25/john-mccarthy>
3. Kerpenne, R. (2016, 23 травня). Legal Tech and other smart contracts: what future for legal automation? *Paris Innovation Review*. URL: <http://parisinnovationreview.com/articles-en/what-future-for-legal-automation>
4. Очеретяний В.В. (2018). Перспективи розвитку Legal Tech та їх вплив на професію юриста. Вінниця: ВННІЕ ТНЕУ. С. 233-234.
5. Bues, M.-M. (2018, 28 січня). Legal Tech: Micha-Manuel Bues verkauft Lego für Nerds - *azur*. URL: <https://www.azur-online.de/artikel/legal-tech-micha-manuel-bues-verkauft-lego-fuer-nerds>
6. Jacob, K., Schindler, D., & Strathausen, R. (Ред.). (2017). *LegalTech on the Rise: Technology Changes Legal Work Behaviours, But Does Not Replace Its Profession on Liquid Legal*. Springer International Publishing. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-45868-7>
7. Discover Legal Technology: CodeX Techindex. (б. д.). *Legaltechlist*. URL: <https://techindex.law.stanford.edu>
8. Zhukovina, K. (2021, 27 вересня). Legal Tech Overview: Best Legal Tech Companies and Trends. Ascendix Tech. URL: <https://ascendixtech.com/legal-tech-overview-best-legal-tech-companies>
9. Legal-Tech-Umfrage: Anwälte begreifen Legal Tech zunehmend als Chance. (2020). *Die Aktiengesellschaft*, 65(5), r60. URL: <https://doi.org/10.9785/ag-2020-650507>
10. The New Legal AI Map. (б. д.). *Artificial Lawyer*. URL: <https://www.artificiallawyer.com/2021/03/08/the-new-legal-ai-map>
11. Legal Market Change Isn't Always Incremental. (б. д.). *Artificial Lawyer*. URL: <https://www.artificiallawyer.com/2021/12/13/legal-market-change-isnt-always-incremental>
12. The Singapore Academy of Law. (2020). 101 Problem Statements: Challengess & Opportunities for the Legal Sector: Future Law Innovation Program. *The Singapore Academy of Law website*. URL: <https://www.sal.org.sg/sites/default/files/SAL-Documents/2020-05/FLIP%20101%20Problem%20Statements.pdf>
13. Рейтинг юридичного ринку 2021 LIGA ZAKON AWARDS. (2020). URL: https://awards.ligazakon.net/?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01&utm_ga=2.265956681.716127821.1639998432-1959104956.1636872754
14. Tech Nation to support the growth of UK lawtech (2021). *Tech Nation*. URL: <https://technation.io/news/tech-nation-to-support-the-growth-of-uk-lawtech>
15. Делембовський, М., Шабала, Є., Терентьев, О. (2021). Аналіз методів та шляхів вирішення захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах. *ГРААЛІ НАУКИ*, (1). С. 249-254. doi: 10.36074/grail-of-science.19.02.2021.051.
16. Law Society of Ontario. (2021, 22 квітня). Technology Task Force: Report on Regulatory Sandbox for Innovative Technological Legal Services. *Law Society of Ontario website*. URL: <https://law.societyontario.azureedge.net/media/iso/media/about/convocation/2021/convocation-april-2021-technology-task-force-report.pdf>

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 007:159.955+004.89:342.951

КОСТЕНКО О.В., доктор філософії (*Ph.D.*) з юридичних наук, завідувач наукової лабораторії теорії цифрової трансформації і права наукового центру цифрової трансформації і права ДНУ ПБП НАПрН України.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2131-0281>.

АНАЛІЗ НАЦІОНАЛЬНИХ СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Анотація. Кількість напрямів застосування технологій зі штучним інтелектом (далі – ШІ) з року в рік стрімко зростає. На сьогодні технологічне середовище, в якому створюються засоби штучного інтелекту, неоднорідне, оскільки використовує різноманітні завдання, кінцеві цілі, Big Data, що аналізуються, програмні методики, аналітичні підходи тощо. Це потребує більшої цільової консолідації як технологічних так й соціальних ресурсів держав..

У роботі проаналізовано матеріали Стенфордського університету США “Artificial Intelligence Index Report”, а також стратегії розвитку ШІ низки держав та інші пов’язані із ними документи. Розглянуті основні напрями розвитку та застосування технологій ШІ в різних країнах. Загальний аналіз стратегій розвитку ШІ різних держав свідчить про те, що суспільство і уряди країн розуміють важливість застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, в тому числі і технологій ШІ. Розгортання технологій в масштабах більших ніж локальне дослідження потребує залучення великої кількості різних ресурсів – спеціалістів у сфері ШІ, технологічних потужностей, фінансових ресурсів, законодавчого регулювання. Це можливо вирішити тільки комплексно, застосувавши плановий, стратегічний підхід до розвитку сфери застосування ШІ. Саме тому держави розробляють Стратегії розвитку ШІ, які відрізняються одна від одної як цілями так і можливостями їх досягнення. Однак всі Стратегії мають одну загальну мету – позитивну модернізацію суспільства та впровадження технологій ШІ у всі сфери життєдіяльності людини.

Ключові слова: алгоритми ШІ, ASI, технології ШІ, стратегія, управління ідентифікаційними даними.

Summary. The number of areas of application of technologies with artificial intelligence (AI) is growing rapidly from year to year. Today, the technological environment in which the means of artificial intelligence are created is heterogeneous because it uses a variety of tasks, end goals, Big Data being analyzed, software techniques, analytical approaches and more. This requires greater targeted consolidation of both technological and social resources of states. The development of strategies for the development of technologies with artificial intelligence and the achievement of realistic goals is extremely important.

The paper analyzes the materials of the Stanford University USA “Artificial Intelligence Index Report”, as well as strategies for the development of artificial intelligence in a number of countries and other related documents. The main directions of development and application of artificial intelligence technologies in different countries are considered. A general analysis of AI development strategies in different countries shows that society and governments understand the importance of using modern information and communication technologies, including AI technologies. Deploying technologies on a larger scale than local research requires the involvement of a large number of different resources – specialists in the field of AI, technological capacity, financial resources, legislation. This can be solved only comprehensively, applying a planned, strategic approach to the development of AI. That is why states develop AI Development Strategies, which differ from each other both in goals and opportunities to achieve them. However, all Strategies have one common goal – the positive modernization of society and the introduction of AI technologies in all spheres of human life.

Keyword: AI, ASI algorithms, artificial intelligence technologies, strategy, data management.

Постановка проблеми. Технології зі штучним інтелектом (далі – ШІ) стали дієвим інструментом обробки Big Data, який сьогодні застосовується майже у всіх сферах діяльності людини. Багато держав запровадили стратегії розвитку ШІ. Ці стратегії віддзеркалюють не тільки ставлення суспільства кожної окремої країни до проблем розвитку ШІ на конкретній території, а й перспективне бачення урядів напрямів розвитку технологій зі ШІ та їх застосування з урахуванням національних особливостей.

Результати аналізу наукових публікацій. Серед вітчизняних вчених, які досліджували проблеми правового регулювання у сфері ШІ слід виділити: Баранова О.А., Бугеру О.І., Грабовську О.А., Каткова Т.Г., Крачевського М.В., Кукліна В.М., Кушерець Д.В., Лобанчикову Н.М., Пилипчука В.Г., Радутного О.Е., Стефанчука М.О., Тихомирова О.О., Федоренко О.А., Харитонову Є.О. та Харитонову О.І. Однак комплексне вивчення іноземних державних стратегій розвитку ШІ на довгострокові періоди на сьогодні не здійснювалося.

Метою статті є огляд наукових підходів до формування стратегій розвитку ШІ різних держав, а також їх аналіз без урахування результатів виконаних заходів щодо забезпечення виконання національних стратегій.

Виклад основного матеріалу. Штучний інтелект є дуже актуальною концепцією, що містить багато технологічних, програмних рішень та алгоритмів, які застосовуються для побудови моделей на основі великих масивів даних з функціями машинного навчання, ймовірнісних прогнозувань, робототехніки, методів комп'ютерного зору та обробки природної мови тощо. Фактично ці напрями можливо об'єднати під одним девізом – “ALL IN AI”.

За останнє десятиліття багато держав визнали, що їх майбутній успіх буде залежати від обробки Big Data та можливостей ШІ. Вже нині в цю сферу вкладають значні кошти. Багато приватних та державних компаній, дослідницьких лабораторій і наукових закладів проходять типовий шлях розробки та створення продуктів зі ШІ. Спочатку формують власні інтелектуальні ресурси для прискореного отримання кінцевого результату дослідницького чи бізнес завдання. Як правило, результати, отримані такою окремою командою щодо розробки ШІ не досягають глобальної мети або їх використання носить вузькопрофільний характер. Надалі команда розробників входить в так званий “льодовиковий період”, під час якого або проект закривається, або дуже повільно адаптується до нових завдань.

Швидко стало зрозумілим, що локальні успіхи в створенні технологій ШІ не мають довгострокової наукової і технологічної перспективи. Тільки глобальний, комплексний, державний підхід має більші можливості для розвитку сучасних технологій.

Саме тому виникла потреба формування державних стратегій управління великими даними та їх опрацювання шляхом розробки і застосування технологій зі ШІ. Як бачимо з аналізу щорічних доповідей Стенфордського університету “Artificial Intelligence Index Report”, протягом останніх років багато держав розробили довгострокові національні стратегії розвитку ШІ та здійснюють певні заходи щодо їх впровадження [1; 2].

В цілому стратегії розвитку ШІ можливо поділити на три основні групи:

А. Група, яка відзначається реалістичним ставленням до формування стратегій ШІ, глибоким аналізом не тільки стану сфери застосування ШІ в країні, але й дійсних потреб її розвитку. Стратегії характеризуються деталізацією планів та завдань кожного етапу, а також завданнями для державних органів та наукових установ щодо контрольних точок виконання поставлених завдань.

В. Група країн, яких характеризує ґрунтовний та доволі прагматичний підхід до цілей та етапів їх досягнення з урахуванням дійсних потреб держави та формування окремих унікальних завдань та цілей розвитку ШІ.

С. До даної групи слід віднести країни, стратегії яких виконані у формалізованому вигляді, налічують базові цілі розвитку країни в напрямку впровадження технологій зі ШІ в певних сферах суспільної діяльності.

Стратегії країн групи “С” носять переважно декларативний характер, а саме: стати одним із найрозвиненіших цифрових суспільств у світі; створити стійку економіку, що керується ШІ; забезпечити підтримку розвитку ШІ, орієнтованого на людину; розвивати дослідницьку та інноваційну діяльність, орієнтовану на регулювання рамок щодо використання даних для ШІ; забезпечити формування привабливого і сучасного середовища з елементами управління ШІ; мати досягнення в певній перспективі регіонального або світового лідерства в застосуванні ШІ з метою покращення освіти та формування більшої кількості спеціалістів розробників ШІ; впровадити технології ШІ в логістику, загальну екологію, міську екосистему, частково в медицину (геронтологію) та технології розпізнавання мови та обличчя.

До даної групи доцільно віднести стратегії таких держав як: Австралія [3], Республіка Австрія [4], Республіка Болгарія [5; 6], Соціалістична Республіка В’єтнам [7], Республіка Індонезія [8], Королівство Іспанія [9], Республіка Ірландія [10; 11], Держава Катар [12], Португалія [13], Республіка Кіпр [14; 15], Республіка Кенія [16], Нова Зеландія [17], Туніська Республіка [18], Угорщина [19], Держава Ізраїль [20], Республіка Чилі [21], Демократична Соціалістична Республіка Шрі-Ланка [22], Швейцарська Конфедерація [23 – 26], Фінляндська Республіка [27].

Стратегії країн групи “В” характеризує більш ґрунтовний підхід до формування національних стратегій розвитку ШІ. У стратегіях подається аналіз світових тенденцій розвитку ШІ, огляд стану наявних можливостей та реальні досягнення держави у сфері застосування ШІ. Слід відзначити доволі прагматичний підхід країн даної групи до цілей та етапів їх досягнення з урахуванням дійсних потреб держави. Так, окрім загальних напрямів розвитку ШІ, в стратегії закладається мета концентрації певних політик, пов’язаних із ШІ, спрямованих на регулювання взаємодії суспільства з системами ШІ; попередження про шкоду, яку може заподіяти ШІ; справедливості в розробці, розгортанні, використанні та функціонуванні систем ШІ; можливість оскарження кінцевими користувачами та іншими представниками громадськості будь-якої операції систем ШІ для кожного конкретного випадку використання. До країн даної групи доцільно віднести Велике князівство Люксембург, Республіку Мальта, Малайзію, Республіку Литва.

Наприклад, Велике князівство Люксембург пропонує створити регіональний кластер передових досліджень ШІ, оскільки Люксембург знаходиться в безпосередній географічній близькості до ряду європейських дослідницьких центрів ШІ, таких як Дослідницький центр Університету Лотарингії (Inria Nancy-Grand Est) та його філія у Страсбурзі, яка розвивається разом із Страсбурзьким університетом, Німецький дослідницький центр ШІ (GmbH Deutsches Forschungszentrum für Künstliche Intelligenz (DFKI), який має офіси в Кайзерслаутерні, Саарбрюккені, Бремені, лабораторії в Берліні та Нижній Саксонії та філії в Любеку і Трірі, а також Об’єднання німецьких науково-дослідницьких центрів імені Гельмгольца (Helmholtz-Gemeinschaft Deutscher Forschungszentren).

Фактично Люксембург виступає ініціатором створення масштабного спільного дослідницького кластера вивчення проблем ШІ та захисту даних [28].

Республіка Мальта концентрує свої зусилля у сфері застосування ШІ, в напрямі створення технічних та законодавчих рамок для ШІ та створення національного стартового майданчика “Ultimate AI Launchpad”. Мальта створює Національний комітет з етики технологій для нагляду за етичним ШІ та постійного моніторингу регуляторних механізмів інноваційних екосистем. Також Мальта планує зайняти світове лідерство в розробці нормативно-правових актів та системи добровільної сертифікації інноваційних технологій у співпраці з Інститутом оцінки технологій та системного аналізу (ITAS) [29; 30].

Уряд Малайзії має наміри створити у країні регіональний центр аналізу великих даних (BDA) в регіоні АСЕАН. Малайзія розпочала роботи щодо створення Національної системи ШІ, як складової Національної системи аналізу великих даних (BDA), яку очолюватиме Малайзійська корпорація цифрової економіки (MDEC). Уряд країни створює Програму прискорення цифрової трансформації (D-TAP) для великих і середніх компаній, які забезпечують 64 відсотки валового внутрішнього продукту, щоб прискорити впровадження цифрових технологій [31].

Досвід Республіки Литви цікавий тим, що країна має приватний сектор, який вже давно є лідером у впровадженні інноваційних технологій. Впровадження державно-приватного партнерства у сфері застосування ШІ дозволили реалізувати кілька вдалих проєктів, орієнтованих на громадськість, а саме:

- прогноз злочинності: моделі ШІ можна використовувати для виявлення зони високого ризику злочинності в містах;
- покращити послуги для громадян: інтелектуальні віртуальні помічники для кращого обслуговування громадян;
- для державних установ: внутрішній робочий процес оптимізується за допомогою інтелектуальних систем;
- “нормативна пісочниця”, яка дозволяє використовувати та тестувати ШІ системи в державному секторі протягом обмеженого часу з метою тестування продуктів ШІ у реальному середовищі та прийняття рішення щодо можливості їх інтеграції у державному секторі [32].

Стратегії країн групи “А” мають фундаментальний характер і відображають як загальні світові проблеми впровадження ШІ, так і конкретні плани реінжинірингу різноманітних секторів ринку та бізнесу, цифровізації багатьох галузей національних економік та різних сфер суспільних відносин.

Основний вектор технологій ШІ спрямований на розвиток та впровадження: систем із доповненою та віртуальною реальністю та візуалізацією; ширококутових та інших комунікаційних мереж (5G, 6G); Хмарних обчислень; кіберфізичних систем; безпеки в кіберпросторі і метавсесвіті (біометричні дані); інтелектуального аналізу даних, великих даних, управління базами даних; технологій взаємодії (розпізнавання руху, мовні технології); Інтернету речей; Інтернет-послуг; технологій на основі розташування (GPS, ГІС); малих та наноелектронних розумних систем; фотонних, електронних та оптичних функціональних матеріалів, робототехніки та автономних систем тощо.

Розглянемо стратегії деяких країн цієї групи.

Саудівська Аравія є лідером у формуванні та розвитку технологій зі ШІ. Головним керуючим органом в цій сфері є Управління даних та ШІ Саудівської Аравії (SDAIA). SDAIA – це урядове агентство, яке було створено для організації роботи у сфері застосування ШІ та досягнення глобальної мети – до 2030 року організувати реалізацію програми Data & AI, забезпечити підготовку 20 тисяч спеціалістів-розробників ШІ та

створити середовище, яке залучить щонайменше 300 стартапів у сфері застосування ШІ та даних.

SDAIA має підпорядковані дочірні організації – Національний інформаційний центр (National Information Center (NIC)), Національний офіс управління даними (National Data Management Office (NDMO)) і Національний Центр штучного інтелекту (National Center for Artificial Intelligence (NCAI)).

НІС є національним банком даних, у якому зберігаються всі державні дані, і який виконує функції основного державного постачальника аналітичних даних, що оброблені за допомогою технологій ШІ. В свою чергу НІС поділяється на:

- Estishraf Platform – аналітичний підрозділ, який надає можливість особам, які приймають рішення, та державним службовцям вивчити матеріали, дані та алгоритми на основі яких подається пропозиція про прийняття рішення.

- Absher – платформа, що надає високоякісні електронні послуги для всіх громадян і дозволяє їм використовувати електронні державні послуги і транзакції без необхідності відвідувати державні відомства через чотири платформи Absher Individuals, Absher Business, Absher Recruitment та Absher Government.

- Efaa – національна платформа, яка має на меті надати громадянам, мешканцям, відвідувачам та власникам бізнесу можливість знати та переглядати всі їх правопорушення, та відповідні дії вчинені державними установами проти них. Платформа стандартизує, спрощує та оптимізує процедури виявлення правопорушень, оскільки вона пов'язана з усіма відповідними агенціями, що мають справу з правопорушеннями. Мета Efaa – досягнення дисципліни членів суспільства шляхом стимулювання громадян дотримуватись правил і законів.

- National Data Bank – платформа для обміну даними національного масштабу, що спрямована на збір і зберігання відповідних наборів даних від державних установ за допомогою інтеграції в режимі реального часу та процесів для створення єдиного джерела достовірних даних.

- Deem Cloud – платформа хмарних обчислень, що безпечно та надійно надає дані всім державним і недержавним установам.

- The Unified National Platform GOV.SA – національна платформа, яка обслуговує понад 130 організацій для ідентифікації осіб в електронному вигляді для державних і недержавних постачальників життєво важливих послуг. Платформа включає в себе механізми та стандарти високої безпеки відповідно до найкращих світових практик.

- Національний офіс управління даними (NDMO) керує національними даними як цифровим активом і відповідає за розробку стандартів, політик, правил та механізмів відповідності, а також розробляє нормативно-правову базу, включаючи такі напрями, як конфіденційність даних і свобода інформації.

- Національний Центр штучного інтелекту (NCAI) керує виконанням стратегії AI, організовує дослідження, на яких зосереджено інновації в сфері управління даними і ШІ, а також розробки рішень у сфері застосування ШІ.

Крім того, для реалізації програми Data & AI Міністерством зв'язку та інформаційних технологій та Міністерством освіти запроваджено навчальні програми, тренінги та курси STEM (Science, Technology, Engineering and Mathematics).

Так, з метою сприяння дослідницькій та інноваційній діяльності створено Центр передових досліджень ШІ (AI Center of Advanced Studies (Thaka)) спрямованих на використання даних та ШІ.

Одночасно проводяться наукові дослідження зі створення сучасної нормативної бази та новітніх стандартів щодо застосування ШІ, захисту даних та конфіденційності,

яка буде включати специфікації щодо збирання, класифікації, спільного використання даних, політики відкритих даних та свободи інформації [33; 34].

Стратегія розвитку ШІ в Республіці Сербія на період 2020 – 2025 роки визначає цілі та заходи щодо розвитку ШІ, реалізація яких має призвести до економічного зростання, покращення державних послуг, розвитку наукових досліджень та навичок персоналу для роботи в майбутньому. Реалізація заходів Стратегії має забезпечити розробку та безпечне впровадження ШІ у відповідності до міжнародне визнаних етичних принципів, а також досягнення цілей сталого розвитку. Згідно зі звітом за 2019 рік, Сербія посідає 58 місце з 194 країн.

Стратегія розвитку ШІ в Республіці Сербія на період 2020 – 2025 роки відповідає Європейській ініціативі зі штучного інтелекту, що визначає політику Європейської комісії щодо штучного інтелекту. У цьому контексті Республіка Сербія, як кандидат на членство в ЄС, а також як учасник Рамкової програми Європейського Союзу з досліджень та інновацій, прагне забезпечити необхідний рівень відповідності Європейському Союзу, що дозволить здійснити повну інтеграцію у Європейський дослідницький простір та більш плідну співпрацю.

Дана Стратегія вважається найбільш детально опрацьованим планом заходів серед європейських країн, який створений разом з одночасною модернізацією низки національних законів, таких як закони: “Про захист персональних даних”, “Про основи системи освіти”, “Про науку і дослідження”, “Про інноваційну діяльність”, “Про Науковий фонд Республіки Сербія”, “Про інформаційну безпеку”, “Стратегія наукового та технологічного розвитку Республіки Сербія на період 2016 – 2020 рр.”, “Пропозиції Програми розвитку електронного урядування в Республіці Сербія на період з 2019 по 2022 рік та план дій щодо її впровадження”, “Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Республіці Сербія до 2020 року”, “Стратегія розвитку інформаційної безпеки на період 2017 – 2020 рр.”, “Стратегія розвитку галузі інформаційних технологій на період 2017 – 2020 рр.”, “Стратегія розвитку мереж нового покоління до 2023 року” тощо.

Національними пріоритетами Республіки Сербії визначено:

- модернізація системи освіти, розвиток компетенції для майбутніх потреб ринку праці та професій, безпосередньо пов'язаних зі ШІ та іншими професіями, що змінюються під впливом ШІ;
- адаптація бізнес-сектора до нових робочих моделей та розвитку нових суб'єктів господарювання, бізнес яких базується на використанні ШІ;
- розвиток науково-дослідницької діяльності та поява високо конкурентоспроможних експертів у сфері застосування ШІ та його впровадження;
- правове регулювання в усіх сферах адаптовано до нових обставин, спричинених застосуванням ШІ, вимогам нових бізнес-моделей та розробок продуктів і послуг на основі ШІ, з урахуванням захисту від потенційних негативних наслідків;
- всебічне опрацювання розуміння етичних аспектів застосування ШІ з урахуванням принципів збереження свободи особистості, справедливості і рівності, уникнення шкоди, відкритості, прозорості і стійкості [35].

Стратегія розвитку ШІ Китайської Народної Республіки базується на реальних досягненнях вітчизняних науковців та дослідників у сфері інформаційно-комунікаційних технологій. Китай досяг значних успіхів у сфері ШІ за кількістю міжнародних опублікованих науково-технічних робіт та кількістю запатентованих винаходів. Також лідирує він і у розвитку технологій розпізнавання голосу, візуального розпізнавання облич та біометричної ідентифікації. Незважаючи на вказані досягнення

Китай констатує, що його науковці, науково-дослідні установи та підприємства ще не мають достатнього міжнародного впливу на технологічні цикли і технології ШІ через відсутність систематизованого плану досліджень і розробок, а реалізовані досягнення у сфері ШІ нині не користуються значним зовнішнім попитом.

Глобальне завдання стратегії ШІ Китаю полягає у всебічному підвищенні продуктивних сил суспільства, національної могутності та національної конкурентоспроможності, з метою забезпечення потужної підтримки та прискорення побудови інноваційної нації нового типу, глобальної науки і технологічної потужності, а також омолодження китайської нації.

Стратегія Китаю окреслює такі напрями розвитку технологій ШІ як: створення цифрової економіки; побудова розумного суспільства; захист національної безпеки; побудова кластерів знань, технологічних кластерів та промислових кластерів, взаємоінтегрованих з талановитими громадянами та представниками культури, для всебічної підтримки екосистеми.

Досягнення мети Стратегії планується здійснити в три етапи.

На першому етапі до 2020 року загальні технології та застосування ШІ будуть відповідати загальним глобальним вимогам, а індустрія ШІ стане новою важливою точкою економічного зростання. Застосування технологій ШІ стане новим способом покращення якості життя людей.

Заплановано значні обсяги фінансування досліджень для розробки алгоритмів аналізу великих даних, ШІ середнього рівня, колективного (ройового) ШІ, покращеного гібриду ШІ та автономних розвідувальних систем. Також фінансування буде спрямовано для досягнення прогресу в розробках фундаментальних теорій та основних технологій ШІ з метою досягнення знакових успіхів у моделях і методах ШІ, основних пристроїв IoT та ШІ, високоякісного обладнання та основного програмного забезпечення.

Виконання завдання першого етапу повинно забезпечити конкурентоспроможність індустрії ШІ на міжнародному рівні, встановлення в Китаї стартових стандартів технологій ШІ та промислових екологічних систем, етичних норм та політик ШІ.

На другому етапі до 2025 року Китай планує досягти значних проривів у базових теоріях ШІ, таким чином, що окремі галузі та технології будуть відповідати світовому рівню. ШІ повинен стати головною рушійною силою модернізації промисловості Китаю та економічних перетворень, одночасно із створенням розумної соціальної екосистеми.

Стратегія передбачає, що створена під час першого етапу індустрія ШІ широко використовуватиметься в інтелектуальному виробництві, розумній медицині, розумних екомістах, розумному сільському господарстві, національному оборонному будівництві та в інших галузях, при цьому масштаб інвестицій основної галузі ШІ становитиме понад 400 мільярдів юанів, а масштаб інвестицій суміжних галузей перевищить 5 трлн. юанів. До 2025 року в Китаї будуть створені початкові закони та правила щодо ШІ, етичних норм і систем політики, а також формування оцінки безпеки ШІ та можливості його контролю.

На третьому етапі до 2030 року китайські наукові та теоретичні дослідження ШІ, технологій та програм ШІ повинні досягти світового рівня, завдяки чому Китай має наміри стати основним світовим інноваційним центром ШІ, найбільш інноваційною країною світу за рейтингом інновацій в економіці держави.

Також Китай планує сформуванню більш сучасну теорію та технологію ШІ нового покоління. Країна може досягти великих проривів у створенні розвитку ASI.

Отже, завдяки впровадженню інноваційних технологій ШІ більш високого рівня буде досягнуто високий рівень конкурентоспроможності індустрії ШІ. На

внутрішньодержавному просторі буде забезпечено глибинне впровадження технологій ШІ у виробництво, соціальне управління, будівництво національної оборони, а також у всіх аспектах життєдіяльності держави. ШІ повинен стати основною технологією для ключових систем, високоякісних промислово-інтелектуальних кластерів з масштабами основної галузі ШІ, що перевищують 1 трильйон юанів, та і з масштабом суміжних галузей, що перевищує 10 трильйонів юанів.

Китай створить ряд провідних світових інноваційних технологій ШІ, центри підготовки кадрів, запровадить комплексні закони та нормативні акти щодо ШІ, а також етичні норми та політики [36; 37].

Суперзадача Стратегії розвитку ШІ Сполучених Штатів Америки, яку оголосив 45 Президент США, є сприяння створенню міжнародного середовища, що підтримує американські інновації в галузі ШІ, а іноземні держави повинні на міжнародному рівні сприяти розвитку глобального середовища, яке підтримує американський ШІ, дослідженням та інноваціям та відкривати ринки для американських галузей ШІ. Сполучені Штати повинні також працювати зі своїми міжнародними партнерами в G7 і G20, щоб прийняти подібні принципи розвитку ШІ.

Також Сполучені Штати мають намір зменшити бар'єри на шляху до розробки, тестування, розгортання та впровадження технологій ШІ шляхом надання рекомендацій для управління ШІ відповідно до цінностей американської нації та стимулювати розвиток відповідних технічних стандартів ШІ.

Американська стратегія характерна тим, що має певні унікальні позиції.

Так, передбачається використовувати технології ШІ для покращення надання та ефективності державних послуг американському народу та забезпечення конфіденційності, громадянських прав та громадянських свобод.

Заплановано створення Центру передового досвіду ШІ з метою визначення федеральними агентствами найкращих методів впровадження ШІ у свої організації [38].

Слід звернути увагу на декларацію того, що федеральний уряд не може і не повинен бути основним рушієм Сполучених Штатів інновацій в галузі ШІ. Разом з тим зазначається, що створення та підтримка масштабної національної екосистеми досліджень і розробок ШІ потребують федеральних інвестицій та політики сприяння міцній співпраці між науковими колами, промисловістю та федеральним урядом. Саме уряд має відігравати вирішальну роль у наданні цільового фінансування науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, підтримувати довгострокові фундаментальні дослідження, що стимулюють майбутні технологічні прориви, направляють інвестиції у дослідження та розробки ШІ. Тобто, федеральні ресурси все ж таки будуть спрямовуватися для прискорення національних досліджень і розробок у сфері ШІ.

У плані визначено ключові напрями, на яких слід зосередитися: розробка ефективних методів для співпраці людини та ШІ; розуміння та упередження етичних, правових та соціальних наслідків застосування ШІ; забезпечення безпеки людини та безпеки систем ШІ; розробка спільних загальнодоступних наборів даних і середовища для навчання та тестування ШІ; вимірювання та оцінювання технологій ШІ через стандарти та еталони; краще розуміння потреби національної робочої сили в галузі досліджень і розробок в галузі ШІ; розширення державно-приватного партнерства для прискорення розвитку ШІ.

Сполучені Штати виділили низку федеральних агентств, на які покладено певні державні завдання розвитку технологій ШІ.

Національний науковий фонд, який підтримує інвестиціями трансформаційні фундаментальні дослідження у сфері ШІ.

Агентство перспективних оборонних дослідницьких проєктів, яке є на сьогодні лідером у дослідженнях ШІ та інвестує в “третю хвилю” систем ШІ, які мають характеристики, важливі для військових і критично важливих систем безпеки, а саме здатність працювати з контекстними даними та поясненнями дій та результатів. Спільний центр ШІ Міністерства оборони США проводить дослідження із масштабування ШІ та стимулює прискорення досліджень ШІ у військовій сфері.

Національний інститут стандартів і технологій (NIST) є головним лідером у фундаментальних дослідженнях, які інформують (здійснюють) розробку технічних стандартів для всіх різновидів ШІ.

Департамент енергетики очолює розробку високопродуктивної обчислювальної інфраструктури, яка підтримує дослідження у сфері ШІ.

Департамент у справах ветеранів у партнерстві з Департаментом енергетики проводить дослідження та безпечний аналіз великих цифрових даних про здоров'я та геномні дані, щоб допомогти покращити медичну допомогу ветеранам та в таких сферах, як запобігання самогубствам, раку і хворобам серця.

Національні інститути здоров'я досліджує ефективні способи використання ШІ в медицині, наприклад для діагностики захворювань або персоналізації лікування.

Департамент транспорту запроваджує розробку документації для безпечної інтеграції автоматизованих транспортних засобів, які використовують методи ШІ, на дорогах.

Відділи Праці, Комерції і Здоров'я Людини Міністерства охорони здоров'я вивчають вплив автоматизованих систем з ШІ на робочу силу, а також які нові навички та компетенції знадобляться робочій силі у зв'язку із цифровізацією економіки.

Національне управління океанічних і атмосферних досліджень використовує ШІ для обробки супутникових даних стосовно погоди з метою прогнозування ураганів та природних явищ.

Міжвідомча робоча група з досліджень і розробок ШІ, яка складається із керівників програм і технічних експертів з усього федерального уряду та допомагає координувати міжвідомчі програми, науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи та зусилля в галузі ШІ, і одночасно служить міжвідомчим дослідницьким центром у сфері ШІ [39 – 42].

Висновки.

Загальний аналіз стратегій розвитку ШІ різних держав свідчить про те, що суспільство і уряди країн розуміють важливість застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, в тому числі і технологій ШІ. Розвиток цифрових технологій є невід'ємним аспектом розвитку суспільства і часто сприяє прискоренню його позитивного розвитку. Разом з тим, людство цілком реально усвідомлює ризики неконтрольного застосування ШІ і розуміє необхідність застосування правового регулювання його використання через стандарти та нормативно-правові акти. Стратегії розвитку ШІ водночас є індикаторами стану загальної цифровізації тієї чи іншої держави та готовності перенацілити ресурси на сферу застосування ШІ.

Цілком очевидно, що етап точкового застосування технологій ШІ людством вже пройдено. Зрозумілими стали як очевидні переваги застосування ШІ, так і ризики, особливо пов'язані із застосуванням у військовій сфері та медицині. Розгортання технологій в масштабах більших ніж локальне дослідження потребує залучення великої кількості різних ресурсів – спеціалістів у сфері ШІ, технологічних потужностей,

фінансових ресурсів, законодавчого регулювання. Це можливо вирішити тільки комплексно, застосувавши плановий, стратегічний підхід до розвитку сфери застосування ШІ. Саме тому держави розробляють Стратегії розвитку ШІ, які відрізняються одна від одної як цілями, так і можливостями їх досягнення. Україні доцільно уважно вивчити ці документи та результати, які досягли країни на різних етапах впровадження. Аналіз стратегій може стати основою для формування національної стратегії розвитку ШІ в Україні. Також слід звернути увагу, що поки стратегії дуже виважено відзначають проблеми правового регулювання застосування технологій ШІ. На нинішньому етапі правове регулювання пропонується здійснювати шляхом розробки та застосування стандартів в сфері ШІ та добровільної сертифікації продукції з ШІ. Проблема комплексного законодавчого підходу до правової регуляції ШІ перебуває в дискусійному форматі. Це притаманно всім державам світу.

Окремі погляди та пропозиції щодо формування Стратегії розвитку ШІ в Україні планується надати в наступному дослідженні.

Використана література

1. Artificial Intelligence Index Report 2021. URL: https://aiindex.stanford.edu/wp-content/uploads/2021/11/2021-AI-Index-Report_Master.pdf (дата звернення: 07.06.2022).
2. Artificial Intelligence Index Report 2022. URL: https://aiindex.stanford.edu/wp-content/uploads/2022/03/2022-AI-Index-Report_Master.pdf (дата звернення: 07.06.2022).
3. Artificial intelligence. URL: https://data61.csiro.au/~media/D61/AI-Roadmap-assets/19-00346_DATA61_REPORT_AI-Roadmap_WEB_191111.pdf?la=en&hash=58386288921D9C21EC8C4861CDFD863F1FBCD457 (дата звернення: 07.06.2022).
4. AIM AT 2030. Artificial Intelligence Mission Austria 2030. Die Zukunft der Künstlichen Intelligenz in Österreich gestalten Shaping the Future of Artificial Intelligence in Austria. URL: https://www.bmk.gv.at/dam/jcr:8acef058-7167-4335-880e-9fa341b723c8/aimat_ua.pdf (дата звернення: 07.06.2022).
5. Становище от Фондация “ЛИБРе” по Концепция за развитието на изкуствения интелект в България до 2030 г. URL: <http://librereseearchgroup.org/p/1/3/139-2020-09-17-libre-statement-ai-strategy-bg-1136.pdf> (дата звернення: 07.06.2022).
6. Проект на Концепция за развитието на изкуствения интелект в България до 2030 г. URL: <https://strategy.bg/FileHandler.ashx?fileId=21904> (дата звернення: 07.06.2022).
7. Selecting appropriate artificial intelligence development strategy. URL: <https://english.mic.gov.vn/Pages/TinTuc/139578/Selecting-appropriate-artificial-intelligence-development-strategy.html>. (дата звернення: 07.06.2022).
8. Strategi Nasional Kecerdasan Artifisial Indonesia 2020 – 2045. URL: <https://ai-innovation.id/server/static/ebook/stranas-ka.pdf> (дата звернення: 07.06.2022).
9. Estrategia nacional de inteligencia artificial. URL: <https://www.lamoncloa.gob.es/presidente/actividades/Documents/2020/021220-ENIA.pdf> (дата звернення: 07.06.2022).
10. Law Society of Ireland: AI – Consultation. URL: <https://translatewebpages.org/result/918962-ef-7cdc-4184-bdfc-a69a8da51280?autotranslate> (дата звернення: 07.06.2022).
11. Public Consultation on the Development of a National Strategy on Artificial Intelligence. URL: <https://enterprise.gov.ie/en/Consultations/Public-Consultation-Development-of-a-National-Strategy-on-Artificial-Intelligence.html> (дата звернення: 07.06.2022).
12. Blueprint: National artificial intelligence strategy for Qatar. URL: https://www.motc.gov.qa/sites/default/files/national_ai_strategy_-_english_0.pdf (дата звернення: 07.06.2022).
13. AI Portugal 2030. Portuguese national initiative on digital skills. An innovation and growth strategy to foster Artificial Intelligence in Portugal in the European context. URL: https://www.incode2030.gov.pt/sites/default/files/julho_incode_brochura.pdf (дата звернення: 07.06.2022).

14. Εθνική Στρατηγική ΤΝ: Δράσεις για την Αξιοποίηση και Ανάπτυξη της ΤΝ στην Κύπρο URL: <https://translatewebpages.org/result/421ffa99-8397-4298-9e27-307d57b687ab?autotranslate> (дата звернення: 07.06.2022).

15. National Strategy for Artificial Intelligence. URL: https://knowledge4policy.ec.europa.eu/sites/default/files/cyprus_ai_strategy.pdf

16. Kenya Govt Sets up Blockchain & Artificial Intelligence Taskforce! URL: <https://kenyanwallstreet.com/kenya-govt-sets-blockchain-artificial-intelligence-taskforce> (дата звернення: 30.05.2022).

17. Artificial intelligence Shaping a Future New Zealand. URL: <https://www.mbie.govt.nz/dmsdocument/5754-artificial-intelligence-shaping-a-future-new-zealand-pdf> (дата звернення: 31.05.2022).

18. National Artificial Intelligence Strategy: Unlocking Tunisia’s capabilities potential. URL: <http://www.anpr.tn/national-ai-strategy-unlocking-tunisia-capabilities-potential> (дата звернення: 16.05.2022).

19. Hungary’s Artificial Intelligence Strategy 2020-2030. May 2020. URL: <https://ai-hungary.com/api/v1/companies/15/files/138309/view> (дата звернення: 07.06.2022).

20. Israel launches national AI program, but lack of budget threatens its implementation. URL: <https://www.calcalistech.com/ctech/articles/0,7340,L-3883355,00.html> (дата звернення: 31.05.2022).

21. The Government announces an Artificial Intelligence Plan to be developed by the Science Ministry. URL: <https://www.gob.cl/en/news/government-announces-artificial-intelligence-plan-be-developed-science-ministry> (дата звернення: 02.06.2022).

22. SLASSCOM launches national policy framework on Artificial Intelligence for Sri Lanka. URL: http://www.colombopage.com/archive_19A/Jun28_1561662503CH.php (дата звернення: 01.06.2022).

23. Intelligence artificielle. URL: <https://www.sbf.admin.ch/sbf/fr/home/politique-fri/fri-2021-2024/themes-transversaux/numerisation-fri/intelligence-artificielle.html> (дата звернення: 01.06.2022).

24. “Intelligence artificielle” – lignes directrices pour la Confédération. URL: https://www.sbf.admin.ch/dam/sbf/fr/dokumente/2020/11/leitlinie_ki.pdf.download.pdf/Leitlinien%20K%C3%BCnstliche%20Intelligenz%20-%20FR.pdf (дата звернення: 07.06.2022).

25. “Intelligence artificielle” – adoption des lignes directrices pour l’administration fédérale URL: <https://www.sbf.admin.ch/sbf/fr/home/actualite/communiques-de-presse/test-bit.msg-id-81319.html> (дата звернення: 07.06.2022).

26. Bericht der Projektgruppe “Internationale Gremien und künstliche Intelligenz” (allemand) URL: https://www.sbf.admin.ch/dam/sbf/fr/dokumente/2019/12/i-g_k-i.pdf.download.pdf/i-g_ki_d.pdf (дата звернення: 07.06.2022).

27. Publications of the Ministry of Economic Affairs and Employment Ministry, 47/2017. Finland’s Age of Artificial Intelligence Turning Finland into a leading country in the application of artificial intelligence Objective and recommendations for measures. URL: https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/160391/TEMrap_47_2017_verkkojulkaisu.pdf (дата звернення: 07.06.2022).

28. Artificial Intelligence: a strategic vision for Luxembourg. URL: <https://gouvernement.lu/dam-assets/fr/publications/rapport-etude-analyse/minist-digitalisation/Artificial-Intelligence-a-strategic-vision-for-Luxembourg.pdf> (дата звернення: 07.06.2022).

29. Malta: The Ultimate AI Launchpad. A Strategy and Vision for Artificial Intelligence in Malta 2030. URL: <https://translatewebpages.org/result/74432f2f-5166-4d31-af0d-88ccb21908fc?autotranslate> (дата звернення: 07.06.2022).

30. MCAST Artificial Intelligence Strategy. Roadmap 2025. URL: <https://www.mcast.edu.mt/wp-content/uploads/AI-StrategyFinal.pdf>. Plans for cloud-first strategy and national AI framework revealed at 29th MSC Malaysia Implementation Council Meeting. URL: <https://opengovasia.com/plans-for-cloud-first-strategy-and-national-ai-framework-revealed-at-29th-msc-malaysia-implementation-council-meeting> (дата звернення: 10.05.2022).

31. Plans for cloud-first strategy and national AI framework revealed at 29th MSC Malaysia Implementation Council Meeting. URL: <https://opengovasia.com/plans-for-cloud-first-strategy-and->

national-ai-framework-revealed-at-29th-msc-malaysia-implementation-council-meeting (дата звернення: 10.05.2022).

32. Lithuanian Artificial Intelligence Strategy. URL: [https://eimin.lrv.lt/uploads/eimin/documents/files/DI_strategija_ENG\(1\).pdf](https://eimin.lrv.lt/uploads/eimin/documents/files/DI_strategija_ENG(1).pdf) (дата звернення: 07.06.2022).

33. National Strategy for Data & AI. Strategy Narrative. Realizing Our Best Tomorrow. URL: https://ai.sa/Brochure_NSDAI_Summit%20version_EN.pdf (дата звернення: 07.06.2022).

34. UAE National Strategy for Artificial Intelligence 2031. URL: <https://ai.gov.ae/wp-content/uploads/2021/07/UAE-National-Strategy-for-Artificial-Intelligence-2031.pdf> (дата звернення: 07.06.2022).

35. Strategy for the Development of Artificial Intelligence in the Republic of Serbia for the period 2020-2025 (condensed1). URL: https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fwww.srbija.gov.rs%2Fextfile%2Fsr%2F437310%2Fstrategy_artificial_intelligence-condensed261219_2.docx&wdOrigin=BROWSELINK (дата звернення: 07.06.2022).

36. National New-Generation AI Innovation & Development Pilot Zone established in Beijing. URL: http://www.china.org.cn/china/2019-02/22/content_74493744.htm (дата звернення: 15.05.2022).

37. State Council Notice on the Issuance of the Next Generation Artificial Intelligence Development Plan. URL: <https://na-production.s3.amazonaws.com/documents/translation-fulltext-8.1.17.pdf> (дата звернення: 17.05.2022).

38. Office of Mgm't & Budget, Exec. Office of the President, OMB M-13-13, Open Data Policy: Managing Information as an Asset (2013). URL: <https://www.whitehouse.gov/sites/whitehouse.gov/files/omb/memoranda/2013/m-13-13.pdf> (дата звернення: 07.06.2022).

39. Guidance for Regulation of Artificial Intelligence Applications. Memorandum for the heads of executive departments and agencies. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2020/11/M-21-06.pdf> (дата звернення: 07.06.2022).

40. Nat'l Inst. of Standards & Tech., U.S. Dep't of Commerce, U.S. Leadership in AI: A Plan for Federal Engagement in Developing Technical Standards and Related Tools (Aug. 9, 2019). URL: <https://www.nist.gov/topics/artificial-intelligence/plan-federal-engagement-developing-ai-technical-standards-and-related> (дата звернення: 07.06.2022).

41. Lisa Carnahan & Amy Phelps, Nat'l Inst. of Standards and Tech., U.S. Dep't of Commerce, ABC's of Conformity Assessment, NIST Special Pub. 2000-01 (Sept. 2018). URL: <https://doi.org/10.6028/NIST.SP.2000-01> (дата звернення: 07.06.2022).

42. Lisa Carnahan & Amy Phelps, Nat'l Inst. of Standards and Tech., U.S. Dep't of Commerce, Conformity Assessment Considerations for Federal Agencies, NIST Special Pub. 2000-02 (Sept. 2018). URL: <https://doi.org/10.6028/NIST.SP.2000-02> (дата звернення: 07.06.2022).

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 316.324.8:004.9

КРИЛОВА Ю.І., провідний юрист юридичного відділу
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7778-7927>.

ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ І ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ

***Анотація.** У статті висвітлено проблеми становлення та розвитку елементів електронної демократії в Україні. Визначено поняття, що стосується електронної демократії. Здійснено загальний огляд розвитку електронної демократії в Україні, стану розвитку окремих її складових.*

***Ключові слова:** е-демократія, Програми EGAP, е-консультації з громадськістю, е-петиції, е-конкурси, інформаційне суспільство, персональні дані.*

***Summary.** The article highlights the problems of formation and development of elements of e-democracy in Ukraine. The concept of e-democracy is defined. A general overview is provided for the development of e-democracy in Ukraine, the state of development of its individual components.*

***Keywords:** e-democracy, EGAP programs, e-public consultations, e-petitions, e-contests, information society, personal data.*

Постановка проблеми. На початку XXI століття людство увійшло до нового періоду інтенсивних трансформацій, позначеного стрімким розвитком цифрових технологій. Глобальні процеси, що супроводжують формування інформаційного суспільства, вже встигли отримати назву “Індустріальна революція 4.0”. Технологічні зміни охопили всі сфери життя, зокрема і функціонування держави та її відносини з громадянами, що проявилось у впровадженні електронного врядування та електронної демократії. Етимологія “е-демократія” походить зі США, а саме поняття набуло поширення у багатьох країнах світу. Електронна демократія базується на принципах прозорості, відкритості, участі та громадської просвіти. Н. Махначова відзначає, що метою розбудови е-демократії є розширення участі громадян у державотворенні та прийнятті рішень через використання електронних технологій [1]. Початок 2020 року змінив життя сотень мільйонів людей, які пережили періоди суворого карантину, оскільки Всесвітня організація охорони здоров'я проголосила COVID-19 пандемією. Більшість працюючих людей швидко перейшли на формат дистанційної роботи. Ці зміни надали нову можливість для тих, хто утримувався від використання інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ). При цьому давно у побутовому, медійному, науковому і політичному сферах особливе місце зайняли такі інструменти як: “електронна демократія”, “електронний уряд”, “е-послуги”, “е-петиції”, “е-гроші”, “е-підпис”, “е-правосуддя”, “онлайн-сервіси для вчителів” тощо.

Завдяки інструментам електронної демократії громадяни зможуть впливати на процес ухвалення рішень владою та посилювати свій вплив на політику як на національному, так і місцевому рівнях. Отже, за допомогою державних програм органи влади оптимізують свої робочі процеси та зекономлять час, а суспільство загалом – матиме мінімізацію корупційних ризиків та більш ефективне підзвітне врядування.

Результати аналізу наукових публікацій. Вивченням питань електронної демократії та інформаційного суспільства займалися такі вчені як О. Баранов, К. Беляков,

В. Горбатенко, О. Золотар, Л. Карвалікс, Р. Карц, М. Кастелльс, П. Куфтирєв, У. Дж. Мартін, А. Мінк, Дж. Несбі, С. Нор, М. Порат, С. Постер, Т. Стоун'єр та інші. Проте сучасні реалії формують потребу в науковому осмисленні поняття “електронна демократія”, дослідженні використання ІКТ, соціальних можливостей та наслідків інтегрування ІКТ в політичну діяльність.

Метою статті є узагальнення наукових поглядів щодо використання інформаційно-комунікаційних технологій в контексті активного розвитку і запровадження засад електронної демократії в Україні.

Виклад основного матеріалу. На наш погляд, суб'єктами запровадження та розвитку е-демократії є передусім органи державної влади.

У Рекомендаціях Ради Європи (Recommendation CM/Rec (2009)1), електронна демократія (e-democracy) визначається як інструмент зміцнення демократії, демократичних інститутів та демократичних процесів за допомогою ІКТ. Її головним завданням є “електронна підтримка демократії”. Е-демократія є однією зі стратегій підтримки демократії, демократичних інститутів, демократичних процесів і поширення демократичних цінностей. Вона доповнює традиційні інструменти демократії і є взаємопов'язаною з ними [2].

Варто зазначити, що електронна демократія охоплює всі електронні засоби, що уможливають для громадян контроль діяльності лідерів/політиків у публічній сфері. Залежно від сфери, в якій демократичні засади потребують розвитку, е-демократія може використовувати різні методи: для забезпечення транспарентності політичного процесу; для збільшення прямого залучення й участі громадян; для поліпшення якості формування громадської думки шляхом створення нового простору інформації та її осмислення [3].

Українські науковці відзначають існування “певних етапів інформатизації: електронізація, комп'ютеризація, медіатизація і, нарешті, інтелектуалізація – процес розвитку здатності суспільства до породження і сприйняття знань, тобто підвищення інтелектуального потенціалу, включаючи використання засобів штучного інтелекту. Таким чином, основною ціллю соціальної інформатизації є побудова інтелектуального суспільства – суспільства, побудованого на знаннях” [4, с. 14-15].

М. Вершинін запропонував бачення е-демократії, як нової комп'ютерно-опосередкованої форми політичної комунікації і вважає, що у теорії демократії відбулися зсуви під впливом мережі Інтернет [5, с. 153-155].

В. Трофімов вважає, що е-демократія – це вираз у мережі Інтернет, волевиявлення з приводу ініціації проекту нормативного рішення або збору голосів у підтримку прийняття певного правового акту чи голосів протесту проти будь-яких правотворчих ініціатив, а також прийнятих юридичних рішень. Одразу слід зазначити, що автор надав таке визначення е-демократії з певною часткою умовності [6].

Що ж саме відрізняє електронну демократію від демократії “доцифрового” суспільства? Електронна демократія передбачає участь громадян у управлінні державою на всіх рівнях (від органів державної влади і місцевого самоврядування до самоорганізації населення) за допомогою інформаційно-комунікаційних інструментів. Водночас, е-демократія не може розглядатись як окрема політика поза політикою демократизації як такої. Разом з тим, вона спроможна суттєво посилити та прискорити демократичні процеси у всіх сферах державного життя [7, с. 17].

У навчальному посібнику з електронної демократії Н. Грицьк та С. Соловійов визначають два підходи до її розуміння: у вузькому розумінні мають на увазі застосування ІКТ для забезпечення (електронного супроводу) прав громадян; а е-

демократія у широкому розумінні передбачає залучення громади за допомогою сучасних ІКТ до вирішення різноманітних суспільно-політичних завдань [8].

Е-демократія не може вважатися панацеєю від усіх проблем демократії або суспільних комунікацій, але вона, безсумнівно, сприяє розвитку двох, на сучасному етапі нероздільних історичних проектів – демократії та Інтернету. Отже, е-демократія повинна посісти гідне місце та увійти до порядку денного радикальних політичних реформ та стати складовою державного управління [9, с. 13].

Термін “електронна демократія” (electronic democracy) у вузькому змісті використовується у випадках, коли мова ведеться про застосування ІКТ для організації політичного процесу, застосування громадянами цих технологій для участі в конституційно передбачених діях у державному управлінні та місцевому самоврядуванні. Хоча поняття “електронна демократія” ще не отримало чіткого визначення, більшість фахівців переконані, що воно включає використання ІКТ для захисту і розвитку основних демократичних цінностей і, перш за все, розширення дистанційних форм участі громадян в процесах ухвалення державних рішень. Зазначене повинно бути організовано так, щоб громадяни відчували свою причетність до політики і результативність особистої участі [10].

Аналіз зазначених вище підходів дозволяє зробити наступне узагальнення щодо змісту поняття електронної демократії. Це залучення громадян до процесу вироблення і прийняття управлінських рішень за допомогою сучасних ІКТ.

Вважаємо, що в Україні електронна демократія перебуває на стадії інтенсивного становлення. Проте формування законодавчої бази для функціонування електронної демократії розпочалося ще у 2003 році, коли були прийняті закони України “Про електронні документи та електронний документообіг”, “Про електронний цифровий підпис”. Передумовами для формування електронної демократії в Україні стали розширення доступу населення до Інтернету.

За результатами дослідження 2020 р., Україна суттєво підвищила потенціал впровадження елементів е-демократії ввійшла до групи країн із дуже високим рівнем за Індексом електронної участі ЕРІ (E-Participation Index), посівши 46-е місце серед 193 країн світу (у 2018 р. країна посідала 75-е місце за цим показником). Індекс електронної участі вбирає показники трьох рівнів участі: е-інформація (e-information) – забезпечення участі через надання громадянам публічної інформації та доступу до інформації без або на вимогу; е-консультація (e-consultation) – залучення громадян до внесення та обговорення питань державної політики й послуг; е-прийняття рішень (e-decision-making) – розширення прав і можливостей громадян через спільне розроблення варіантів політики та спільне виробництво компонентів послуг і надання послуг. Результати міжнародного дослідження ООН демонструють наближення України за індексним виміром можливостей електронної участі до провідних демократичних країн світу і нарощування соціотехнічної бази реалізації електронної взаємодії влади з громадськістю [11, с. 140].

Дослідження Інституту соціології НАН України засвідчує, що у 2020 р. уже близько 80 % українців зазначають, що користуються Інтернетом. Причому більшість українців є постійними користувачами мережі. Понад 65,1 % дорослого населення країни користуються Інтернетом “кожного або майже кожного дня”, 8,5 % долучаються до Інтернет-мережі “двічі-тричі на тиждень”. За результатами всеукраїнського моніторингового соціологічного дослідження Інституту соціології НАН України, яке відстежує особливості залучення пересічних громадян України до використання можливостей е-урядування починаючи з 2017 р., опитування 2019 р. демонструє

позитивну динаміку впровадження елементів е-уряду та е-демократії в обіг суспільної взаємодії в онлайн-форматі порівняно з 2017-м. Показники по окремих позиціях збільшились майже вдвічі протягом останніх двох років. Близько 8,6 % користувачів Інтернету зазначають, що отримують електронні державні послуги (е-реєстрація, е-довідка, е-черга тощо), у 2017 р. – 4,9 %. Підтримують або ініціюють електронні петиції, звернення до органів державної влади, місцевого самоврядування тощо (е-петиції, е-звернення, е-скарги тощо) понад 9,2 % користувачів (у 2017 р. – 5,6 %). Відстежують інформацію про результати проходження різноманітних конкурсних проєктів, тендерів на закупівлю товарів або послуг державними установами, витрачання бюджетних коштів (е-бюджет, е-тендери, е-закупівлі система ProZorro) 5,5 %, у 2017 р. – 2,3 % [11, с. 140].

Серед суб'єктів електронної демократії, крім держави є громадянське суспільство та інформаційне суспільство – це середовище для е-демократії. Першим потужним розвитком електронної демократії в Україні згідно з результатами міжнародного дослідження ООН 2015 року наша держава суттєво підвищила позиції у рейтингу розвитку електронної демократії та займала 32-ге місце [12].

Це зумовлено передусім тим, що в Україні запрацювала система е-петицій до Президента України та Верховної Ради, а з серпня 2016 року – ще й до Кабінету Міністрів України. Окрім цього, працює й єдина система місцевих е-петицій.

“Сьогодні Україна посідає 46 місце зі 193 країн світу – учасниць рейтингу. Вже у 2022 році ми прагнемо увійти до ТОП-20 країн рейтингу. Лідерами цього рейтингу є Естонія, Південна Корея, США, Японія та Нова Зеландія”, □ вважає Л. Рабчинська [13].

Звернемо увагу, що Уряд затвердив план заходів щодо реалізації Концепції розвитку електронної демократії в Україні на 2019 – 2020 роки. Документом, зокрема, передбачено: *розроблення проєкту закону “Про електронне голосування”*; *впровадження інструментів електронної демократії в діяльність закладів вищої освіти в частині залучення інструментів електронного голосування у діяльність органів студентського самоврядування*; *розвиток “бюджету участі” на регіональному та місцевому рівнях*; *впровадження ініціативи “Всеукраїнський громадський бюджет”*; *підвищення рівня участі громадян в процесі державного управління шляхом популяризації інструментів електронної демократії, формування знань і навичок їх використання тощо* [11, с. 141].

Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку електронної демократії в Україні на 2019□ – 2020 роки” від 12.06.19 р. № 405-р., відіграло важливу роль щодо забезпечення планового розвитку та впровадження інструментів електронної демократії в Україні, наближення держави до визнаних лідерів у сфері електронного урядування та електронної демократії, що буде сприяти подальшому розвитку інформаційного та громадянського суспільства [14].

Відповідно до Плану заходів щодо реалізації вищезазначеної Концепції розвитку електронної демократії в Україні на 2019 – 2020 рр., **реалізовано такі заходи**: 1) ухвалено Постанову КМУ “Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо функціонування офіційних веб-сайтів органів виконавчої влади” від 12.06.19 р. № 493, яка стосується вимог до створення (модернізації) офіційних веб-сайтів (веб-порталів) органів виконавчої влади; 2) започатковано залучення громадян до конкурсу проєктів Державного фонду регіонального розвитку (далі – ДФРР) під назвою Всеукраїнський громадський бюджет на обласному рівні (пілоти в Полтавській, Львівській, Чернігівській областях). Міністерством розвитку громад і територій України запроваджено нову інформаційну систему для ДФРР.

План дій Міністерством цифрової трансформації України на 2020 рік, затверджений 9 грудня 2019 року, містить низку заходів з цифрової трансформації, які спрямовані на:

- 1) розвиток публічних послуг, а саме: формування реєстру публічних послуг, їх оптимізацію, надання електронних послуг через смартфон (додаток “Дія”), оптимізацію державних реєстрів тощо;
- 2) розвиток інфраструктури, наприклад збільшення покриття 4G, забезпечення високошвидкісним Інтернетом на всіх міжнародних автошляхах та в усіх населених пунктах, розробку безпечних і надійних схем е-ідентифікації та ін.;
- 3) подолання цифрового розриву: проведення дослідження з цифрової грамотності, запуск освітніх курсів, проведення навчальних подій з цифрової грамотності, розширення мережі амбасадорів;
- 4) підтримку ІТ-галузі, зокрема е-резидентство, нормативне регулювання віртуальних активів;
- 5) реалізацію міжгалузевих ініціатив, таких як “е-Малютко”;
- 6) запровадження аналітичних модулів Єдиного державного веб-порталу відкритих даних [15].

На нашу думку, проблемним питанням є електронне голосування в Україні. Це один з амбітних планів В. Зеленського, оскільки Міністерство цифрової трансформації України підтримало ініціативу Президента України щодо запровадження Інтернет-голосування на виборах та референдумі. Зокрема, i-voting на президентських виборах 2024 року.

Звертаємо увагу, що електронні технології під час проведення місцевих і загальнодержавних виборах (е-голосування) застосовуються в Швейцарії, Естонії, Канаді, США.

Проаналізувавши практику іноземних країн щодо успішних запроваджень електронного голосування на виборах, дає можливість дійти висновку про відмову його використання через питання, зокрема, кібербезпеки тощо. Прикладом може бути рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини від 3 березня 2009 року, який визнав на той час чинне законодавство про застосування електронних машин для голосування неконституційним. Суд зазначив, що принцип дії таких пристроїв не передбачав можливість перевірки виборцем відданого ним голосу, що робило вибори недостатньо прозорими.

Електронні петиції часто не є результативними, оскільки органи місцевого самоврядування (далі – ОМС) не розглядають їх або відповідають не по суті питання, порушеного в петиції. Крім того, існують випадки суттєвого підвищення кількості підписів, які має набрати е-петиція для обов’язкового її розгляду ОМС (наприклад, м. Дніпро – з 1000 підписів до 3000 підписів), що не сприяє розвитку участі та діалогу в громаді. Проте цей інструмент є важливим маркером розбудови довіри та реалізації громадою свого права на місцеве самоврядування [15].

Відповідно до даних Державної служби статистики України у 2019 р. було оприлюднено 10350 е-петицій до різних державних органів (кількість оприлюднених е-петицій). Проте кількість підтриманих е-петицій була в рази меншою. Кількість підтриманих е-петицій (які набрали необхідну кількість голосів на їх підтримку) склала 1551 одиницю, а кількість е-петицій, підтриманих рішеннями органів, яким були адресовані ці петиції, – лише 934 одиниці. Таким чином, частка е-петицій, підтриманих рішеннями органів, яким адресовані петиції, у загальній кількості підтриманих (які набрали необхідну кількість голосів на їх підтримку) становила 60,2 % [16].

Отже, е-петиції статистичних даних мають формальні можливості використання інструментів е-демократії.

Важливою для України є онлайн-платформа “Взаємодія” за підтримки Програми EGAP, що реалізується Фондом Східна Європа. Завдяки цьому громадяни отримують доступ до таких сервісів, як: е-звернення та запити на публічну інформацію, е-консультації з громадськістю, е-петиції до КМУ, е-конкурси проектів та програм інститутів громадянського суспільства, е-вибори членів громадських рад при органах виконавчої влади, а також конкурси проектів Всеукраїнського громадського бюджету [17]. Погодимося, що українські громадяни можуть скористатися багатьма інструментами електронної демократії, а саме: громадські бюджети участі, електронні декларації, електронні петиції, портали відкритих даних, сайти центральних органів влади та місцевого самоврядування, “відкрите місто”.

На наш погляд, вартує уваги й програма “Електронне урядування задля підзвітності влади та участі громади” (Програма EGAP) реалізація передбачена на 2015 – 2023 років Фондом Східна Європа та Фондом Innovabridge у партнерстві з Міністерством цифрової трансформації України. Програма впроваджується за підтримки Швейцарії, що надається через Швейцарську агенцію розвитку та співробітництва (SDC). Цільовими регіонами є Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Луганська та Одеська області [17]. Згідно з вищевказаною програмою, робота складається з двох ключових компонентів:

1) розвиток електронних послуг та електронної демократії на державному рівні України;

2) розвиток електронних послуг та електронної демократії на регіональному рівні України.

Маємо надію, що Програма EGAP дійсно допоможе зробити державні послуги зручними, якісними та прозорими, люди дістануть можливість покращувати якість життя у громадах [17].

Як вбачається із Програми EGAP основними завданнями компоненту “е-демократія” є: розширення можливостей громадян та бізнесу брати участь в управлінні державою за допомогою онлайн-інструментів; поліпшення комунікації між владою і громадою; збільшення прозорості діяльності органів влади завдяки використанню сучасних технологій доступу до інформації.

Висновки

Нині Україна стала на шлях приєднання до європейського співтовариства. Одним із найбільш пріоритетних завдань, яке на сьогодні стає перед Україною є розбудова інформаційного суспільства. Визначена сутність електронної демократії, її інструментів. Ключовим етапом розвитку інформаційного суспільства є налагодження взаємодії та зворотного зв'язку між органами державної влади та суспільства в цілому.

Електронна демократія – це залучення громадян до процесу вироблення і прийняття управлінських рішень за допомогою сучасних ІКТ.

Вивчення питання щодо запровадження е-демократії в Україні дозволяє визначити такі пропозиції:

- розробити та ухвалити національну стратегію “Е-Україна 2030” та відповідні нормативно-правові акти на її виконання, які мають співвідноситися з пріоритетами European Commission Digital Strategy. Основний документ визначить підходи, інструменти і бачення розвитку Е-Україна 2030, удосконалення відповідних процедур та процесів загалом;

- ухвалити закони про розвиток е-участі, зокрема: “Про електронне голосування”, “Про публічні консультації”;
- удосконалити Закон України “Про захист персональних даних” з урахуванням правил цифрового простору Європейського Союзу щодо стандартів GDPR.

Україна має низку умов для переходу на більш високий технічний рівень при єдиному системному державному підході, кроках і заходах, які будуть узгодженими у правовому полі, коли технології будуть сприяти демократичному розвитку та стимулювати свідому активність громадян до політичного життя в умовах розвитку та затвердження нової форми демократії – е-демократії. Потенціал, як і ризики цієї форми суспільно-політичного життя, потребують подальших наукових досліджень.

Використана література

1. Махначова Н.М. Е-демократія як інструмент розвитку громадянського суспільства та ефективного партнерства в публічній сфері. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/10_2018/25.pdf (дата звернення: 02.05.2022).
2. Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy) (Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers' Deputies). URL: http://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/Default_en.asp (дата звернення: 02.05.2022).
3. Understanding e-democracy developments in Europe. Scoping paper prepared for the CAHDE. Project “Good Governance in the Information Society”. Strasbourg, 2006. URL: http://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/Default_en.asp (дата звернення: 02.02.2022).
4. Беляков К., Ланде Д., Ніконова В. Інформаційне законодавство: новели 2013 року. *Юридичний вісник України*. 2014. № 52 (965). С. 14-15.
5. Вершинин М.С. Электронная демократия как компьютерно-опосредованная форма политической коммуникации: материалы Международной научно-практической конференции “Коммуникация-2002” *Коммуникация: теория и практика в различных социальных контекстах*. Ч. 1. Пятигорск: Изд-во ПГЛУ, 2002. С. 153-155.
6. Трофимов В.В. Формы электронной демократии и процесс формирования права в современной России. – (Гл. 34 в кн.: Государство. Конституция. Родина: к поискам национальной идеи и новой доктрины государства). Москва: Проспект, 2015. 317 с.
7. Золотар О. Електронна демократія і цифрова диктатура. *Інформація і право*. № 4(23)/2017. С. 16-25.
8. Грицяк Н.В., Соловійов С.Г. Електронна демократія: навч. посіб.; ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Н.В. Грицяк. Київ: НАДУ, 2015. 66 с.
9. Електронне урядування та електронна демократія: навч. посіб.: у 15 ч.; за заг. ред. А.І. Семенченка, В.М. Дрешпака. Ч. 3. Київ, 2017. 84 с. URL: https://old.suitt.edu.ua/wp-content/uploads/2018/05/Part_003_Feb_2018.pdf (дата звернення: 31.05.2022).
10. Проект електронної демократії. Government Online International Network. URL: <http://www.governments-online.org/projects/e-democracy> (дата звернення: 31.05.2022).
11. Бойко Н. Дигіталізація відносин “державна – громадянин” у реаліях сучасного українського суспільства: складності та досягнення: зб. наук. праць *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Вип. 7 (21). Київ, 2020. 547 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/mon2020.pdf> (дата звернення: 31.01.2022).
12. Щербаков М. Електронна демократія в Україні: інструменти та методи. URL: <https://gurt.org.ua/articles/44096> (дата звернення: 31.05.2022).
13. Мінцифри: Україна піднялася на 29 позицій у рейтингу індексу електронної участі ООН. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mincifri-ukrayina-pidnyalasya-na-29-pozicij-u-rejtingu-indeksu-elektronnoyi-uchasti-oon> (дата звернення: 02.02.2022).

14. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку електронної демократії в Україні на 2019 – 2020 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.06.19 р. № 405-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405-2019-%D1%80> (дата звернення: 02.04.2022).

15. Ємельянова А., Лобойко С., Іванченко К. Галузевий бриф “Електронна демократія та урядування”. Ukraine Reform Conference. Vilnius, 2020. URL: <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/E-demo.pdf> (дата звернення: 02.06.2022).

16. Використання інструментів електронної демократії органами державної влади та місцевого самоврядування у 2019 році. – (Державна служба статистики України). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 02.05.2022).

17. Електронне урядування задля підзвітності влади та участі громади. URL: <https://egar.in.ua> (дата звернення: 07.05.2022).

~~~~~ * * * ~~~~~

Інформаційна і національна безпека

УДК 323.282:343.32

КУДІНОВ С.С., доктор юридичних наук, професор.

ДЕРЖАВНИЙ ТЕРОРИЗМ – ВИЗНАЧЕННЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА

Анотація: статтю присвячено актуальним питанням змісту тероризму як соціального явища, його небезпеки для сучасного світу. На підставі наукових напрацювань попередників та норм міжнародного права обґрунтовано доцільність виокремлення державного тероризму як окремої правової категорії – різновиду тероризму, сформульовано його визначення та надано характеристику.

Ключові слова: тероризм, терористична діяльність, держава, державний тероризм, міжнародне право.

Summary: the article is dedicated to the topical issues of the essence of terrorism as a social phenomenon, as well as the danger it presents for the modern world. Based on scientific developments of predecessors and norms of international law, the expediency of defining state terrorism as a separate legal category - a type of terrorism is substantiated, its definition is formulated and characteristics are given.

Keywords: terrorism, terrorist activity, state, state terrorism, international law.

Постановка проблеми. Сьогодні, зважаючи на використання терористами новітніх засобів і методів, зростання уразливості сучасного високоіндустріального суспільства, тероризм є однією із важливих проблем, що турбують людей. Свідченням цього є показники Глобального індексу тероризму у світі. Тільки за офіційними даними у 2021 році жертвами тероризму стали понад 7100 осіб [1]. Зараз майже увесь світ чує погрози одного із диктаторів сучасності про військову агресію та застосування ядерної зброї проти тих, хто по-іншому розуміє принципи побудови світового співіснування, заходів безпеки і навіть історію існування людства.

Разом з тим, світове співтовариство досі ще не напрацювало ефективних засобів протидії цьому небезпечному явищу, у тому числі й правового характеру. Ще у 2002 році Генеральний секретар ООН Кофі Аннан зазначив, що за своєю внутрішньою природою тероризм є нападом на фундаментальні принципи законності, порядку, прав людини і мирного врегулювання спорів, на яких встановлена ООН [2]. На жаль, досі немає узгодженої конвенції про боротьбу з тероризмом, узагальненого нормативно закріпленого визначення цього поняття та поняття державного тероризму.

Результати аналізу наукових публікацій. Тероризм як явище сягає своїм корінням глибокої давнини. За своїм походженням латинський термін “terrore” означає “страх, жах” [3]. Страх – це одне із найглибінніших почуттів людини, що виникає при зустрічі з незвіданим, незрозумілим і загадковим. Унаслідок цього страх почав використовуватися як засіб утримання влади, а терор – як особливий засіб політичної боротьби [4].

Наукові розвідки з проблем боротьби з тероризмом є надзвичайно різноманітними. Правові, політичні, соціальні, психологічні та інші аспекти цього явища висвітлювали у своїх працях зарубіжні та вітчизняні науковці, серед яких: В. Антипенко, Ю. Антонян, Ф. Аречагу, І. Бліщенко, Т. Бояр-Созонович, В. Буткевич, І. Варзар, В. Вознюк, Г. Вордлоу, В. Глущенко, М. Головатий, М. Гуцало, В. Денисов, В. Дженкінс, К. Добсон,

С. Допілка, В. Євінтов, В. Ємельянов, І. Зволінський, А. Змієвський, В. Ігнатенко, І. Карпець, О. Картунов, М. Креншо, В. Крутов, В. Кудрявцев, С. Кузніченко, І. Лазарєв, У. Лакер, Дж. Ламберт, У. Латипов, Б. Леонов, В. Ліпкан, А. Мацко, А. Машкова, Л. Моджорян, І. Мусієнко, В. Панов, Р. Пейн, Дж. Поуст, І. Рижов, М. Сенченко, У. Сломансон, С. Телешун, Г. Фердман, І. Хижняк, С. Хоффман, Г. Яворська та ін.

Розгляд еволюції підходів до проблеми тероризму дає змогу усвідомити, що однією із головних ознак сучасного тероризму є яскраво виражений соціальний конфлікт – міжособистісний, міжгруповий, міжнародний, міжцивілізаційний [5; 6]. За даними міжнародних експертів, сучасною рисою тероризму є збільшення кількості нападів з політичних мотивів, порівняно з релігійними [1].

Більшість учених поділяють думку про те, що історико-еволюційне формування тероризму визначає сукупність історичних, соціальних, юридичних, кримінологічних та інших процесів, що відбуваються в суспільстві [6]. Водночас, наявність значної кількості визначень тероризму свідчить з одного боку про неоднозначний зміст цього поняття, а з іншого – про розмитість його змісту і відкриває можливості для політико-правових спекуляцій, застосування подвійних стандартів, у тому числі виправдання злочинних дій, під гаслами свободи, рівності, демократії, захисту власних інтересів, в тому числі й окремими країнами. Наведене спонукає до подальших теоретико-правових розробок та нормотворчості на рівні конвенцій ООН.

Виклад основного матеріалу. Тероризм, як соціальний феномен – це процес нав'язування цивільному суспільству, незалежно від принципів його організації, алгоритму соціального управління чи його примусової корекції шляхом погрози проведення антигромадських дій насильницького характеру, які спроможні викликати широкий суспільний резонанс на основі віртуального страху [7, с. 16].

Його розуміння з плином часу змінювалося, у той же час, його суть – залякування людей, їх груп, цілих країн шляхом здійснення жорстокого насильства і погроз його застосування, з метою досягнення переважно політичних цілей, нав'язування свого бачення світу, принципів його побудови, соціального управління – залишається майже незмінною.

На сьогодні існує понад 100 визначень тероризму, жодне з яких не набуло домінуючого значення, як у науці, так і в міжнародно-правовій практиці. Так, ще у 80-х роках минулого століття А. Шмід та А. Джонгман проаналізували 109 офіційних та наукових визначень тероризму та виокремили лише три спільні елементи, при його характеристиці: використання насильства; політичні цілі; намір викликати страх у певної групи населення [8].

У подальшому А. Шмідом була сформована таблиця повторюваності окремих характеристик тероризму при його визначенні. Зокрема, за ним, така характеристика, як “насилля, застосування сили” зустрічається у 83,5 % проаналізованих ним визначень; “політична” у 65 %; “підкреслений жах, терор” у 51 %; “загроза” у 51 %; “психологічний вплив та очікувана реакція” – 41,5 %; “розбіжність – “жертва-мета” у 37,5 %; “навмисна, спланована, систематична, організована дія” – 32 %; “метод боротьби, стратегія, тактика” – 30,5 %; “винятковість, порушення загально визначених правил, відсутність будь-яких обмежень із позиції гуманності” – 30 % та ін. [8].

Зважаючи на важливість питання визначення поняття тероризму, ООН протягом десятиріч намагається дати його тлумачення в різних документах, зокрема:

- у Декларації ООН щодо заходів боротьби проти міжнародного тероризму, затвердженою Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 49/60, “Заходи боротьби проти міжнародного тероризму”, від 9 грудня 1994 року: “Злочинні акти, спрямовані чи

розраховані на створення обстановки терору серед широкого загалу, групи осіб або окремих осіб у політичних цілях за жодних умов не можуть бути виправдані, якими б не були їхні мотиви (політичного, філософського, ідеологічного, расового, етнічного, релігійного чи будь-якого іншого характеру), які можуть наводитися як їхнє виправдання”;

- п. в ч. 1 ст. 2 Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму (1999 р.): “Будь-яке інше діяння, спрямоване на те, щоб викликати смерть будь-якої цивільної особи або будь-якої іншої особи, яка не бере активної участі у воєнних діях в ситуації збройного конфлікту, або заподіяти їй тяжке тілесне ушкодження, коли мета такого діяння в силу його характеру чи контексту полягає в тому, щоб залякати населення чи змусити уряд чи міжнародну організацію вчинити будь-яку дію або утриматись від неї”;

- п. 3 Резолюції 1566 (2004) Ради Безпеки ООН 1566 (2004) визнає терористичними: “Злочинні акти, в тому числі проти цивільних осіб, що вчиняються з метою завдати смерть або суттєву шкоду здоров’ю або захопити заручників з метою викликати стан жаху у великій громадськості, або групи осіб, або окремих осіб, залякати населення чи заставити уряд або міжнародну організацію вчинити будь-яку дію або утриматись від її вчинення, і що являє собою злочин за змістом міжнародних конвенцій і протоколів, що стосуються тероризму, і у відповідності з визначеннями, що в них містяться, ні при яких обставинах не можуть бути виправдані ніякими міркуваннями політичного, філософського, ідеологічного, расового, етнічного, релігійного чи іншого подібного характеру”;

- відповідно до п. d) ст. 164 Доповіді Голови ООН п’ятдесят дев’ятої сесії Генеральної Асамблеї ООН тероризмом повинне визнаватися “будь-яке діяння, в додаток до дій, вже зазначених в існуючих конвенціях з різних аспектів тероризму, Женевських конвенціях і резолюції 1566 (2004) Ради Безпеки, яке має ціллю викликати загибель мирних мешканців чи некомбатантів або завдати їм тяжкі тілесні ушкодження, коли мета такого діяння, в силу його характеру або контексту, полягає в тому, щоб залякати населення чи змусити уряд або міжнародну організацію вчинити будь-яку дію чи утриматись від її вчинення” [9].

Аналіз наукових підходів, норм міжнародного права до визначення тероризму, в т.ч. конвенцій в цій сфері, дозволив виокремити кримінологічні ознаки тероризму, з якими в цілому можна погодитися. Зокрема: 1) умисне протиправне застосування загально небезпечного насильства або погроза його застосування як спосіб впливу на волю людей в інтересах терористів; 2) головною метою терористів є вплив на прийняття рішення або відмову від нього державою, міжнародною організацією, юридичною або фізичною особою чи групою осіб або серйозне порушення міжнародного правопорядку; 3) публічний характер; 4) наявність випадкових жертв або інших об’єктів посягань; 5) створення обстановки страху, залякування, напруги на загальносоціальному (масовому) рівні [10, с. 32-33].

На думку міжнародних експертів ООН, задля досягнення злочинної мети, суб’єктами терористичної діяльності разом із **загально кримінальними злочинами**, можуть вчинятися різні злочини, що мають міжнародно-правове визначення. Зокрема, у **конвенціях з протидії терористичним проявам** (*Конвенція про правопорушення та деякі інші дії, вчинені на борту повітряного судна* (Токіо, 14 вересня 1963 р.), *Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден* (16 грудня 1970 р.), *Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації* (Монреаль, 23 вересня 1971 р.), *Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти*

осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів (14 грудня 1973 р.), Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників (17 грудня 1979 р.), Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок (26 жовтня 1979 р.), Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти морського судноплавства (Рим, 10 березня 1988 р.), Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом (15 грудня 1997 р.), Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму (9 грудня 1999 р.), Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму (13 квітня 2005 р.), Конвенція про боротьбу з незаконними актами по відношенню до міжнародної цивільної авіації (Пекін, 10 вересня 2010 р.).

А також **злочини проти людяності** (вбивство, знищення, нелюдські дії, переслідування, тортури, зґвалтування, звернення у сексуальне рабство і насильницьке зникнення), **військові злочини** (широкомасштабний навмисний напад на цивільних осіб, всупереч принципу розрізнення, сексуальне насильство і рабство, грабунки, тортури, знищення культурних цінностей і т.і.), **акти геноциду** (одна з дій, з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу, як таку: вбивство членів групи, завдання серйозної тілесної або психічної шкоди членам групи; навмисне створення для групи умов життя, розрахованих на її повне або часткове фізичне знищення; введення заходів, спрямованих на попередження народжуваності всередині групи, примусове переведення дітей однієї групи в іншу) [11; 12].

До певного часу вважалося, що терористичною діяльністю можуть займатися лише певні недержавні утворення – індивіди, групи, організації. Водночас, “великий потенціал” тероризму у доведенні і відстоюванні власних інтересів, шляхом залякування людей, країн, навіть континентів, перетворив його у засіб, який взятий на озброєння окремими державами. Підтвердженням цього є :

- п. 4 Декларації ООН “Про заходи з ліквідації міжнародного тероризму” № 49/60 (від 9.12.1994 р.), де звертається увага про причетність окремих держав до терористичної діяльності: “Будучи глибоко стурбованою продовженням у всьому світі актів міжнародного тероризму у всіх його формах і проявах, включаючи ті, в яких прямо чи опосередковано беруть участь держави, які загрожують життю не в чому не винних людей і призводять до їх гибелі, мають пагубні наслідки для міжнародних відносин і можуть поставити під загрозу безпеку держав”;

- Декларація за результатами Женевської конференції ООН з питань тероризму 1987 року, в якій навіть сформульовані форми вчинення державного тероризму [13].

- та інші рішення, щодо визнання окремих держав – спонсорами тероризму [14; 15].

Слід зазначити, що сучасний тероризм, що здійснюється державою, з використанням її потенціалу, ресурсів, технологій у декілька разів перевищує політичне насилля, на яке спираються терористичні групи, організації.

Окремі дослідники, визнаючи велику суспільну небезпеку державного тероризму, ототожнювали його з такими поняттями, як агресія, війна, геноцид [10], інші вказували навіть на недоцільність існування терміну “державний тероризм”, вказуючи на те, що державним може бути лише терор, а тероризм антидержавним. Оскільки тероризм – це засіб боротьби слабшої сторони проти сильної, а терор, навпаки, є засобом подавлення більш слабшого супротивника сильною стороною [7, с. 66-69, 71]. В якості аргументів при цьому наводяться характерні ознаки, що відрізняють тероризм від терору:

1) по-перше, тероризм – це одноразовий акт, або серія схожих актів, у той час як терор носить тотальний, масовий, безперервний характер;

2) по-друге, суб'єкти тероризму, на відміну від суб'єктів терору, ніякої офіційно встановленої (шляхом виборів, шляхом воєнної інтервенції, узурпації і т.і.) влади над соціальним контингентом тієї місцевості, де розгортаються їх дії, не мають;

3) по-третє, суб'єктами терору виступають суспільно-політичні структури, що мають необмежену владу над населенням, а суб'єкти тероризму – фізичні осудні особи, що досягли віку кримінальної відповідальності;

4) по-четверте, суб'єкти терору здійснюють залякування населення з метою його примусу до певної поведінки, тоді як суб'єкти тероризму здійснюють залякування населення з метою примушення до певної поведінки представників влади, міжнародні організації, фізичних або юридичних осіб або груп осіб;

5) по-п'яте, терор – це соціально-політичний фактор дійсності, а тероризм – кримінально каране діяння.

Не вдаючись в глибоку наукову дискусію з цього питання, можна визначити наступне: питання протидії терору як явищу не повною мірою врегульовані нормами міжнародного права; він не може здійснюватися стосовно рівного суб'єкта міжнародного права – країни, або декількох країн; зміст терору не охоплює випадки залякування суб'єктів міжнародного права застосуванням ядерної зброї задля зміни політичних рішень.

Відповідно, вище запропонований підхід вже не повною мірою відповідає міжнародній суспільно-правовій практиці, оскільки якщо раніше питання про наявність в діях окремих країн ознак терористичної діяльності мало переважно теоретичний аспект, то зараз воно, на жаль, набуває вже й практичного змісту і потребує свого визначення.

Так, в 2022 році РФ, силами своїх військових та підконтрольних їй незаконних збройних формувань на тимчасово окупованих територіях окремих районів Донецької та Луганської областей України, використовуючи заборонену зброю, а саме касетні боеприпаси, фосфорні бомби, протипіхотні міни, термобаричні боеприпаси та вірогідно хімічну зброю; беручи в заручники мирне населення, у тому числі дітей, жінок, людей похилого віку та українських парамедиків; порушуючи гуманітарні коридори та насильно переселяючи українське населення до Росії; використовуючи ядерний терор, а саме погрози застосування ядерної зброї, а також захоплення українських атомних електростанцій в Чорнобилі та Енергодарі, не лише порушує Статут ООН, принципи та норми міжнародного гуманітарного права, а має на меті залякування цивільного населення нашої держави та намір впливати на політику Уряду України [16].

У свою чергу Б. Нетаньяху, у праці “Війна з тероризмом: як демократії можуть нанести поразку мережі міжнародного тероризму”, також вказує існування терористичних держав, а Державний департамент США не лише визначає держави – спонсори тероризму, а й запроваджує щодо них санкції [15].

Не зважаючи на те, що міжнародне право не містить визначення поняття “державний тероризм”, про його небезпеку та неприпустимість наголошувалося в резолюції Генеральної асамблеї ООН на 102 засіданні “Про неприпустимість політики державного тероризму чи будь-яких інших дій держав, спрямованих на підрив суспільно-політичного ладу в інших суверенних державах” ще 17 грудня 1984 року [17].

Спроба його охарактеризувати була зроблена на Женевській конференції з питань тероризму у 1987 році. Зокрема, у прийнятій декларації було визначено, що державний тероризм може проявлятися у [13]:

1) поліцейській державі, що практикує стосовного свого народу панування через залякування шляхом стеження, зриву групових зібрань, контролю над засобами масової

інформації, побиття, катування, масові і хибні арешти, сфальсифіковані звинувачення, показові суди, вбивства, смертну кару тощо;

2) введенні або транспортуванні державною ядерної зброї на територію чи через територіальні води інших держав або в міжнародні води;

3) військових навчань або військових іграх, що здійснюються однією державою поблизу іншої держави з метою створення загрози політичній незалежності або територіальній цілісності цієї держави;

4) військовому нападі збройних сил держави на об'єкти, що створюють загрозу цивільному населенню, що мешкає в іншій країні;

5) створенні та підтримці збройних сил найманців державою з метою підризу суверенітету іншої держави;

6) вбивстві, замаху на вбивства або заколотах, що спрямовані державою проти посадових осіб інших країн або національно-визвольних рухів, незалежно від того, чи здійснюються вони військовим наступом, підрозділами спеціального призначення або таємними операціями "сил розвідки" або їх сторонніх агентів;

7) таємних операціях "розвідки" або інших сил держави, спрямованих на дестабілізацію або підризу іншої держави, національно-визвольних рухів або міжнародного руху за мир;

8) дезінформаційних кампаніях держави, спрямованих на дестабілізацію іншої держави або на створення громадської підтримки економічної, політичної або військової сили або залякування, спрямованого проти іншої держави;

9) продажу зброї, задля підтримання регіональних війн та уповільнення пошуку політичних рішень міжнародних суперечок;

10) скасуванні громадських прав, свобод, конституційних гарантій і законності під виглядом боротьби з тероризмом;

11) розробці, випробуванні та розгортанні систем ядерного та космічного озброєння, що за будь-яких обставин збільшують вірогідність геноциду чи екоциду, що прирікають людей на подальші страждання, а все людство на стан страху.

Тлумачення наданих характеристик дозволяє підтримати напрацювання науковців, які стверджують, що державний тероризм може мати як внутрішній характер – будучи спрямованим проти населення, окремих його верств, груп (релігійних, національних, політичних опонентів тощо), так і зовнішній – залякування і вчинення злочинів проти інших держав, організацій, національностей, груп населення, що знаходяться, мешкають за межами території держави-терориста. Очевидно, що вести мову про державний тероризм можна тільки за умови, що суб'єктом його вчинення є відповідна держава – суб'єкт міжнародного права.

Висновки.

Під державним тероризмом слід розуміти, вчинення дій (у т.ч. співучасть, організація, сприяння, фінансування) представниками державних органів (у т.ч. спеціальними, правоохоронними, військовими тощо) або від імені певної держави та за її офіційної підтримки (виправдання) діянь, що передбачені конвенціями про боротьбу з тероризмом [18], а так само злочинів (військових, проти миру, геноциду) з метою залякування, примушення іншої держави, міжнародної організації, групи осіб, в т.ч. релігійної, особи до прийняття політичних, економічних, релігійних рішень тощо.

За окремими характеристиками: насильницькими протиправними діями: вбивствами та завданням шкоди здоров'ю великої кількості людей, знищенню майна, інфраструктури, невибірково застосуванням зброї тощо, державний тероризм є схожим з іншими злочинами, передбаченими міжнародно-правовими документами.

Відмінною характеристикою державного тероризму від актів агресії, військових злочинів, геноциду, злочинів проти миру є засіб досягнення мети, який полягає у залякуванні об'єкта терористичного нападу (іншої держави, організації, групи осіб, особи) шляхом нагнітання атмосфери страху. Державний тероризм, виходячи з об'єкту нападу, може набувати внутрішньодержавного або зовнішнього характеру та вчиняється суб'єктом міжнародного права.

Використана література

1. Global Terrorism Index 2022: Key findings in 6 Charts. URL: <https://www.visionofhumanity.org/global-terrorism-index-2022-key-findings-in-6-charts>
2. United Nations Office on Drugs and Crime, Global Programmer against Terrorism. URL: <http://www.unode.org/unode/terrorism.html>
3. Бєлай С.В. Державні механізми протидії кризовим явищам соціально-економічного характеру: теорія, методологія, практика: монографія. Харків: Нац. академія НГУ, 2015. 349 с.
4. Защита прав человека в ходе борьбы с терроризмом. URL: <http://www.un.org/ru/terrorism/terrorism-hr.shtml>
5. Кучерук М.М. Протидія тероризму в рамках сучасного міжнародного права: автореф. дис. ...к.ю.н.: 12.00.11. Київ, 2017.
6. Рижов І.М. Теророгенність соціальних систем: умови формування. *Тероризм і боротьба з ним. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників*. Київ: НДІ "Проблеми людини". 2000. Т. 19. С. 180-184.
7. Тероризм: определение и сущность : монография / А.В. Коростиленко, Б.Д. Леонов, И.Н. Рыжов и др.; под общ. ред. В.В. Крутова, И.И. Мусиенко, В.А. Глушкова. Київ: Центр уч.-науч. и науч.-практ. изданий НА СБ Украины, 2014. 192 с.
8. Schmid A., Jongman A. Political terrorism. Oxford-New York, 1988. P. 5-6.
9. Пятдесят девятая сессия. Пункт 55 повестки дня. Последующие меры по итогам Саммита тысячелетия. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/instree/Runhighpanelreport.pdf>
10. Леонов Б.Д. Запобігання тероризму: кримінологічний аспект: монографія. Київ: Видавничий дім "АртЕк", 2015. 435 с.
11. Доклад Совета по правам человека, Независимой международной комиссии по расследованию событий в Сирийской Арабской Республике A/HRC/32/CRP.2. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwi5r-b3-Nf3AhWJyIsKHdJaBqgQFnoECAUQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.ohchr.org%2FEN%2FHRCBodies%2FHRC%2FRegularSessions%2FSession25%2FDocuments%2FA_HRC_25_65_RUS.doc&usq=AOvVaw3b4bCVstdWzSK4XRjURT-i7
12. E4J University Module Series. Counter-Terrorism. URL: <https://www.unodc.org/e4j/en/terrorism/module-4/key-issues/core-international-crimes.html>
13. The General declaration on terrorism. Geneva, 21 March 1987. URL: <http://www.i-p-o.org/GDT.HTM>
14. Держави – спонсори тероризму. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Держави_спонсори_тероризму
15. State Sponsors of Terrorism. URL: <https://www.state.gov/state-sponsors-of-terrorism>
16. Про Звернення Верховної Ради України до Палати представників та Сенату Конгресу Сполучених Штатів Америки щодо визнання Російської Федерації державою-спонсором тероризму: Постанова Верховної Ради України від 03.05.22 р. №2234-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2234-20#Text>
17. Резолюции, принятые по докладам Первого комитета. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/466/36/IMG/NR046636.pdf?OpenElement>
18. Конвенции и соглашения. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conv_terrorism.shtml

УДК 343.96

МЕЛЬНИК Д.С., кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник МНДЦ при РНБО України.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1497-950X>.

ЛЕОНОВ Б.Д., доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник МНДЦ при РНБО України.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2488-7377>.

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ

Анотація. У статті розкрито суспільну небезпечність фінансування тероризму та зміст завдань з запобігання цьому виду злочинів. Досліджено зміст поняття “кримінологічна характеристика” злочинності, певного її виду та окремого правопорушення, а також здійснено його теоретичний аналіз, за результатами якого виокремлено її складові. Завдяки виокремленим структурним елементам розкрито його зміст та значення для запобігання фінансуванню тероризму. Зроблено висновок про те, що кримінологічна характеристика є стержнем дослідження фінансування тероризму та базою для розроблення і реалізації заходів запобігання цьому виду злочинів.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, злочинність, фінансування тероризму, протидія, запобігання.

Summary. In the article the public hazard of financing of terrorism and essence of tasks on countering this type of crimes are explored. The meaning of concept “description of criminology” of criminality was researched, as well as certain kinds of crimes and separate offences. Theoretical analysis was also performed, and constituents of the concept were defined. Due to the distinguished structural elements, its meaning and value for prevention of financing of terrorism were revealed. Conclusion was made that criminological description is the stem of research of financing of terrorism and base for development and realization of preventive measures for effective counteraction to this type of crimes.

Keywords: description of criminology, criminality, financing of terrorism, counteraction, prevention.

Постановка проблеми. Концепція боротьби з тероризмом, затверджена Указом Президента України від 5 березня 2019 року № 53 (далі – Концепція), найбільшою терористичною загрозою визначає агресивну політику РФ, спрямовану на дестабілізацію ситуації в державі, у т.ч. шляхом інспірування сепаратистських проявів і **всебічної підтримки диверсійно-терористичної діяльності** маріонеткових квазідержавних утворень “ДНР / ЛНР” на ТОТ у Донецькій та Луганській областях [1]. Отже, в Україні на державному рівні офіційно визнано матеріальну та іншу підтримку РФ диверсійно-терористичної діяльності “ДНР / ЛНР” складовою гібридної війни РФ проти України та її агресивної політики як найбільшої **терористичної загрози** в Україні.

За таких умов дослідження кримінологічної характеристики фінансування тероризму є вкрай необхідним. Зазначене завдання є надзвичайно актуальним в контексті зростання нових викликів і загроз національній безпеці України, пов’язаних зокрема з наданням РФ матеріальної підтримки діяльності терористичних груп і організацій в Україні.

Результати аналізу наукових публікацій. Теоретичні питання протидії тероризму досліджували такі вчені, як В. Антипенко [2], Л. Багрій-Шахматов [3], В. Ємельянов [4], К. Жаринов [5], Б. Леонов [6], В. Ліпкан, Д. Никифорчук [7], І. Рижов [4], М. Руденко [7]

та ін. Деякі дослідники (Ю. Антонян [8], Т. Давидова [9], Б. Леонов [6], Г. Мінковський [10], Й. Осецький [11], В. Ревін [10]) займалися дослідженням питань кримінологічної та криміналістичної характеристики тероризму та терористичного акту як його прояву. Водночас, проблемні питання кримінологічної характеристики фінансування тероризму в умовах повномасштабної агресії РФ проти України залишаються малодослідженими.

Метою статті є з'ясування поняття та змісту кримінологічної характеристики фінансування тероризму, яку має бути покладено в основу розроблення та реалізації заходів запобігання цьому суспільно небезпечному явищу.

Виклад основного матеріалу. Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392, серед основних напрямів державної політики національної безпеки України визначає активну участь держави у протидії тероризму, політичному та релігійному екстремізму (п. 33) [12].

Відповідно до цієї Стратегії протидія тероризму має бути спрямована на виявлення і припинення терористичної діяльності, передбачати вирішення завдань щодо пошуку та аналітичної обробки інформації про загрозу вчинення терористичних актів, джерел фінансування терористичної діяльності.

Забезпечення реалізації ефективної державної політики у сфері боротьби з тероризмом має передбачати реалізацію комплексу заходів, спрямованих у т.ч. на виявлення та усунення причин і умов тероризму, зосередження основних зусиль на протидії терористичній діяльності, мінімізації її наслідків.

Концепція у Розділі IV “Основні пріоритети боротьби з тероризмом” містить приписи, що виявлення і припинення терористичної діяльності передбачає здійснення комплексних пошукових заходів з метою своєчасного добування достовірної інформації про *загрози та наміри* вчинення терористичних актів, *джерела фінансування терористичної діяльності*, забезпечення якісного аналізу здобутої інформації; реалізацію комплексу заходів щодо підвищення ефективності державного фінансового моніторингу у сфері *запобігання та протидії фінансуванню тероризму*; удосконалення методик та алгоритмів *пошуку й оброблення інформації* про осіб, причетних до терористичної діяльності, *джерела фінансування тероризму*, та має здійснюватися у т.ч. впровадження новітніх методів і засобів здійснення оперативно-розшукової діяльності з метою своєчасного припинення такої діяльності [1].

Водночас Концепція не передбачає всебічного дослідження природи фінансування тероризму (у т.ч. його кількісно-якісних показників), з'ясування причин і умов цього виду злочинів, дослідження особливостей формування особистості злочинця, який здійснює фінансування тероризму, тобто надання йому комплексної кримінологічної характеристики.

Аналіз стану дослідження проблематики тероризму, насамперед його фінансування, засвідчує суттєву активізацію вітчизняних досліджень у вивченні проблем протидії тероризму. У переважній більшості досліджень проводиться детальний аналіз витоків і характеристик тероризму, тенденцій його розвитку та поширення в різних аспектах геополітичного і регіонального виміру, в історичній і ретроспективі та динаміці дальшого розвитку через призму економічних і етнорелігійних суперечностей тощо.

Разом з тим, зазначені вище дослідження проводились переважно з позицій теорії і практики міжнародного та кримінального права, криміналістики, в інтересах удосконалення тактики оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності, застосування спеціальних сил боротьби з терористами тощо. Однак вони також допомагають: визначитись у наявних кримінологічних проблемах; підходах до пошуку

шляхів їх розв'язання; простежити можливості вирішення питань запобігання конкретним злочинним проявам в Україні.

Досить цікавою є дискусія щодо правової сутності тероризму, меж і можливостей визначення низки складів злочинів такими, що мають терористичну спрямованість, а також висновки щодо об'єктивної необхідності створення в Україні адекватної системи протидії зазначеним загрозам [2, с. 36].

Перспективним з точки зору системних кримінологічних досліджень є підхід до визначення тероризму як антисоціального і деструктивного явища, для якого суттєвими кримінологічними ознаками є: умисне, протиправне застосування загально небезпечного насильства або погроза його застосування як спосіб впливу на волю людей; вплив на прийняття державою, міжнародною організацією, юридичною або фізичною особою відповідного рішення або відмову від нього чи серйозне порушення правопорядку; публічний характер; наявність випадкових жертв або інших об'єктів посягань; створення обстановки страху, залякування, напруження на загально-соціальному рівні [6, с. 32-33].

На тлі численних наукових розвідок і досліджень в умовах тривалого ведення РФ гібридної війни та повномасштабної збройної агресії проти України, проблема використання механізмів фінансування тероризму для дестабілізації ситуації в Україні та підриву її національної державності та громадського порядку набуває особливого значення. Тому вкрай необхідним є надання кримінологічної характеристики цьому протиправному явищу та її використання для розробки сучасної системи заходів запобігання.

Передусім у даному аспекті вбачаємо необхідним сформулювати структуру кримінологічної характеристики фінансування тероризму, визначення якого передбачене у абз. 12 ч. 1 ст. 1 Закону України “Про боротьбу з тероризмом” [13] та п. 69 ч. 1 ст. 1 Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення” [14].

Відповідно до змісту цих норм фінансування тероризму – це “надання чи збір будь-яких активів прямо чи опосередковано з метою їх використання або з усвідомленням того, що їх буде використано повністю або частково для:

- 1) будь-яких цілей окремим терористом чи терористичною групою (організацією);
- 2) організації, підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у його вчинення, публічних закликів до вчинення теракту, створення терористичної групи (терористичної організації), сприяння вчиненню теракту, проходження навчання тероризму, виїзду з України та в'їзду в Україну з терористичною метою, провадження будь-якої іншої терористичної діяльності, а також спроби вчинення таких дій”.

Кримінальну відповідальність за фінансування тероризму передбачено ст. 258-5 КК України.

Кримінологічна характеристика злочинності дає загальну характеристику злочинності та її видів, а також злочинів, які її утворюють. Вірне розуміння змісту кримінологічної характеристики злочинності та окремих видів злочинів, її складових в умовах зростаючого значення прикладної спрямованості кримінологічних досліджень має важливе теоретичне і практичне значення для вирішення завдання запобігання злочинам, оскільки в кримінологічній характеристиці відображається склад злочинності, її соціальний портрет [15, с. 192]. Відповідно, основою ефективного запобігання фінансуванню тероризму може бути лише об'єктивна та повна кримінологічна характеристика.

Формування та упровадження такої характеристики дало б змогу значно підвищити рівень кримінологічних досліджень в інтересах з'ясування причин і умов фінансування тероризму, виявлення осіб, схильних до його вчинення, а також практики

правозастосування, насамперед забезпечення оптимізації заходів запобігання цьому виду злочинів.

Перш за все, на наш погляд, необхідно уточнити зміст поняття “кримінологічна характеристика злочинів”.

На думку В. Ястребова [16, с. 14-20], кримінологічна характеристика злочинів – це:

- система взаємопов'язаних ознак, які відображають просторово-часові критерії злочинів (місце в загальній сукупності кримінально караних діянь та у зв'язку з іншими їх видами, основні тенденції розвитку тощо);

- особливості, які мають значення для з'ясування детермінант злочинних проявів (властивості злочинців та особливості криміногенних ситуацій, характер взаємодії між ними; обставини, які сприяють вчиненню злочинів);

- особливості, які мають значення для організації попереджувальної діяльності (характер зв'язків між елементами комплексу ознак різних видів злочинів, вплив на протиправну поведінку осіб діяльності державних установ, правоохоронних органів, громадськості).

З таким визначенням та запропонованою структурою погоджується і вітчизняні кримінологи, зокрема В. Філонов [17, с. 178]. Схожу позицію займав й А. Закалюк, який під кримінологічною характеристикою розумів кримінологічні знання про сам злочин, особу злочинця, причини та умови його вчинення, стан та особливості запобігання злочинам певного виду. Водночас поза межами кримінологічної характеристики злочинів він залишав особливості кількісних показників їх вчинення [18, с. 29].

Водночас, маючи на увазі лише кримінологічну характеристику злочинів, вказані вчені надмірно розширили це поняття, включаючи до структури такої характеристики злочинів також особистість злочинця, причини і умови, котрі сприяли злочинам, та обставини, які мають значення для запобігання злочинам. З точки зору методології наукових досліджень такий підхід призводить до порушення співвідношення загального (системи попередження злочинності) та окремого (пізнання).

Іншого підходу додержується В. Емінов, який сформулював дане поняття більш лаконічно та загально – як сукупність даних (необхідна й достатня інформація) щодо певного виду (групи) злочинів або конкретного протиправного діяння, що використовуються для розробки і реалізації профілактичних заходів [19, с. 304]. Звідси кримінологічна характеристика злочинності та окремих видів злочинів є вихідним етапом для оптимізації процесу розробки й реалізації заходів запобігання.

Досліджений В. Еміновим зміст цього поняття, вказує, що кримінологічна характеристика є описом якостей, властивостей, закономірних факторів і наслідків злочинності (окремого роду чи виду), а також властивостей особистості злочинця (окремого його типу) [19, с. 600]. У складі кримінологічної характеристики він виділив: стан злочинності (суспільна небезпека, обсяг, питома вага, інтенсивність (динаміку), структуру, латентність, територіальну поширеність); тенденції та прогноз злочинності; характеристику наслідків; фактори (причини і умови) злочину; портрет особистості злочинця [20, с. 34]. Подібний підхід знаходимо в працях вітчизняних кримінологів А. Зелінського [21, с. 164] та І. Даньшина [22].

Прикладні дослідження останнього часу засвідчили намагання вітчизняних вчених-кримінологів розширити зміст кримінологічної характеристики злочинів за рахунок доповнення її окремими елементами складу злочину.

Так, зокрема, Т. Давидова визначила поняття “кримінологічна характеристика злочинності, видів злочинності, окремих злочинів (проявів)” як систематизований, науково-інформаційний опис кількісно-якісних показників (обсяг, рівень, структура,

динаміка, географія, ціна, суспільна небезпечність) злочинності, злочинів та їх груп, а також властивостей особистості злочинців, дані про які використовуються для з'ясування суті явища та для розроблення заходів із протидії злочинності, зокрема запобігання [9, с. 132]. Водночас авторка залишила поза межами запропонованого визначення причини і умови злочинності (злочинів), без яких неможливо досягти мети запобігання.

У свою чергу, А. Гутнік зазначає, що кримінологічна характеристика злочинів має наступні елементи: кримінологічно значущі ознаки складу злочину; способи вчинення злочинів; фактори (детермінанти) злочинів; обстановку, місце вчинення злочинів; наслідки злочинів; фактори, що впливають на ступінь латентності злочинів; особистість злочинця та детермінанти індивідуальної злочинної поведінки; тривалість злочинів та інші ознаки [24, с. 13-16].

Своє бачення структури *кримінологічної характеристики терористичного акту* виклав Й. Осецький, який запропонував під нею розуміти опис кількісно-якісних критеріїв (суспільної небезпечності, фактичних обсягів, питомої ваги даної групи злочинів до усєї злочинності та злочинів проти громадської безпеки, структури за кримінально-правовими та кримінологічними ознаками, латентності, територіального розподілу, інтенсивності вчинення, закономірностей і тенденцій динаміки) наслідків злочинів, а також властивостей особистості злочинців-терористів з метою використання цих даних у практичній попереджувальній діяльності [11, с. 71].

Однак, на наше переконання, два останні автори, пропонуючи свою структуру кримінологічної характеристики, необґрунтовано включили до неї суспільну небезпечність та інші кримінально-правові ознаки, що є елементами кримінально-правової характеристики злочинів, а тому певною мірою вийшли за межі обраного предмета дослідження. Також спірним є включення до складу кримінологічної характеристики латентності злочинів, оскільки вона є оберненою якістю щодо обсягу злочинів.

Таким чином, з урахуванням наявних теоретичних підходів до визначення поняття кримінологічної характеристики злочинності (злочинів) та спираючись на позицію А. Алексєєва [25], І. Даньшина, О. Кальмана, О. Лисодеда [26] та О. Джужи [27], яку підтримували І. Туркевич та М. Мельник, під кримінологічною характеристикою фінансування тероризму пропонується розуміти опис кількісно-якісних показників цього виду злочинів, його причин і умов, а також властивостей особистості злочинців, які його вчинили.

Водночас для практичного застосування можливостей кримінологічної характеристики фінансування тероризму, в першу чергу, потрібно сформуванню на теоретичному рівні систему її основних показників.

З урахуванням вищезазначених загальних вимог і підходів можна запропонувати таку структуру кримінологічної характеристики фінансування тероризму, яка в числі кількісно-якісних ознак включатиме обсяг, рівень, коефіцієнти, структуру, динаміку, а також географію та ціну злочину.

З огляду на відсутність єдності серед кримінологів щодо необхідності включення до складу кримінологічної характеристики злочинів ознак особистості злочинців та детермінації, характеристика криміногенних властивостей особистості терористів-спонсорів, а також причини та умови вчинення фінансування тероризму слід розглядати окремо від його кількісно-якісних показників. Змістовне наповнення поняття фінансування тероризму також виходить поза межі кримінологічної характеристики, однак має враховуватися при формуванні її елементів.

Таким чином, кримінологічна характеристика фінансування тероризму включатиме низку складових (елементів), *перша група* з яких повинна охоплювати наступні кількісно-якісні показники:

1) відомості про абсолютну кількість злочинів цього виду, вчинених на певній території протягом певного періоду часу, зафіксовану в офіційних документах, та фактичну поширеність, а також осіб, які їх вчинили (обсяг);

2) частку фінансування тероризму в загальній структурі злочинності – співвідношення кількості злочинів, вчинених на певній території за певний проміжок часу, та осіб, які їх вчинили, до чисельності населення території з розрахунку на 100 або 10 тисяч осіб, які досягли віку кримінальної відповідальності та її зміни протягом окремих проміжків часу (рівень);

3) динаміку (інтенсивність), тобто зміни кількості випадків фінансування тероризму протягом визначеного, але досить тривалого періоду;

4) структуру фінансування тероризму, тобто співвідношення його видів, форм та способів, структурних елементів до всієї маси фактів вчинення цього виду злочинів в тому чи іншому регіоні за конкретний період;

5) територіальну поширеність фінансування тероризму в окремих регіонах України та на різних напрямках державного кордону (географія);

б) ціну фінансування тероризму, тобто розмір шкоди, яку цей злочин завдає суспільству й державі, та його економічні, соціальні, моральні та інші шкідливі наслідки.

Друга група може включати детермінанти фінансування тероризму, насамперед розкривати його причини і умови, а також взаємозв'язки між ними з огляду на їх важливість для запобігання цьому виду злочинів. Такий підхід дає можливість для поглибленого пізнання механізму причинності фінансування тероризму в Україні.

До загальних причин виникнення й ескалації фінансування тероризму дослідники відносять: розвиток тероризму як глобального протиправного явища, транснаціональний характер сучасного тероризму; політичну й економічну нестабільність, корупцію у багатьох країнах світу; нездатність держав здійснювати ефективний контроль за фінансовою системою внаслідок недосконалості як міжнародного, так і вітчизняного законодавства; відсутність необхідної та достатньої практики розслідування у кримінальних провадженнях за фактами фінансування тероризму тощо [28, с. 70; 29, с. 135].

При цьому до основних сприятливих умов виникнення й поширення явища фінансування тероризму в Україні віднесені [30]:

– стрімкий розвиток нових інформаційних фінансових технологій та поява віртуальних активів (криптоактивів);

– фінансову глобалізацію, підвищення швидкості фінансових операцій та істотне збільшення кількості фінансових посередників;

– зростання рівня криміногенної ситуації в Україні, офшоризації економічних відносин та “тінізації” національної економіки;

– відсутність правового регулювання секторів віртуальних активів та посередницьких послуг з купівлі-продажу нерухомого майна в Україні;

– недостатній рівень обізнаності учасників системи фінансового моніторингу про ризики у зазначеній сфері.

Водночас вказаний перелік не є вичерпним і може доповнюватись та конкретизувались як в цілому, так і для характеристики комплексу причин і умов надання матеріальної підтримки терористам в окремих регіонах, галузях і сферах економіки, конкретному соціальному середовищі тощо.

Третя група має розкривати кримінологічні дані щодо типових криміногенних особистісних якостей осіб, які надають матеріальну підтримку терористам (терористи-спонсори).

Кримінологічне дослідження осіб, які вчиняють злочини, забезпечується на основі теоретичної конструкції структури особистості злочинця, під якою розуміють сукупність соціально значимих властивостей, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні кримінального закону, в поєднанні з іншими (неособистими) умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку [31, с. 94].

Будучи різновидом особи взагалі, особистість злочинця, який надає матеріальну підтримку терористам, має загальні ознаки, а також властиві лише особистості злочинця специфічні ознаки, які визначають характер та ступінь її суспільної небезпечності. Особистість злочинця є цілісним утворенням, що складається з низки елементів, сукупність яких формує її структуру.

Враховуючи викладене, можемо сформулювати нашу позицію щодо змісту характеристики особистості терористів-спонсорів. Кримінологічне вивчення злочинців цього типу має особливе значення, оскільки допомагає визначати їх соціальні та морально-психологічні “больові точки” і впливати на них, чим руйнувати ланцюжки та базу матеріального забезпечення терористів.

В сучасних кримінологічних дослідженнях наводяться різні структури особистості злочинця, однак, на нашу думку, найбільш прийнятним уявляється існуючий у кримінологічній науці підхід (В. Бурлаков, Ю. Антонян, В. Гринчак, М. Валуйська та ін.), згідно з яким якості та властивості, що становлять характеристику особистості, яка вчинила злочин, можуть бути зведені до п'яти груп (блоків):

- *соціально-демографічні* (стать, вік, освіта, місце народження і проживання, громадянство, сімейний стан, склад сім'ї, освітній рівень, спеціальність, фах, трудовий стаж, національність, етнічну й релігійну належність, рівень достатку);

- *соціально-рольові* (соціальний стан, відношення до трудової діяльності, сімейний стан, майновий рівень, соціальні зв'язки та роль у суспільстві тощо);

- *морально-психологічні* (моральні якості; інтелектуальні властивості особи; ціннісні орієнтації та соціально значущі моральні риси; потребно-мотиваційна сфера; мотивація, стан у момент вчинення злочину тощо);

- *психологічні* (схильності, спрямування, риси характеру, тілесна організація людини, фізичні або нервово-психічні аномалії тощо);

- *кримінально-правові ознаки* (спрямованість злочинної поведінки; мотиви та способи вчинення злочину, вина й роль у злочинній діяльності; вчинення злочину групою осіб, повторне вчинення злочину, належність до злочинних груп і організацій тощо).

Таким чином, кримінологічна характеристика особистості терориста-спонсора має важливе значення для ефективного вирішення правових, пошукових завдань та завдань із запобігання фінансуванню тероризму.

Запропонована структура показників кримінологічної характеристики фінансування тероризму, його детермінант і особистості терориста-спонсора може становити основу для аналізу та узагальнення інформації а інтересах розробки заходів запобігання цьому виду злочинів в Україні.

Висновки.

Кримінологічна характеристика будь-якого виду злочинів дає можливість встановити його особливості, показати, які підвиди злочинної поведінки є найбільш розповсюдженими і небезпечними, та відповідно до цього здійснювати діяльність із запобігання. Така характеристика є стрижнем дослідження фінансування тероризму,

покликанням вказати на істотні показники, та базою для розроблення і реалізації заходів запобігання цьому виду злочинів та явищу тероризму загалом. Якщо розглядати запобігання як структуровану діяльність, то кримінологічну характеристику можна визначити основою або базисом для розроблення та реалізації заходів запобігання на основі її вивчення. Тому цілком логічним є висновок про те, що слід розпочинати розроблення методів запобігання фінансування тероризму з дослідження кримінологічної характеристики цього виду злочину.

Використана література

1. Концепція боротьби з тероризмом: Указ Президента України від 05.03.19 р. № 53. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/53/2019#Text> (дата звернення: 14.04.2022).
2. Антипенко В.Ф. Тероризм: кримінологічна та кримінально-правова характеристика. Київ, 1999. 61 с.
3. Багрій-Шахматов Л.В. Методи боротьби з тероризмом. Погляд світового товариства. Тероризм і боротьба з ним: аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. 2000. Т. 19. С. 338-343.
4. Емельянов В.П., Иманлы М.Н., Рыжов И.Н. Уголовно-правовое противодействие терроризму. Харьков: Право, 2014. 88 с.
5. Жаринов К.В. Терроризм и террористы. Исторический справочник. Минск: Харвест, 1999. 606 с.
6. Леонов Б.Д. Запобігання тероризму: кримінологічний аспект: монографія. Київ: Видавничий дім "АртЕк", 2015, 435 с.
7. Боротьба з тероризмом / В.А. Ліпкан, Д.Й. Никифорчук, М.М. Руденко. Київ: Знання України, 2002. 253 с.
8. Антонян Ю.М. Терроризм: кримінологическое и уголовно-правовое исследование. Москва: Щит-М, 1998. 305 с.
9. Давидова Т.О. Визначення поняття кримінологічної характеристики злочинності як чинник удосконалення процесу запобігання корупції: збірник наукових праць Нац. акад. СБУ. Київ. 2010. № 34. С. 128-134.
10. Миньковский Г.М., Ревин В.П. Характеристика терроризма и некоторые направления повышения эффективности борьбы с ним. *Государство и право*. Москва: Наука, 1997. № 8. С. 84-91.
11. Осецький Й.П. Поняття і зміст кримінологічної характеристики терористичного акту і його детермінант: збірник матеріалів "круглого столу" *Протидія тероризму*. НКЦ СБУ. 2004. С. 68-77.
12. Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України від 14.09.20 р. № 392. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 14.04.2022).
13. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.03 р. № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення: 14.04.2022).
14. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдженню зброї масового знищення: Закон України від 06.12.19 р. № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення: 14.04.2022).
15. Давиденко Л.М. Поняття і значення кримінологічної характеристики злочинів, пов'язаних із порушенням порядку заняття господарською і банківською діяльністю: зб. наук. статей *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. Донецьк: ДІВС, 2002. № 2. С. 192-196.
16. Ястребов В.Б. К вопросу о понятии кримінологической характеристики преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. Вып. 37. Москва, 1982. С. 14-20.
17. Філонов В.П. Актуальні проблеми сучасної кримінології: монографія. Донецьк: Вид-во "Донеччина", 1997. 288 с.

18. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології, теорія і практика: у 3 кн. Кн. 1. Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2007. 424 с.
19. Криминология: учебник; под ред. В.Н. Кудрявцева и В.Е. Эминова. 2-е изд., пераб. и доп. Москва, 2000. 678 с.
20. Эминов В.Е. Криминология: учебн. пособ. Москва: Издательская группа “ИНФРА М-НОРМА”, 1997. 160 с.
21. Зелинский А.Ф. Криминология: курс лекций. Харьков, 1985. 311 с.
22. Криминологія. Особлива частина; за ред. І.М. Даньшича. Харків, 1999. 232 с.
23. Криминологія: курс лекцій / Т.В. Корнякова, Н.С. Юзікова. – (Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара). Дніпропетровськ: Ліра, 2014. 243 с.
24. Гутник А.И. Предупреждение налоговой милицией уклонения от уплаты налогов: дисс. ...канд. юрид. наук: 12.00.01. Харьков, 2000. 186 с.
25. Криминология и организация предупреждения преступлений: учебное пособие для слушателей Академии МВД России / А.И. Алексеев, Г.А. Аванесов и др. Москва, 1995. 243 с.
26. Криминологія. Загальна та Особлива частини: підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисодед; за ред. проф. І.М. Даньшина. Харків: Право, 2003. 352 с.
27. Курс криминології. Загальна частина: підручник: у 2 кн. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.; ред. О.М. Джужи. Київ: Юрінком Інтер, 2001. Кн. 1. 352 с.
28. Буткевич С.А. Щодо адміністративно-правового механізму запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму. *Учен. зап. Таврич. нац. ун-та ім. В.И. Вернадского*. Т. 22 (61). 2008. № 2. С. 68-74.
29. Мельник Д.С. Причини та умови фінансування тероризму в Україні. *Науковий вісник Національної академії СБУ*. 2017. № 66. С. 132-140.
30. Основні напрями розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення в Україні на період до 2023 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.05.21 р. № 435-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 14.04.2022).
31. Гринчак В.М. Криминологічне вчення про особу злочинця – (в кн.: курс криминології: Загальна та Особлива частини): підручник: у 2 кн. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О.М. Джужи. Київ: Юрінком Інтер, 2001. С. 92-103.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 341.32:681.3.06

КОВАЛЬЧУК А.Ю., доктор юридичних наук, доцент, начальник відділу Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4807-2436>.

ГАВЛОВСЬКИЙ В.Д., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7496-9904>.

ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ВПЛИВИ ЯК ЗАСІБ МАНІПУЛЯЦІЇ СВІДОМІСТЮ, ЩО ЗАСТОСОВУЄТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНИМИ ЗЛОЧИННИМИ УГРУПУВАННЯМИ

Анотація. У статті визначено проблему недостатнього правового та організаційного забезпечення перешкоджанню діяльності організованим злочинним угрупованням у мережі Інтернет. Виділено проблему застосування методів інформаційно-психологічних впливів, що застосовуються організованими злочинними угрупованнями з метою розширення сфер впливу їх злочинної діяльності. Звертається увага на такі види кримінальних маніпуляцій свідомістю людини, що застосовуються для вчинення кіберсталкінгу, кібершахрайства та інших протиправних діянь. Вважається, що в Україні вкрай необхідно розвивати напрям дослідження – кібервіктимологію.

Ключові слова: інформаційна безпека, інформаційно-психологічна безпека, організована злочинність, кібервіктимологія.

Summary. The article identifies the problem of insufficient legal and organizational support for obstructing the activities of organized criminal groups on the Internet. The problem of application of methods of information and psychological influences used by organized criminal groups in order to expand the spheres of influence of their criminal activities is highlighted. Attention is drawn to the following types of criminal manipulation of human consciousness, which are used to commit cyberstalking, cyber fraud and other illegal acts. It is believed that in Ukraine it is extremely necessary to develop the field of research – cyber victimology.

Keywords: information security, information and psychological security, organized crime, cyber victimology.

Постановка проблеми. Революційний за своїми темпами розвиток інформаційно-комунікаційних технологій призвів до суттєвої трансформації життєдіяльності людини. Як наслідок, людство опинилося як перед принципово новими можливостями, так і перед принципово новими викликами та загрозами особистій безпеці в інформаційному просторі. Технологічна революція змінила соціальний контекст буття людини, трансформувала цивілізаційний статус самого суспільства: з суспільства виробничого у суспільство інформації, суспільство знань. Соціальна комунікація, як особлива система, набула статусу соціально-технологічного всесвіту який не має меж і відповідно правил поведінки і співіснування у ньому. Такими змінами в існуванні суспільства безумовно скористалися й організовані злочинні угруповання, діяльність яких проникла в усі сфери життєдіяльності країни, охопила цілі галузі і регіони, завдаючи значної економічної шкоди, підриваючи авторитет держави, суспільної моралі

та моральності. Прагнення більшості організованих злочинних угруповань до широкого розмаху своєї діяльності та розширення сфер свого злочинного впливу на нові регіони, прагнення освоїти нові види злочинної діяльності – одна зі закономірностей організованої злочинної діяльності. Аналіз вітчизняних і зарубіжних джерел, з питань визначення та характеристики організованої злочинності показав, що це складний, багатогранний і, найголовніше, соціальний феномен, що динамічно розвивається і трансформується в умовах глобалізації. Слід зазначити, що нові кіберзлочини вчиняються з урахуванням поточного розвитку біотехнологічних, інформаційних, когнітивних, комунікативних, комп'ютерних, космічних, робототехнічних та інших інформаційно-телекомунікаційних технологій (наприклад, створюють і використовують шкідливе програмне забезпечення для незаконного одержання (майнінгу) криптовалют; розкрадання та використання для шахрайства баз біометричних даних громадян, облікових даних користувачів соціальних мереж та ін.; створення “ботнетів” із пристроїв “Інтернету речей”; створення шахрайських “Інтернет-магазинів” та рекламних сайтів Інтернет-торгівлі; впровадження “закладок” в апаратне та програмне забезпечення мобільних пристроїв тощо. Загальні збитки від кіберзлочинності і витрати на захист від кіберзлочинів збільшилися за два роки більш ніж на 50 % і в 2020 склали \$1,1 трлн. або більше 1 % світового ВВП. У 2018 році збитки від кіберзлочинців становили \$600 млрд. [1].

В останні роки в усьому світі зберігається тенденція щодо збільшення кількості кіберзлочинів, які спрямовані на отримання фінансового прибутку. Глобальні збитки від кіберзлочинності у 2025 році за прогнозами фахівців становитимуть до \$10,5 трлн. щорічно [2]. Значну частину збитків становлять втрати через кібершахрайства. Серед методів, які активно використовують кібершахраї, слід зазначити соціальну інженерію – науку, яка вивчає людську поведінку та фактори, що на неї впливають. Соціальна інженерія є багатогранним і складним способом отримання конфіденційної інформації від користувачів із застосуванням методів переконання і технологічних засобів.

Методи прихованого впливу на поведінку людини вже використовують злочинні угруповання, створюючи розгалужені мережі клубів типу “Спейс” у багатьох державах, у тому числі в Україні. На членів цих клубів здійснюється спланований вплив із застосуванням навіювання, гучної музики та прийомів, що звужують свідомість і створюють стресові ситуації. Після такої обробки люди втрачають здатність розсудливо мислити й сліпо виконують чужу волю [3].

Результати аналізу наукових публікацій. Проблеми забезпечення інформаційної безпеки у кіберпросторі є предметом аналізу багатьох науковців, у фокусі їхньої уваги ціла низка питань, а саме: нормативно-правове регулювання інформаційної безпеки України, загрози інформаційній безпеці у нашій державі та у світі, технічні, психологічні, лінгвістичні інструменти й засоби маніпулювання, способи захисту від негативних впливів на свідомість мас [5; 6; 8 – 10]. Проте багато питань потребують свого розв'язання.

На сьогодні, нормативно-правовим фундаментом забезпечення інформаційно-психологічної безпеки, є низка статей Конституції України, крім того, основу галузевого законодавства складають п'ятнадцять базових законів і значний корпус пов'язаних нормативно-правових актів. За підрахунками фахівців, кількість тільки Законів України, в яких регулюються суспільні інформаційні відносини, перевищила 260 [4].

Метою статті є розгляд заходів інформаційно-психологічного впливу на свідомість громадян, що здійснюються організованими злочинними угрупованнями з метою втягнення у злочинну діяльність, а також маніпуляцією свідомістю для примушення вчинити певні злочинні дії.

Виклад основного матеріалу. Інформаційна сфера, кіберпростір не стає виключенням для захоплення й використання його з метою розширення сфер впливу організованої злочинності. Важливо зазначити, що організована злочинність має величезні фінансові можливості, неконтрольовані ні державою, ні суспільством, а також власну систему внутрішнього управління, яка спрямована на отримання надприбутків за рахунок застосування різних засобів досягнення власних інтересів. Окрім того, сучасні інструменти комунікації дозволяють їх розширювати й удосконалювати свою злочинну діяльність прилаштовуючи новітні методики впливу на когнітивну систему людей з метою заволодіння їх ресурсами, а також розширення злочинних зв'язків. Пересічні громадяни не в змозі протистояти таким діям, більш того, подекуди вони навіть не можуть ідентифікувати загрози їх нормальному психологічному стану й не усвідомлюють настання негативних для них наслідків. Окрім того, на сьогодні українське законодавство насправді містить достатньо *обмежений інструментарій для протидії шкідливому контенту в Інтернеті*. Передумовою такому стану є невідповідність українського суспільства до переходу від матеріального світу до інформаційного.

Діяльність організованих злочинних угруповань швидше прилаштовується до нових реалій буття суспільства, усе частіше застосовуються нові, новаторські способи задоволення власних інтересів. Окрім інформаційної зброї (наявної: дезінформації, суперечливий наратив тощо) нині створено багато нових засобів впливу на психіку людей і управління їхньою поведінкою. Сучасний розвиток науки й техніки набув такого рівня, коли створена реальна можливість масового поширення новітніх технологій, що дають змогу застосовувати засоби та методи для прямого й непрямого впливу на нервову систему людини з метою зміни її функціонування.

Тобто, *першою* й вихідною проблемою забезпечення інформаційно-психологічної безпеки є відсутність стандартів ідентифікації викликів (постійна розробка методів удосконалення й ефективного застосування “м'якої сили”, соціальної інженерії), загроз (застосування психологічного, психоемоційного та ментального впливу), а також високий ступінь сингулярності у процесі управління ризиками, що супроводжують стан інформаційно-психологічної безпеки.

Другою вихідною проблемою вбачається – ідентифікація джерела загрози: уряд іншої держави, інтереси приватної особи, інтереси організованого злочинного угруповання.

Кримінальне маніпулювання здійснюється в комунікативному процесі під час взаємодії злочинця та жертви з використанням комплексу методів і прийомів, у тому числі сучасних психотехнологій. О.В. Кравченко визначає кримінальну маніпуляцію як процес цілеспрямованого використання різних специфічних способів і засобів зміни (модифікації) поведінки жертви злочину, її мети, бажань, намірів, відносин, установок, психічних станів та інших її психологічних характеристик в інтересах шахрая, які могли б не відбутися, якби потерпілий знав у достатньому обсязі дані, що характеризують ситуацію, зокрема те, які засоби застосовано щодо нього чи з якою метою їх використано [5].

Психологічною передумовою застосування методів соціальної інженерії є така особливість людської психіки, як когнітивні упередження. Через це надійність комп'ютерної системи є не вищою, ніж надійність її оператора. Зловмисники проникають навіть у добре спроектовані, захищені комп'ютерні системи, скориставшись неухильною довірливих користувачів або умисно вводячи їх в оману. Обман (повідомлення потерпілому неправдивих відомостей або приховування певних обставин) чи зловживання довірою (недобросовісне використання довіри потерпілого) під час шахрайства, зловмисник застосовує щоб викликати в потерпілого впевненість у вигідності чи обов'язковості передачі їй майна або права на нього. Обов'язковою

ознакою шахрайства є добровільне передавання потерпілим майна чи права на нього. Обман під час шахрайства – це повідомлення явно помилкових даних або приховування, замовчування інформації про факти чи обставини, повідомити про які було необхідно, спрямовані на введення потерпілого в оману або на підтримання помилки особи з метою заволодіння чужим майном, і які призвели до такого стану потерпілого [6]. Ошуканство (outing & trickery) – отримання персональної інформації в міжособовій комунікації й передання її (текстів, фото, відео) в публічну зону Інтернету або поштою тим, кому вона не призначалася. Існують і інші заходи маніпуляцій, так наприклад соціотехніка. Під цим терміном позначаються шахрайські дії, що спрямовані на отримання інформації, яка дає змогу проникнути до певної системи та даних, що в ній знаходяться. Соціотехніка зазвичай є грою зловмисника на довірі людини. Захист від атак, заснованих на зворотній соціотехніці, є досить важким. У жертви немає підстав підозрювати зловмисника у чомусь, оскільки при таких атаках створюється враження, що ситуація знаходиться під її контролем. Претекстинг (від англ. pretexting) у Великій Британії також використовується термін blagging чи bohoing, полягає у застосуванні заздалегідь розробленого сценарію (приводу, чи претексту) спонукаючи вибрану жертву до розголошення інформації чи виконання дій, до яких у звичайних обставинах вона не вдалася б. Оскільки цей метод ґрунтується на спланованій схемі обману, то атаці передують збір інформації, необхідної шахраєві для того, аби видати себе за іншу особу (з'ясування дати народження, паспортних та інших ідентифікуючих даних, суми останнього рахунку тощо), щоб у жертви не виникало сумнівів у законності дій шахрая [7]. Кібергрумінг – це шахрайські дії, що пов'язані з отримання інтимних фото, або відео з метою подальшого шантажу, з метою отримання ще більш відвертих матеріалів, грошей, або з метою примушення до особистих зустрічей в офф-лайн.

Слід відзначити, що для застосування методів соціальної інженерії не потрібні технічні знання, але негативні наслідки можуть бути значні. Інфраструктура й мистецтво їх застосування постійно удосконалюються та набувають тенденцію до активізації. Враховуючи розширення масштабів діяльності організованої злочинності все більше застосовуються методи “м'якої сили”. Прищеплення зовнішній аудиторії власних стандартів, специфічних цінностей через маніпулятивні засоби масової інформації, комплекс дипломатичних, когнітивних, культурно-освітніх *інструментів несилового впливу* дозволяє без застосування зброї справляти необхідний вплив на населення й політичні кола іноземних держав. Сам термін “м'яка сила” (softpower) у науковий обіг був введений американським політологом, професором Гарвардського університету, колишнім заступником міністра оборони США з питань міжнародної безпеки Джозефом С. Наємом-молодшим. За Дж. Наємом, “м'яка сила” (або “м'який” вплив, влада) – це здатність досягати бажаного шляхом привабливості та переконання інших до засвоєння ваших цілей [8]. Тобто не застосовується насильство у будь-якому прояві, психологічне, емоційне та ментальне. За допомогою “м'якої сили” можливе втілення у життя будь-яких власних інтересів без погроз чи прямого силового впливу [9].

Для досягнення злочинних цілей дедалі частіше використовуються *штучний інтелект* і *bot-мережі*. Застосування методів “м'якої сили”, соціальної інженерії спрямоване *не безпосередньо на комп'ютерну систему, а на її користувачів* – “найслабшу ланку”, і шляхом обходу інфраструктури, призначеної для захисту від шкідливого програмного забезпечення, він дозволяє досягти тих же результатів, що й інші види кібератак. Оскільки такі прийоми значно складніше виявити чи запобігти їм, цей напрям атак є набагато ефективнішим за інші. Основна тактика соціальної інженерії – за допомогою психологічних методів (наприклад, спілкуючись начебто від імені

сервісної компанії чи банку) переконати користувача розкрити інформацію особистого характеру (паролі, номери кредитних карток тощо).

Висновки.

Сучасне суспільство у своїй сутності є технотронним, тобто залежним від техніки та високих технологій (інформаційно-комунікаційних, когнітивних, робототехнічних та ін.), активно використовуючи у повсякденному житті: комп'ютери, інформаційно-телекомунікаційні мережі, мобільні засоби зв'язку, Інтернет-речей та інші засоби створення, пошуку, збирання, зберігання, обробки, поширення інформації. В Україні вкрай необхідно розвивати напрям дослідження *кібервіктимології як нової реальності існування суспільства*. Розробка та обґрунтування кібервіктимології дозволить об'єднати методологічні підходи, узагальнити результати теоретичних і практичних розвідок, котрі пов'язані з виявленням і систематизацією видів кіберзлочинів, типів кіберзлочинців, чинників, джерел та наслідків найактуальніших кіберзагроз, *соціально-психологічних механізмів кібервіктимізації*, ознак та особливостей становлення кібервіктимності й кібервіктимної поведінки осіб різних вікових груп, різного соціального статусу, осіб з різною професійною, конфесійною та іншою приналежністю тощо.

Використана література

1. Убытки от киберпреступности в мире выросли за два года на 50 % до \$945 млрд. URL: <https://forinsurer.com/news/20/12/10/38866>
2. Cybercrime To Cost The World \$10.5 Trillion Annually By 2025. URL: <https://cybersecurityventures.com/cybercrime-damage-costs-10-trillion-by-2025>
3. Сугестивні технології маніпулятивного впливу: навч. посіб. / В.М. Петрик, М.М. Присяжнюк, Л.Ф. Компанцева, Є.Д. Скулиш, О.Д. Бойко, В.В. Остроухов; за заг. ред. Є.Д. Скулиша. 2-ге вид. Київ: ЗАТ "ВІПОЛ", 2011. 248 с.
4. Дотримання інформаційних прав і свобод українських громадян: нормативно-правове забезпечення і регулятивні важелі: аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/231>
5. Кравченко О.В. Психологічні особливості шахрайства: автореф. дис. ...канд. психол. наук: спец. 19.00.06. Харків, 2005. 20 с.
6. Смаглюк О. В. Шахрайство за кримінальним кодексом України 2001 року: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: спец 19.00.06. Київ, 2004. 20 с.
7. Претекстинг (Pretexting). URL: <https://encyclopedia.kaspersky.ru/glossary/pretexting>
8. Святковська Ю.Ю. "М'яка сила" як інструмент зовнішньої політики держави. URL: <file:///C:/Users/demyd/Downloads/199792-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-446276-1-10-20200330.pdf>
9. Жмура Ольга. "М'яка сила" як інструмент зовнішньої політики Франції. Травневі студії 2021: *Історія, міжнародні відносини, філософія*. С. 108-111.
10. Брижко В.М., Швець М.Я. е-боротьба в інформаційних війнах та інформаційне право: монографія; за ред. члена-кореспондента АПрН України, д.е.н., професора М. Швеця. Київ: НДЦП АПрН України, 2007 р. 236 с. С. 14-27, 41-82.
11. Гавловський В.Д., Гуцалюк М.В. та ін. Основні об'єкти посягань організованих злочинних об'єднань. Сфера використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж. Психологічні особливості організованих злочинних об'єднань: наук.-практ. посіб.; за ред. Я.Ю. Кондратьєва, С.Д. Максименка, Б.В. Романюка. Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2002, С. 82-98.
12. Internet crime report 2021. URL: https://www.ic3.gov/Media/PDF/AnnualReport/2021_IC3Report.pdf

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 343.322:343.342

РАДУТНИЙ О.Е., доктор філософії (Ph.D.) з юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого.

ПУБЛІЧНІ ЗАКЛИКИ ТА ЗАПЕРЕЧЕННЯ ЯК ФОРМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Анотація: В статті окреслено форми колабораційної діяльності в широкому розумінні (воєнний, економічний, культурний (духовний), побутовий або адміністративний та інші різновиди), розглянуто їх кримінально-правовий аспект у вузькому значенні відповідно до ст.ст. 110⁻², 111, 111⁻¹, 111⁻², 436⁻² КК України. Надано пояснення щодо появи спеціальних та екстра спеціальних норм в КК України, рекомендації з приводу дотримання принципів правової визначеності та верховенства права. Досліджено інформаційний характер дій у формі публічних заперечень та публічних закликів у складі кримінального правопорушення за ч. 1 ст. 111⁻¹ КК України. Визначено, що їх предметом виступає інформація щодо певних фактичних обставин. Надано пропозиції щодо вдосконалення норм чинного КК України.

Ключові слова: колабораціонізм, національна безпека, заклики, заперечення, публічність, інформація, інформаційний характер дій, законодавчий вірус, наукове ворожіння, аберація інформації.

Summary: The article outlines the forms of collaboration activities in a broad sense (military, economic, cultural (spiritual), domestic or administrative and other varieties), considers their criminal law aspect in the narrow sense in accordance with Art. Art. 110-2, 111, 111-1, 111-2, 436-2 of the Criminal Code of Ukraine. An explanation provided about of the emergence of special and extra special rules in the Criminal Code of Ukraine, recommendations on compliance with the principles of legal certainty and the rule of law. The informational nature of public objections and public appeals as part of a criminal offense under Part 1 of Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine is investigated. It is determined that their subject is information about certain factual circumstances. Proposals for improving the norms of the current Criminal Code of Ukraine are provided.

Keywords: collaborationism, national security, appeals, objections, publicity, information, informational nature of actions, legislative virus, scientific divination, information aberration.

Постановка проблеми. Реалії часу від початку збройної агресії РФ проти України з 2014 р. до прямого вторгнення 24 лютого 2022 року, широкомасштабної війни та геноциду проти народів України з боку РФ та Білорусі сприяли виявленню прогресуючого безсилля міжнародних інституцій з підтримання миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (зокрема, таких як Організація Північноатлантичного договору, Організація Об'єднаних Націй, Організація з безпеки і співробітництва в Європі, Міжнародний рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, Human Right Watch тощо). На новому оберті історичних процесів вони повторюють приклад Ліги Націй та схожих організацій в координатах 1945 – 1946 рр. або більш ранніх періодів. Недієвість багатьох правових конструкцій і доктрин, на які впевнено покладалися до цього часу, стала відверто очевидною. Після завершення цієї війни буде переглянута система міжнародної та національної безпеки, а так само роль права як їх регулятора.

За відсутність ознак антикрихкості [5] відповідні правові системи приречені у найближчій перспективі на істотні зміни, які можуть мати фундаментальний або точковий

характер. У більшості випадків вітчизняний законодавець обирає останній варіант з домінуючим емоційним або політичним забарвленням.

З свого боку, науковій спільноті, в тому числі в сфері кримінального та інших галузей права, випадає на долю аналіз і тлумачення таких законодавчих змін, причому в одних випадках шляхом виявлення “законодавчого вірусу” (В.М. Киричко [8, с. 142-151; 9, с. 1-26]), який призводить до “аберації нормативно-правової інформації” (І.Ф. Корж [10, с. 9-17] – свідомого або несвідомого викривлення змісту останньої), в інших – за допомогою “наукового ворожіння” [15, с. 58-67] – вимушеного методу тлумачення сучасних нормативних актів, який полягає у відшукуванні незбагненого промислу та проявленого вищого духу в законодавчих рішеннях зібраних докупи випадкових для певної справи людей, пояснення результатів їх нормотворчої діяльності у системному зв’язку з вже існуючими нормами, намагання власними науковими силами усунути виявлені суперечності.

Після декількох невдалих спроб законопроектів (зокрема, проект Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораціонізм” від 06.12.19 р. № 2549, проект Закону України “Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за адміністративне, економічне, військове, політичне, військово-політичне та інше співробітництво з державою-агресором – колабораціонізм” від 02.03.21 р. № 5135, проект Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення відповідальності осіб, які здійснювали колабораційну діяльність” від 24.02.21 р. № 5143, Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність” від 03.03.22 р. № 2108-IX [12] Кримінальний Кодекс України (далі – КК України) було доповнено ст. 111⁻¹ “Колабораційна діяльність”, в семи перших частинах якої передбачено окремі самостійні склади кримінальних правопорушень та незграбно сформульовані кваліфікуючі обставини до них – в частині восьмій.

Диспозиція ст. 111⁻¹ КК України передбачає опис широкого спектру різновидів колабораційної діяльності, але не охоплює її повністю. Так, колабораційною діяльністю у вузькому кримінально-правовому значенні у межах розглядуваної норми є наступні форми суспільно небезпечної поведінки:

- публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України;

- добровільне зайняття громадянином України посади, не пов’язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора;

- здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти

України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти;

- передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора;

- добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів, а також участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території;

- організація та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах;

- добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або само організувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України.

Між тим, КК України також містить формулювання інших форм суспільно небезпечної поведінки, які не охоплюються ст. 111⁻¹ КК України, але у широкому розумінні можуть підпадати під ознаки колабораційної діяльності. Ними є практично всі кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України (Розділ I Особливої частини КК України), в тому числі дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України), посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України), фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110⁻² КК України), державна зрада (ст. 111 КК України), пособництво державі-агресору (ст. 111⁻² КК України), посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України), диверсія (ст. 113 КК України), перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114⁻¹ КК України), несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114⁻² КК України).

Крім того, до колабораційної діяльності є підстави віднести такі дотичні (схожі за окремими ознаками) склади кримінальних правопорушень за ст. 436⁻² КК України

“Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників” як-то:

- виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 році, у тому числі шляхом представлення збройної агресії Російської Федерації проти України як внутрішнього громадянського конфлікту, виправдовування, визнання правомірною, заперечення тимчасової окупації частини території України, а також глорифікація осіб, які здійснювали збройну агресію Російської Федерації проти України, розпочату у 2014 році, представників збройних формувань Російської Федерації, іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією, а також представників окупаційної адміністрації Російської Федерації, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України;

- виготовлення, поширення матеріалів, у яких міститься виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 році, у тому числі шляхом представлення збройної агресії Російської Федерації проти України як внутрішнього громадянського конфлікту, виправдовування, визнання правомірною, заперечення тимчасової окупації частини території України, а також глорифікація осіб, які здійснювали збройну агресію Російської Федерації проти України, розпочату у 2014 році, представників збройних формувань Російської Федерації, іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією, а також представників окупаційної адміністрації Російської Федерації, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України.

Результати аналізу наукових публікацій. Вагомі внески у дослідження проблематики кримінальних правопорушень проти національної безпеки України та її основ внесли: В.С. Батиргарєєва, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.І. Грабовський, Л.М. Демидова, І.І. Дерейко, О.О. Дудоров, З. Загинея, О.В. Зайцев, О.Ю. Звонарьов, В.М. Киричко, А.С. Климосюк, Ю.В. Луценко, А.А. Музика, В.О. Навроцький, М.І. Панов, І. Патриляк, Є.О. Письменський, М.А. Рубашенко, Є.Д. Скулиш, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, С.О. Харитонов та інші. Безпосередньо питанням соціальної та правової оцінки колабораційної діяльності присвячений науковий нарис Є.О. Письменського “Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в Україні (кримінально-правові аспекти)” на прикладах Криму та Донбасу [11], науково-публіцистична робота Philippe Bourdrel “L’Épurationsavage 1944 – 1945” (“Дике очищення 1944 – 1945”) [1], а також праці А. Бондаренко, А.В. Василенко, Рауне К. & Foster J., О. Задорожного, О.В. Марусяк, Б.О. Парахонського, М.В. Савчина, Г.М. Яворської, І.Є. Хмельової, історичним проявам – праці А. Далліна, В. Броккдорффа, Ю. Киричука, І.С. Кісельгофа, М.І. Семіряги, О.О. Фоміна тощо. Інформаційно-правовим характеристикам певних видів діяльності і поведінки – роботи О.А. Баранова, К.І. Белякова, В.М. Брижко, О.Д. Довганя, О.П. Дзьобаня, М.В. Карчевського, О.М. Литвинова, М.А. Ожевана, О.С. Онищенко, М.І. Панова, В.Г. Пилипчука, Н.А. Савінової, В.О. Тулякова, В.М. Фурашева, Є.О. Харитонова та О.І. Харитонової та багатьох інших.

Між тим, у зв'язку з новизною законодавчих змін та особливою актуальністю теми на даний поточний момент цієї наукової розвідки вбачається, що чим більше науковців висловлять свою позицію щодо правової оцінки феномену колабораційної діяльності в інтерпретації чинних КК України, тим більш ефективними можуть стати вітчизняне законодавство та практика правозастосування, тож позначена тематика залишається актуальною і потребує продовження досліджень.

Метою статті є окреслення окремих аспектів колабораційної діяльності у формі публічних висловлень щодо: а) здійснення збройної агресії проти України, б) встановлення тимчасової окупації частини території України та в) утвердження тимчасової окупації частини території України, а також публічних закликів до: а) підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, б) співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, в) невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України (ч. 1 ст. 111⁻¹ КК України), які мають чітко виражений інформаційний характер.

Виклад основного матеріалу. В період 2003 – 2018 рр. певні прояви колабораційної діяльності були окреслені на нормативному рівні в якості прямих безпосередніх загроз основам національної безпеки України. Так, в ст. 7 Закону України “Про основи національної безпеки України” від 19.06.03 р. № 964-IV [13] (втратив чинність на підставі Закону України “Про національну безпеку України” від 21.06.18 р. № 2469-VIII [14]) серед інших критичних загроз було сформульовано небезпеку посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальних претензій з боку інших держав, воєнно-політичної нестабільності у всьому світі, розвідувально-підривної діяльності іноземних спецслужб, загрози посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань, в тому числі поліції та окупаційної адміністрації, проявів сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України, нарощування іншими державами поблизу кордонів України угруповань військ та озброєнь, які порушують співвідношення сил та крихку рівновагу безпеки, згортання раніше затверджених військових програм забезпечення обороноздатності, в тому числі в сфері повітряної оборони, політичних переслідувань, порушення з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування Конституції і законів України, прав і свобод людини і громадянина, скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку, нестабільності та надмірності регулювання відносин у сфері економіки, наростаючого науково-технологічного відставання України від розвинутих країн, неефективності державної інноваційної політики, незадовільного рівня оплати науково-технічної праці, відпливу учених, фахівців, кваліфікованої робочої сили за межі України, проявів обмеження свободи слова та доступу до публічної інформації, комп'ютерної злочинності та комп'ютерного тероризму тощо.

У найближчий історичний проміжок часу майже всі з означених різновидів загроз проявилися, матеріалізувалися та поширилися, але з нормативного поля у вигляді безкомпромісних формулювань вони, на жаль, зникли. Пересвідчитись у цьому дає підстави порівняння положень Закону України “Про основи національної безпеки України” від 19.06.03 р. № 964-IV [13], який втратив чинність, з нормами Закону України “Про національну безпеку України” від 21.06.18 р. № 2469-VIII [14]. Тим не

менш, одна з таких небезпек повторно (не за формулюванням, але за змістом) одержала своє нормативне закріплення в розглядуваній ст. 111⁻¹ “Колабораційна діяльність” КК України на підставі положень Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність” від 03.03.22 р. № 2108-IX [12].

Колабораціонізм (від фр. *collaboration* – “співробітництво”) у більшості випадків розуміють як співпрацю населення або громадян певної країни з ворогом в інтересах загарбника на шкоду самій державі чи її союзникам. У вузькому розумінні термін згадується у зв’язку з *L’epuration sauvage* (“дике очищення”) – ганебною сторінкою історії Франції та окремих скандинавських країн (зокрема, Норвегії) після Другої світової війни, коли тисячі жінок за підозрою у добровільних статевих відносинах з солдатами і офіцерами Вермахту або інших збройних формувань Рейху (так звані “лежачі колабораціоністки”) були піддані соціальному тавруванню, публічному приниженню з голінням голови та малюванням свастики, самосуду з розстрілами та іншими видами страти, ув’язненню на строк від шести місяців до одного року тощо. Між тим, як виявилось згодом, у більшості випадків з ними зводили особисті рахунки, на них зганяли гнів від поразок та довгих років окупації, а так само у зазначений спосіб чоловіки з удавано активною громадянською позицією відволікали увагу від фактів своєї співпраці з окупаційною владою (більш детально див. у згаданого Philippe Bourdrel [1]).

Звідси, колаборантом є особа, яка свідомо співпрацює із окупаційною цивільною чи військовою владою на шкоду країні, з якою вона перебуває у постійному або тимчасовому правовому зв’язку (наприклад, є громадянином(-кою), особою без громадянства, яка постійно проживає на певній території, підданим монархії або іноземним громадянином(-кою) з правом постійного чи тимчасового проживання тощо). Зазначена обставина є важливою з огляду на ознаки суб’єкта за 111⁻¹ “Колабораційна діяльність” КК України.

До появи у КК України статті 111⁻¹, а так само ст.ст. 110⁻², 111⁻², 114⁻², 436⁻² та деяких інших, більшість різновидів колабораційної діяльності охоплювалися кваліфікацією за ст. 111 “Державна зрада” КК України у формах “перехід на бік ворога” або “надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України”. Ними могли бути воєнний колабораціонізм (сприяння ворогу зі зброєю у руках, зокрема, служба у військових формуваннях, поліцейських структурах, в органах розвідки або контррозвідки), економічний колабораціонізм (співробітництво у будь-яких галузях економіки, за виключенням “фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України”, які кваліфікуються окремо за ст. 110⁻² КК України), культурний або духовний колабораціонізм (поширення серед населення імперських захоплень, ностальгія за пройдешніми часами удаваних досягнень разом з закликами про можливість їх повторення, пропаганда загадковості душі, надзвичайної історичної місії, особливості шляху та винятковості певної раси або національності серед так званих інших молодших братніх народів, які мають підкорятися “старшому братові (сестрі)” або бути знищеними чи асимільованими разом зі своєю історією, культурою, ідентичністю та суверенітетом тощо), побутовий колабораціонізм (встановлення дружніх та згодом родинних відносин між окупантами та окупованим населенням), адміністративний колабораціонізм (співробітництво в окупаційних органах влади) тощо.

Після внесення вищезазначених змін до КК України окремі різновиди “переходу на бік ворога” або “надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України” (ст. 111 КК України) мають кваліфікуватися за ст. 111⁻¹ КК України “Колабораційна діяльність” або іншими (ст. 110⁻² КК України “Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України”, ст. 111⁻² КК України “Пособництво державі-агресору”, ст. 436⁻² КК України “Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників” тощо), які співвідносяться зі ст. 111 КК України як загальна та спеціальні норми, в той час як між собою (ст.ст. 110⁻², 111⁻¹, 111⁻², 114⁻², 436⁻² КК України) – як спеціальні та екстра-спеціальні норми.

На розглядуваному прикладі вбачається можливим висловити окреме припущення щодо соціальної обумовленості появи спеціальних норм. Такі формулювання за ст. 111 КК України, як “перехід на бік ворога” та “надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України”), є настільки широкими та неконкретизованими, що за ними інколи складно побачити конкретні прояви воєнного, економічного, культурного (духовного), побутового або адміністративного колабораціонізму. Певна багатозначність їх змісту та меж застосування сама по собі становить загрозу порушення принципу верховенства права, складовою якого виступає правова визначеність. Тож, з метою спрощення впізнання конкретних форм суспільно небезпечної поведінки (у розглядуваному випадку – колабораційної діяльності) виникає запит на упредметнення та своєрідне тлумачення на рівні нормативного акту, реалізація якого веде до опису таких форм колаборації в диспозиціях ст.ст. 110⁻², 111⁻¹, 111⁻², 114⁻², 436⁻² КК України та інших. Між тим, на протилежному боці удаваного маятника знаходиться науково-практична інтуїтивна межа, за якою необхідно запобігти вульгаризації та дріб’язковому перерахуванню всіх можливих деталей. Тим більше, уникнути подвоєння відповідальності або несвідомої зміни її меж в бік необґрунтованого підсилення або пом’якшення.

Тож, за частиною першою ст. 111⁻¹ КК України об’єктивна сторона розглядуваного кримінального правопорушення з формальним складом (коли наслідок описаних в диспозиції статті дій не є обов’язковою ознакою і не потребує встановлення та процесуального доказування) містить дві форми поведінки, а саме “заперечення” та “заклики”, кожна з яких має бути публічною, зокрема:

1) публічне заперечення: а) здійснення збройної агресії проти України, б) встановлення тимчасової окупації частини території України та в) утвердження тимчасової окупації частини території України (з’єднувальна сполука “та” вказує на обов’язкове поєднання таких двох форм публічного заперечення як “встановлення” та “утвердження” тимчасової окупації частини території України, на відміну від альтернативної форми публічного заперечення щодо здійснення збройної агресії проти України; втім, більш доцільним вбачалося би використання роз’єднувальної сполуки “або” чи відповідної пунктуації);

2) публічні заклики: а) до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, б) до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, в) до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України.

Відповідно до тлумачення, яке надає Академічний словник української мови [7, с. 250] заперечення означає: 1) дію за значенням заперечити (“...почати з заперечення і висміювання чорта і закінчити запереченням ікон і всяких “нісенітниць божественних”, це тільки буває у цільних натур, якою і була моя учителька” – Павло Тичина, III, 1957, 135); 2) заяву про незгоду з ким-, чим-небудь, доказ проти чогось (“...пропозицію харків’ян переїхати до них у Харків було прийнято без заперечень, одноголосно” – Андрій Головка, II, 1957, 432); 3) спростування будь-чого (“...не [тополю високу вітер нагинає], дівчинонька одинока долю зневажає” – Т. Шевченко); 4) невизнання існування, значення, доцільності чого-небудь (“Esistsinnloszufliiehen; indiesem Tempo werdensiedem Kriegnichtentfliehen. ‘Немає сенсу втікати; такими темпами вони не втечуть від війни’ – Н. Böll); 5) слово, яке заперечує зміст іншого слова або речення (в українській мові – частки не, ні).

Таким чином, публічне заперечення у складі ч. 1 ст. 111⁻¹ КК України означає спростування, невизнання існування або факту: а) здійснення збройної агресії проти України (наприклад, іменування її “повстанням мешканців Донбасу або Луганщини, визволенням або спеціальною операцією з боку РФ або Білорусі”), б) встановлення тимчасової окупації частини території України та в) утвердження тимчасової окупації частини території України. Предметом цього кримінального правопорушення виступає інформація щодо фактичних обставин: а) здійснення збройної агресії проти України, б) встановлення тимчасової окупації частини території України та в) утвердження тимчасової окупації частини території України.

Але справа у тому, що за “заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 році” та “заперечення тимчасової окупації частини території України” кримінальна відповідальність також встановлена ст. 436⁻² КК України “Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників”, що потребує виявлення відмінностей між складами кримінальних правопорушень за ч. 1 ст. 111⁻¹ та ст. 436⁻² КК України: 1) обов’язковість публічного характеру заперечень збройної агресії або тимчасової окупації для ст. 111⁻¹ КК України та необов’язковості цієї ознаки для ст. 436⁻² КК України; 2) персоналізація держави-агресора (для форми “заперечення збройної агресії проти України”), якою для ст. 436⁻² КК України може бути тільки РФ, в той час як для ст. 111⁻¹ КК України нею може бути будь-яка країна, зокрема Білорусь; 3) суб’єкт кримінального правопорушення за ч. 1 ст. 111⁻¹ КК України є спеціальним (громадянин (-ка) України), за ст. 436⁻² КК України він є загальним (будь-яка фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності 16 років).

Додаткова складність також пов’язана з тим, що заперечення збройної агресії проти України та заперечення тимчасової окупації частини території України (ст.ст. 111⁻¹, 436⁻² КК України) можуть бути різновидом умисних дій, спрямованих на допомогу державі-агресору (пособництво), збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора з метою завдання шкоди Україні шляхом реалізації чи підтримки рішень та/або дій держави-агресора, відповідальність за які передбачена ст. 111⁻² “Пособництво державі-агресору” КК України. Оскільки заперечення збройної агресії проти України і заперечення тимчасової окупації частини території України (ст.ст. 111⁻¹, 436⁻² КК України) є спеціальним видом екстра усіченого складу умисних дій, спрямованих на допомогу державі-агресору (ст. 111⁻² КК України), які, у свою чергу, можуть бути охоплені більш загальним поняттям “переходу на бік ворога” або “надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України” (ст. 111 КК України), то за правилами конкуренції

загальної, спеціальної та екстра спеціальної норми застосуванню підлягають ст.ст. 111⁻¹, 436⁻² КК України для відповідних випадків (залежно від суб'єкта, країни-агресора тощо).

Нижченаведена таблиця демонструє співвідношення текстових формулювань у ч. 1 ст. 111⁻¹, ч. 1 ст. 111⁻², ч. 1 ст. 436⁻² КК України:

| Стаття 111⁻¹.
Колабораційна діяльність | Стаття 111⁻².
Пособництво державі-агресору | Стаття 436⁻².
Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників |
|---|--|---|
| <p>1. Публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України</p> | <p>1. Умисні дії, спрямовані на допомогу державі-агресору (пособництво), збройними формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора, вчинені громадянином України, іноземцем чи особою без громадянства, за винятком громадян держави-агресора, з метою завдання шкоди Україні шляхом: реалізації чи підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора; добровільного збору, підготовки та/або передачі матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройними формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора</p> | <p>1. Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 році, у тому числі шляхом представлення збройної агресії Російської Федерації проти України як внутрішнього громадянського конфлікту, виправдовування, визнання правомірною, заперечення тимчасової окупації частини території України, а також глорифікація осіб, які здійснювали збройну агресію Російської Федерації проти України, розпочату у 2014 році, представників збройних формувань Російської Федерації, іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією, а також представників окупаційної адміністрації Російської Федерації, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України</p> |

Поряд з наведеною невинуватою складністю формулювання та дублюванням умов кримінальної відповідальності за вищенаведені прояви колабораціонізму вбачається показовим порівняння санкцій за “перехід на бік ворога” або “надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України” (ст. 111 КК України – загальна норма), “пособництво державі-агресору” (ст. 111⁻² КК України), “заперечення збройної агресії проти України” та “заперечення тимчасової окупації частини території України” (ст.ст. 111⁻¹, 436⁻² КК України – спеціальна та екстра-спеціальна норма, у різних випадках можуть мінятися

місцями). Оскільки санкція є формальним вираженням суспільної небезпечності кримінального правопорушення, то вказане порівняння дозволяє зрозуміти їх співвідношення з точки зору законодавця, розрізнити більш або менш суспільно небезпечну поведінку.

Так, за ч. 1 ст. 111 КК України покарання передбачене у вигляді позбавлення волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої, за ч. 1 ст. 111⁻¹ КК України – у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років, за ч. 1 ст. 111⁻² КК України – у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої, за ч. 1 ст. 436⁻² КК України – у вигляді виправних робіт на строк до двох років або арешту на строк до шести місяців, або позбавлення волі на строк до трьох років.

При цьому слід мати на увазі, що Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність” від 03.03.22 р. № 2108-ІХ [12] частину 1 ст. 55 КК України було доповнено абзацом п'ятим наступного змісту – “позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне або додаткове покарання за вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, передбачених статтею 111⁻¹ цього Кодексу, призначається на строк від десяти до п'ятнадцяти років”, що продовжує серію точкових уточнень, як то вже має місце для додаткового покарання у справах, передбачених Законом України “Про очищення влади” від 16.09.14 р. № 1682-VII, за вчинення кримінального правопорушення проти виборчих прав і свобод громадянина, передбачених ст.ст. 157 – 160 КК України, та позбавлення права керувати транспортними засобами.

Наведене порівняння санкцій вказує на несподівану появу привілейованих складів державної зради, адже раніше ст. 111 КК України було передбачено найбільш суворої відповідальності, в той час як найменш суворе з усіх розглянутих покарань загрожує у випадку заперечення громадянином(-кою) України збройної агресії проти України з боку будь-якої країни, крім РФ (ст. 111⁻¹ КК України). Виявлене пом'якшення навряд чи було метою законодавця саме в умовах воєнного стану з 24.02.22 р. та з огляду на суспільно корисний та емоційне піднесений характер його законотворчої діяльності в цей період. З іншого боку, воно являє собою черговий приклад безсистемного підходу до складного та багаторівневого процесу нормотворення. Втім, якщо не виключати можливість усвідомленості та(або) цілеспрямованості рішення щодо поблажливого ставлення до громадян України, які заперечують факт наявної збройної агресії проти неї з боку, наприклад, Білорусі, то вбачаються підстави для дослідження версії щодо проявів інформаційної агресії на законодавчому рівні [16, с. 58-64] або колабораціонізму з боку самих представників законодавчого корпусу. Поряд з цим виглядає доволі реалістичною гіпотеза щодо звичайного непрофесіоналізму та недостатньої компетентності творців законів.

У частині першій ст. 111⁻¹ КК України в законі вживються два окремі терміни “встановлення” та “утвердження” щодо тимчасової окупації частини території України, які виглядають взаємозамінними синонімами. Але якщо у нормативному акті поруч вживаються два і більше синонімічних понять, то виникає потреба дослідити зміст кожного з них, відмінності між ними, а також довести на практиці їх наявність у межах фактичної підстави кримінальної відповідальності (тих проявів поведінки, які демонструє особа).

У розглядуваному випадку необхідно встановити одночасну наявність як “встановлення”, так і “утвердження” у їх системному поєднанні, оскільки між ними використано з’єднувальну сполуку “та”, що на практиці здатне викликати певні ускладнення під час кваліфікації, але у більшості випадків правозастосуваач може і не звернути належну увагу на вказану обов’язкову вимогу.

Виходячи з контексту колабораційної діяльності “встановлення (установлення)” може означати [6, с. 498]: 1) організувати, здійснювати, налагоджувати; 2) створювати, утверджувати, узаконювати що-небудь; 3) вводити в дію, визначати певними заходами тощо. У свою чергу, слово “утвердження” використовується [19, с. 505] для опису дії зі значенням утвердити (установити що-небудь, робити міцним, непорушним, остаточно зміцнювати). Просте порівняння вказує на взаємозамінність досліджуваних понять, можливу і ледве помітну відмінність “утвердження” від “встановлення” з огляду на ознаку доконаного характеру дій. Втім, для цілей нормативної прозорості та правової визначеності кримінально-правового припису вбачається більш ефективним виключити з тексту ч. 1 ст. 111⁻¹ КК України обидва терміни, завдяки чому останній матиме наступний вигляд – “...публічне заперечення здійснення збройної агресії проти України або тимчасової окупації частини території України”.

Наступною формою дій, крім публічного заперечення, за ч. 1 ст. 111⁻¹ КК України є публічні заклики (щодо співвідношення “заклику” та його “публічності” більш детально див. наукові праці М.А. Рубашенко [18, с. 160-163]) до: а) до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, б) до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, в) до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України.

Такі заклики можуть бути різновидом умисних дій, спрямованих на допомогу державі-агресору (пособництво), збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора з метою завдання шкоди Україні шляхом реалізації чи підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, добровільного збору, підготовки та/або передачі матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора, відповідальність за які передбачена ч. 1 ст. 111⁻² КК України “Пособництво державі-агресору”, що викликає необхідність розмежування ст. 111⁻¹ та ст. 111⁻² КК України.

Але зазначені в ч. 1 ст. 111⁻¹ КК України публічні заклики законодавець виокремив в самостійну категорію пособництва державі-агресору, що вказує на таке їх співвідношення: державна зрада за ст. 111 КК України є загальною нормою, пособництво державі-агресору за ст. 111⁻² КК України – спеціальною нормою, колабораційна діяльність у вигляді публічних закликів за ст. 111⁻¹ КК України – екстра спеціальною нормою, яка підлягає застосуванню за наявності інших ознак та з урахуванням інших відмінностей. До останніх слід віднести можливість вчинення кримінального правопорушення за ст. 111⁻¹ КК України тільки громадянином(-кою) України, в той час як пособництво державі-агресору за ст. 111⁻² КК України може бути вчинене громадянином України, іноземцем чи особою без громадянства, за винятком громадян держави-агресора.

Суб’єктний склад розглядуваних кримінальних правопорушень вказує на відсутність відповідальності за ст. 111, ч. 1 ст. 111⁻¹ КК України для громадян інших держав, в тому числі РФ та Білорусі, а так само для осіб без громадянства, незалежно від того, чи перебувають вони на території України. Між тим, повідомлення у ЗМІ [17; 20]

вказують на переважну до 80 % підтримку з боку громадян РФ загарбницької війни та геноциду проти України. Об'єктивна оцінка зазначеного факту полягає у тому, що всередині своєї тоталітарної держави вони можуть до певного часу безкарно підтримувати її агресивну ідеологію. Але не вбачаються підстави залишати безвідповідальними їх дії на території України відповідно до територіального, універсального або реального принципів дії закону про кримінальну відповідальність у просторі та за колом осіб.

У зв'язку з цим пропонується виключити з тексту ч. 1 ст. 111¹ та ст. 111² КК України вказівку на спеціального суб'єкта, тим самим перетворити його на загального (яким є будь-яка фізична, осудна особа, що досягла віку кримінальної відповідальності, за виключенням категорій за ч. 4 ст. 6 КК України – дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які за законами України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не є підсудні у кримінальних справах судам України, питання щодо яких має вирішуватися дипломатичним шляхом. На підсилення цієї тези слід звернути увагу на той факт, що подібних обмежень за суб'єктом не передбачає ст. 436² КК України “Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників”.

Публічні заперечення або публічні заклики є діями з чітко вираженим інформаційним характером. Їх основний зміст полягає не стільки у фізичних рухах (хоча в окремих випадках заперечення може проявитися у знищенні офіційних повідомлень на публічних дошках оголошень у місцях масового перебування населення, заклики можуть підкріплюватися прикладом “вчинюй, як я”), натомість у передачі певної інформації, впливі на свідомість інших людей. Під час інформаційної дії має місце надання відповідної інформації іншим особам шляхом її відображення в словесній (вербальній) формі, емодзі¹ або мемах², малюнках або фотографіях, а так само в формі різноманітних дій, головною метою та змістом яких є поширення інформації.

Як варіант, можливе поширення матеріалів, в яких міститься заперечення здійснення збройної агресії проти України, встановлення тимчасової окупації частини території України та утвердження тимчасової окупації частини території України, а так само публічні заклики до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України. При цьому слід зауважити, що ч. 2 ст. 436² КК України передбачена відповідальність за таку саму поведінку, але з уточненням щодо конкретної країни-агресора, а саме – виготовлення, поширення матеріалів, у яких міститься виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 році, у тому числі шляхом представлення збройної агресії Російської Федерації проти України як внутрішнього громадянського конфлікту, виправдовування, визнання правомірною, заперечення тимчасової окупації

¹ Емоджі (емодзі, емоджі, від яп. 絵 – картинка та 文字 – знак, символ) – невелике цифрове зображення або іконка, особлива мова ідеограм і смайлів, які широко використовують в електронних повідомленнях та на сторінках сайтів [3].

² Мем (або Інтернет-мем, від англ. *meme*) – дискретна одиниця культурної інформації (зображення або відео з підписом), поширювана від однієї людини до іншої за допомогою імітації, навчання тощо; може бути зображенням або відеозаписом гумористичного характеру [2, с. 192; 4].

частини території України, а також глорифікація осіб, які здійснювали збройну агресію Російської Федерації проти України, розпочату у 2014 році, представників збройних формувань Російської Федерації, іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією, а також представників окупаційної адміністрації Російської Федерації, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України.

Тож, у випадку поширення матеріалів, в яких міститься заперечення здійснення збройної агресії Білорусі проти України, встановлення тимчасової окупації частини території України та утвердження тимчасової окупації частини території України, а так само публічні заклики до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України, вказані дії мають кваліфікуватися за ч. 1 ст. 111⁻¹ КК України.

Психічне ставлення, тобто вина, суб'єкта кримінального правопорушення за ч. 1 ст. 111⁻¹ КК України характеризується прямим умислом до публічного заперечення: а) здійснення збройної агресії проти України, б) встановлення тимчасової окупації частини території України та в) утвердження тимчасової окупації частини території України, а так само прямим умислом до публічних закликів: а) до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, б) до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, в) до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України.

За прямий умисел особа усвідомлює фактичні обставини (зокрема, вона не висловлює сумнів, але прямо заперечує; не висловлює свою точку зору, але закликає до певних дій), усвідомлює суспільну небезпечність своєї поведінки (реально оцінює її у межах категорій “суспільно корисне – суспільно нейтральне – суспільно небезпечне” з акцентом на останній критерій), бажає вчинення дій у формі публічного заперечення: а) здійснення збройної агресії проти України, б) встановлення тимчасової окупації частини території України та в) утвердження тимчасової окупації частини території України, або у вигляді публічних закликів: а) до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, б) до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, в) до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України.

Згідно з приміткою № 1 до ст. 111⁻¹ КК України публічним вважається таке поширення закликів або висловлення заперечення, яке спрямоване до невизначеного кола осіб, зокрема у мережі Інтернет або за допомогою засобів масової інформації. Для цієї ознаки принциповими є не засоби поширення інформації (Інтернет, мобільний зв'язок, цифровий екран рекламного оголошення або трансляції новин), але розповсюдження на широку аудиторію. Тож, якщо у приватній розмові або приватному листуванні, в тому числі за допомогою електронного листа, смс-повідомлення або у інший спосіб буде висловлене заперечення здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України, а так само

публічні заклики до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України, вчинене не може бути кваліфіковане за ч. 1 ст. 111⁻¹ КК України, але може містити ознаки кримінальних правопорушень, відповідальність за які передбачена ст. 111⁻² “Пособництво державі-агресору” або ст. 436⁻² “Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників”.

Висновки та пропозиції.

В широкому сенсі під колабораціонізмом (співпрацею населення або громадян певної країни з ворогом в інтересах загарбника на шкоду такій державі або її союзникам) можливо розуміти всі форми суспільно-небезпечної поведінки, які описані в диспозиціях ст. 110⁻² “Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України”, ст. 111 “Державна зрада”, ст. 111⁻¹ “Колабораційна діяльність”, ст. 111⁻² “Пособництво державі-агресору”, ст. 436⁻² “Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників” КК України та багатьох інших, у той час як у вузькому значенні – згідно з описом за ст. 111⁻¹ КК України.

Відповідно до своєї назви ст. 111⁻¹ “Колабораційна діяльність” КК України претендує на охоплення всіх форм колабораціонізму (воєнного, економічного, культурного (духовного), побутового або адміністративного тощо), але її диспозиція є значно вужчою, ніж реальний обсяг зазначеного суспільно небезпечного явища.

До появи у КК України статті 111⁻¹ “Колабораційна діяльність” більшість різновидів останньої охоплювалися кваліфікацією за ст. 111 “Державна зрада” КК України у формах “перехід на бік ворога” або “надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України”. Після внесення до КК України відповідних змін окремі різновиди державної зради (ст. 111 КК України) мають кваліфікуватися за ст. 111⁻¹ КК України або іншими (ст. 110⁻² “Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України”, ст. 111⁻² “Пособництво державі-агресору”, ст. 436⁻² “Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників” КК України тощо), які співвідносяться зі ст. 111 КК України як загальна та спеціальні норми, в той час як між собою (ст.ст. 110⁻², 111⁻¹, 111⁻², 436⁻² КК України) – як спеціальні та екстра-спеціальні норми.

Поява спеціальної норми в КК України може бути обумовлена необхідністю конкретизувати (упредметнити) занадто широке формулювання, що використовується в загальній нормі. Багатозначність змісту загальної норми становить загрозу порушення принципу правової визначеності в системі засад верховенства права. Під час формулювання спеціальної норми необхідно уникнути вульгаризації та дріб'язкового перерахування всіх можливих деталей, а так само дублювання кримінальної відповідальності або несвідомої зміни її меж в бік невинуватого збільшення або зменшення.

Публічні заперечення або публічні заклики у складі кримінального правопорушення за ч. 1 ст. 111⁻¹ КК України є діями з чітко вираженим інформаційним характером. Їх основний зміст полягає не стільки у фізичних рухах та проявах

поведінки, натомість у передачі певної інформації від однієї людини до іншої, або до невизначеного кола осіб, впливі на свідомість інших людей. Під час інформаційної дії має місце надання відповідної інформації іншим особам шляхом її відображення в словесній (вербальній) формі, емодзі або мемах, малюнках або фотографіях тощо, а так само в формі різноманітних дій, головною метою та змістом яких є поширення інформації.

Предметом кримінального правопорушення за ч. 1 ст. 111⁻¹ КК України виступає інформація щодо фактичних обставин: а) здійснення збройної агресії проти України, б) встановлення тимчасової окупації частини території України та в) утвердження тимчасової окупації частини території України.

Опис суспільно небезпечної поведінки за ч. 1 ст. 111⁻¹ та ч. 1 ст. 436⁻² КК України має область перехрещення за ознаками “заперечення збройної агресії проти України” та “заперечення тимчасової окупації частини території України”, відмінності між якими вбачаються у наступному: 1) обов’язковість публічного характеру заперечень для ст. 111⁻¹ КК України та необов’язковості цієї ознаки для ст. 436⁻² КК України; 2) персоналізація держави-агресора для форми “заперечення збройної агресії проти України”, якою для ст. 436⁻² КК України може бути тільки РФ, в той час як для ст. 111⁻¹ КК України будь-яка країна, напр., Білорусь; 3) суб’єкт за ст. 111⁻¹ КК України є спеціальним (громадянин(-ка) України), за ст. 436⁻² КК України – загальний (будь-яка фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності).

Заперечення збройної агресії проти України та заперечення тимчасової окупації частини території України (ст.ст. 111⁻¹, 436⁻² КК України) є спеціальним видом екстра усиченого складу умисних дій, спрямованих на допомогу державі-агресору (ст. 111⁻² “Пособництво державі-агресору” КК України), які охоплюються більш загальним поняттям “переходу на бік ворога” або “надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України” (ст. 111 “Державна зрада” КК України). За правилами конкуренції загальної, спеціальної та екстра спеціальної норми застосуванню підлягають ст.ст. 111⁻¹, 436⁻² КК України для відповідних випадків (залежно від суб’єкта, країни-агресора тощо).

Поряд з невиправданою складністю формулювання та дублюванням умов кримінальної відповідальності за окремі прояви колабораціонізму (ч. 1 ст. 111, ч. 1 ст. 111⁻¹, ст. 111⁻², ч. 1 ст. 436⁻² КК України) порівняння санкцій вказаних кримінально-правових норм надає підстави для наступних висновків: 1) до появи ст.ст. 111⁻¹, 111⁻², 436⁻² КК України було передбачено більш сувору відповідальність за такі самі дії, що підпадали під ознаки державної зради (ст. 111 КК України); 2) найменш суворе покарання загрожує у випадку заперечення громадянином(-кою) України збройної агресії проти України з боку будь-якої країни, крім РФ, напр., Білорусі.

З метою забезпечення прозорості закону та дотримання принципу правової визначеності пропонується виключити з тексту ч.1 ст.111⁻¹ КК України терміни “утвердження” від “встановлення”, що забезпечить наступне формулювання – “...публічне заперечення здійснення збройної агресії проти України або тимчасової окупації частини території України”.

Діяння за ч. 1 ст. 111⁻¹ “Колабораційна діяльність” КК України в частині публічних закликів є самостійним різновидом пособництва державі-агресору, у зв’язку з чим вказана стаття за цією ознакою об’єктивної сторони співвідноситься з ст. 111⁻² “Пособництво державі-агресору” КК України як екстра спеціальна норма зі спеціальною, по відношенню до яких ст. 111 “Державна зрада” КК України виступає в якості загальної норми у випадку наявності всіх інших ознак.

Кримінальне правопорушення за ч. 1 ст. 111⁻¹ “Колабораційна діяльність” КК України може бути вчинене тільки громадянином(-кою) України, в той час як пособництво державі-агресору за ст. 111⁻² КК України може бути вчинене громадянином України, іноземцем чи особою без громадянства, за винятком громадян держави-агресора.

Суб’єктний склад розглядуваних кримінальних правопорушень вказує на відсутність відповідальності за ст. 111, ч. 1 ст. 111⁻¹ КК України для громадян інших держав, в тому числі РФ та Білорусі, а так само для осіб без громадянства, незалежно від того, чи перебувають вони на території України. У зв’язку з відсутністю підстав для такого законодавчого рішення, спираючись на зміст та соціальну обумовленість дії територіального, універсального або реального принципів дії закону про кримінальну відповідальність у просторі та за колом осіб, пропонується виключити з тексту ч. 1 ст. 111⁻¹ та ст. 111⁻² КК України вказівку на спеціального суб’єкта, тим самим перетворити його на загального (яким є будь-яка фізична, осудна особа, що досягла віку кримінальної відповідальності, за виключенням категорій за ч. 4 ст. 6 КК України – дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які за законами України і міжнародними договорами, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, не є підсудні у кримінальних справах судам України, питання щодо яких має вирішуватися дипломатичним шляхом).

Питання щодо паралельного існування кримінально-правових заборон за ст.ст. 110⁻², 111, 111⁻¹, 111⁻², 436⁻² КК України потребує окремого дослідження та конкретизації пропозицій щодо внесення змін до чинного законодавства України.

Перспективи подальших досліджень. порушені питання та надана їм авторська оцінка є дискусійними та відкритими для конструктивної критики з огляду на їх актуальність та важливість для забезпечення національної безпеки України з метою подальшого розвитку демократичного інформаційного суспільства.

Використана література

1. Bourdrel, Philippe (2008). *L'Épurationsauvage 1944 – 1945*. Publisher: Tempus Perrn, French Edition, Pocket Book, August 21, 2008. 704 p.
2. Dawkins, Richard. *The Selfish Gene* / Oxford University Press, 3rd edition, April 24, 2006. 224 pp. P. 192.
3. *Emoji* / Merriam-Webster Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/emoji?src=search-dict-hed> (дата звернення: 04.05.2022).
4. *Meme* / Merriam-Webster Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/meme> (дата звернення: 04.05.2022).
5. Taleb, Nassim Nicholas. *Antifragile: Things That Gain from Disorder*. Random House, 2012. 430 p.; в укр. перекладі: Талеб, Насім. *Антикрихкість. Про (не)вразливе у реальному житті* / пер. з англ. Миколи Климчука. Київ: Наш формат, 2018. 408 с.
6. Встановлення. Академічний словник української мови: в 11 т. Т. 10. 1979. С. 498. URL: <http://sum.in.ua/s/ustanovljuvaty> (дата звернення: 02.05.2022).
7. Заперечення. Академічний словник української мови: в 11 т. Т. 3. 1972. С. 250. URL: <http://sum.in.ua/s/zaperechennja> (дата звернення: 16.04.2022).
8. Киричко В.М. Законодавчий вірус у системі КК України: визначення і актуалізація проблеми на прикладі ст. 368-2 КК “Незаконне збагачення”. *Проблеми законності*: зб. наук. праць; відп. ред. В.Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2016. Вип. 133. 282 с. С. 142-151.
9. Киричко В.М. Про системні законодавчі віруси і соціальні засади створення нової системи Кримінального кодексу України. *Вісник асоціації кримінального права України*. Т. 2. № 16 (2021). С. 1-26. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/issue/view/14857> (дата звернення: 13.05.2022).

10. Корж І.Ф. Аберация нормативно-правової інформації. *Інформація і право*. № 1(36)/2021. С. 9-17.
11. Письменський Є.О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в Україні (кримінально-правові аспекти): наук. нарис. Сєверодонецьк, 2020. 121 с.
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: Закон України від 03.03.22 р. № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n12> (дата звернення: 15.04.2022).
13. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.03 р. № 964-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (дата звернення: 05.04.2022).
14. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.18 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/ed20211124#Text> (дата звернення: 05.04.2022).
15. Радутний О.Е. Стан інформаційно-законодавчої діяльності на прикладі Кримінального кодексу України. *Інформація і право*. № 3(18)/2016. С. 58-67.
16. Радутний О.Е. Поняття та ознаки інформаційної агресії на законодавчому рівні в кримінально-правовій сфері. *Інформація і право*. № 2(14)/2015. С. 58-64.
17. Рощина О. Підтримка війни проти України в Росії ще більше зросла. *Українська правда*, 23.03.22 р. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/23/7333901> (дата звернення: 03.05.2022).
18. Рубашенко М.А. Проблеми співвідношення “заклику” та його “публічності” та їх місце в системі об’єктивних ознак складу злочину. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 5/2017. С. 160-163. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2017/43.pdf (дата звернення: 15.04.2022).
19. Утвердження. Академічний словник української мови: в 11 т. Т. 10. 1979. С. 505. URL: <http://sum.in.ua/s/ustanovljувaty> (дата звернення: 02.05.2022).
20. Черниш О. Чому українці вірять у перемогу, а росіяни люблять війну? *BBC News Україна*, 21.04.22 р. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61151164> (дата звернення: 03.05.2022).

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 343.982.4

ГУЦАЛЮК М.В., кандидат юридичних наук., с.н.с., доцент,
Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби
з організованою злочинністю при РНБО України.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4496-5173>.

АНТОНЮК П.Є., кандидат юридичних наук., професор кафедри
криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ.
ORCID: <https://orcid.org/0000-000-1269-6992>.

ПРОЦЕСУАЛЬНА СПРОМОЖНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ (ЦИФРОВОЇ) ІНФОРМАЦІЇ ЯК ДОКАЗУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Анотація. Правоохоронні органи та суди дедалі частіше у своїй діяльності досліджують фактичні дані (докази), зафіксовані в електронній (цифровій) формі, які зберігаються на технічних носіях інформації. Водночас національне кримінальне процесуальне законодавство не містить чіткого визначення поняття “електронні докази”, що призводить до неоднозначної практики їх оцінки та використання в процесі доказування при розслідуванні кримінальних правопорушень. Аналіз судової практики також свідчить про різні підходи до оцінки належності і допустимості електронних доказів (фактичних даних, зафіксованих в електронній (цифровій) формі) у різних видах судочинства. У статті обґрунтовується необхідність визначення категорії “електронні докази” у Кримінальному процесуальному кодексі України та пропонується розробка нової парадигми теорії електронних доказів.

Ключові слова: електронні докази, кіберзлочин, комп’ютерні дані, спеціаліст, копіювання інформації, джерело доказів, електронна (цифрова) інформація, фактичні дані.

Summary. Law enforcement agencies and courts are increasingly investigating factual data (evidence) recorded in electronic (digital) form, which are stored on technical media. At the same time, the national criminal procedure legislation does not contain a clear definition of the term “electronic evidence”, which leads to ambiguous practices of their evaluation and use in the process of proving in the investigation of criminal offenses. The analysis of judicial practice also shows different approaches to assessing the relevance and admissibility of electronic evidence (factual data recorded in electronic (digital) form) in different types of proceedings. The article substantiates the need to define the category of “electronic evidence” in the Criminal Procedure Code of Ukraine and proposes the development of a new paradigm of electronic evidence theory.

Keywords: electronic evidence, cybercrime, computer data, specialist, copying information, source of evidence, electronic (digital) information, factual data.

Постановка проблеми. На початку 21 століття у зв’язку зі значним зростанням кількості інформації та необхідності її опрацювання і передачі в усіх розвинутих країнах світу почали активно використовувати електронні (технічні та програмні) засоби обробки інформації, які зберігають та передають її в електронній формі. Відповідно дослідження International Data Corporation (IDC) кількість такої інформації (колективні дані світу) подвоюється кожні півтора року, і у 2025 році становитиме 175 зеттабайта (трильйон гігабайт) [1].

Різноманітні електронні ресурси зберігаються в хмарних центрах обробки даних, в системах стільникового зв’язку, комп’ютерах, смартфонах, пристроях Інтернету речей (IoT) тощо.

Перехід суспільства в глобальному масштабі до цифрових технологій, геометричне зростання кількості даних, а також кількості користувачів Інтернет, яких у світі вже понад 5 млрд., при відсутності належного правового врегулювання суспільних відносин у цих сферах, посилює безпекові ризики, несе загрозу кібербезпеці держав, зокрема у: банківській сфері, господарській діяльності, захисті персональних даних, функціонуванні об'єктів критичної інфраструктури тощо.

Кіберзлочинність є однією зі значних загроз кібербезпеці. Відповідно до Закону України “Про основні засади забезпечення кібербезпеки України” кіберзлочин (комп'ютерний злочин) – суспільно небезпечне винне діяння у кіберпросторі та/або з його використанням, відповідальність за яке передбачена законом України про кримінальну відповідальність та/або яке визнано злочином міжнародними договорами України [2].

Згідно Конвенції про кіберзлочинність крім злочинів, які безпосередньо стосуються конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем (Розділ XVI Кримінального Кодексу України (далі – КК України), до кіберзлочинів відноситься також шахрайство та підробка, що пов'язані з використанням комп'ютерів, злочини пов'язані з розміщенням у мережах протиправної інформації, злочини щодо авторських і суміжних прав тощо [3].

Таким чином, до кіберзлочинів в сучасному розумінні відноситься багато видів кримінально протиправної діяльності, в яких використовуються комп'ютерні технології: торгівля наркотиками через Інтернет, зброєю через Даркнет, поширення дитячої порнографії, кібершахрайство, фішинг тощо. Доходи від такої протиправної діяльності постійно зростають і відповідно до досліджень компаній Herjaves Group та Cybersecurity Ventures збитки від кіберзлочинності у 2021 році становили **6 трлн.** доларів США, порівняно з 3 трлн. у 2016 році.

Очікується, що глобальні витрати на кіберзлочинність зростатимуть на 15 відсотків щорічно протягом наступних п'яти років, досягнувши **10,5 трлн.** доларів США **до 2025 року**. Це найбільша передача економічного багатства в історії, що загрожує стимулам для інновацій та інвестицій, перевищує збиток, завданий природними катаклізмами за рік, більш прибуткова, ніж незаконна глобальна торгівля всіма основними наркотичними засобами [4].

В Україні аналогічно до загальносвітової тенденції кількість кіберзлочинів також постійно зростає. Так, у 2021 році порівняно з 2020 роком за інформацією офіційної статистичної звітності Офісу Генерального прокурора кількість кримінальних правопорушень, передбачених розділом XVI КК України (Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку) збільшилася на 32,5 % (2021 р. – 3310, 2020 р. – 2498). При цьому кількість тяжких злочинів збільшилася на 47,9 % (2021 р. – 2549, 2020 р. – 1723). У 3,2 рази збільшилася кількість кримінальних правопорушень, передбачених Розділом XVI КК України, що вчинені групою осіб (2021 р. – 187, 2020 р. – 58) [5].

З метою забезпечення необхідного рівня кібербезпеки крім різноманітних заходів кіберзахисту практично в усіх країнах світу сьогодні не лише створюються спеціальні підрозділи, співробітники яких спеціалізуються на виявленні, документуванні та розслідуванні кіберзлочинів, але й формується відповідне законодавство, що дозволяє забезпечити ефективну протидію кіберзлочинності, в тому числі й на міжнародному рівні.

На відміну від інших країн, в Україні досі актуальною залишається проблема використання значного обсягу інформації, зафіксованій в електронній формі, як доказів у кримінальному провадженні і не лише при розслідуванні кіберзлочинів. Особливої

значущості окреслена проблема набуває при розслідуванні військових злочинів, вчинених на території України, з подальшим представленням результатів розслідування в міжнародні інституції.

Інформація, зафіксована в електронній (цифровій) формі, може легко змінюватися, знищуватися, передаватися, копіюватися. Специфічна природа інформації в електронному вигляді полягає в тому, що вона є доступною для сприйняття людиною не безпосередньо, а тільки після обробки її спеціальними програмними засобами (наприклад текстовим редактором “Word”), які, у свою чергу, функціонують під управлінням операційної системи на певному комп’ютерному пристрої. Тобто перегляд різними програмними засобами фізично однакової інформації у вигляді бітів (мінімальна одиниця кількості інформації) на жорсткому диску призведе на екрані монітору чи роздруківці принтеру до різного виду фактичних даних.

Таким чином, електронна форма інформації означає її існування та збереження у вигляді “комп’ютерних даних”, які, відповідно до Конвенції про кіберзлочинність означають будь-яке представлення фактів, інформації або концепцій у формі, яка є придатною для обробки у комп’ютерній системі, включаючи програму, яка є придатною для того, щоб спричинити виконання певної функції комп’ютерною системою [3].

Тому усвідомлення специфічної природи електронної (цифрової) інформації, особливостей її створення, зберігання, перетворення, а також врахування таких особливостей в Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК України) шляхом запровадження окремої процесуальної категорії електронних доказів надасть можливість використовувати фактичні дані, існуючі в цифровому форматі, у такій сфері суспільних відносин, як кримінальне провадження.

Результати аналізу наукових публікацій. Дослідження питань використання інформації, зафіксованої в цифровій формі (електронних доказів) в судочинстві проводилися зарубіжними науковцями та практиками ще з кінця минулого століття. Сьогодні у розвинутих країнах розроблені посібники, відповідні методичні рекомендації та наукові праці. Серед авторів, які приділили свою увагу дослідженню електронних доказів, слід зазначити Nigel Jones, Esther George, Uwe Rasmussen, Stephen Mason, Daniel Seng та інші. Проблемні аспекти використання інформації, зафіксованої в електронній формі, як доказу ставали предметом уваги й вітчизняних дослідників, таких як: Н.М. Ахтирська, П.Д. Біленчук, В.Д. Гавловський, О.А. Самойленко, В.Г. Хахановський та інші.

Проте невдалі спроби законодавця якимось чином ситуативно врегулювати проблему нормативної визначеності електронної (цифрової) інформації та використання її в процесі доказування при розслідуванні кримінальних правопорушень стають приводом для продовження наукового обговорення специфічної природи таких фактичних даних і їх місця в системі процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні.

Метою статті є обґрунтування необхідності внесення змін в Кримінальний процесуальний кодекс України щодо унормування категорії “електронні докази”, а також процедури їх збирання, дослідження та використання при розслідуванні кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Так, в ч. 1 ст. 237 КПК України законодавець зазначає, що “З метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей, документів та *комп’ютерних даних*”. Далі, в ч. 2 зазначеної норми роз’яснюється, що “*Огляд комп’ютерних даних* проводиться слідчим, прокурором

шляхом відображення у протоколі огляду інформації, яку вони містять, у формі, придатній для сприйняття їх змісту (за допомогою електронних засобів, фотозйомки, відеозапису, зйомки та/або відеозапису екрана тощо або у паперовій формі)”.

Для того, щоб суб'єкту розслідування забезпечити відображення інформації, яку містять комп'ютерні дані, та зафіксувати її у протоколі, він повинен сам ознайомитися з нею, іншими словами, сприйняти її за допомогою органів сприйняття, як і інші об'єкти матеріального середовища, які можуть сприйматися ним в ході огляду – місцевість, приміщення, речі, документи.

Але, з урахуванням природи інформації, зафіксованої в електронній формі, і навіть самого поняття “комп'ютерні дані” (будь-яке представлення фактів, інформації або концепцій у формі, яка є *придатною для обробки у комп'ютерній системі, включаючи програму, яка є придатною для того, щоб спричинити виконання певної функції комп'ютерною системою* [3], таке сприйняття безпосередньо суб'єктом розслідування фізично неможливе [6].

Більш того, намагаючись відтворити певні комп'ютерні дані у протоколі огляду, як то передбачає законодавець, суб'єкт розслідування вже фактично вносить певні зміни в таку інформацію, залишаючи “цифровий слід” (digital footprint) [7] в результаті своєї діяльності, тобто незворотно змінює фактичні дані, зафіксовані у цифровій формі.

Спірним є також питання, чим в процесуальному аспекті стає така інформація-комп'ютерні дані, після її огляду. З урахуванням способів їх відображення, запропонованих законодавцем, комп'ютерні дані стають документом в розумінні ч. 2 ст. 99 КПК України. Але визначальним для процесуальної категорії “документ” є його **матеріальна** природа (ч. 1 ст. 99 КПК України) – властивість, якою комп'ютерні дані не володіють у звичному для нас сенсі: ми не маємо можливості сприймати їх без спеціальних технічних засобів, які перетворюють такі фактичні дані. Тобто, по своїй суті комп'ютерні дані не можуть бути ані об'єктом огляду як слідчої (розшукової) дії, ані документом як процесуальної категорії.

У зв'язку з цим вимушені констатувати, що наполегливе ігнорування законодавцем специфічної сутності електронної (цифрової) інформації та намагання ситуативно вирішити проблемні питання, пов'язані з використанням такої інформації в процесі доказування в кримінальних провадженнях, яке проявляється у чисельних змінах та доповненнях кримінальних процесуальних норм, призводить лише до поглиблення проблеми процесуальної забезпеченості електронної (цифрової) інформації як доказів.

Так, законодавець декларуючи, що “копії інформації, у тому числі комп'ютерних даних, що містяться в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, їх невід'ємних частинах, виготовлені слідчим, прокурором із залученням спеціаліста, визнаються судом як оригінал документа” (ч. 4 ст. 99 КПК України), тим самим стверджує, що крім комп'ютерних даних в зазначених ресурсах наявна й інша інформація, відмінна від комп'ютерних даних.

В ч. 2 ст. 159 КПК України законодавець зазначає, що “тимчасовий доступ до електронних інформаційних систем, комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку здійснюється шляхом *зняття копії інформації*, що міститься в таких електронних інформаційних системах, комп'ютерних системах або їх частинах, мобільних терміналах систем зв'язку, без їх вилучення”. Таким чином, законодавець підтверджує відмежування поняття “комп'ютерні дані” від іншої інформації, що міститься в електронних ресурсах.

Аналогічна логіка законодавця прослідковується й в ч. 2 ст. 168 КПК України при встановленні порядку тимчасового вилучення майна, де, в тому числі, законодавець зазначає можливість слідчого чи прокурора у разі необхідності виготовити за допомогою технічних, програмно-технічних засобів, апаратно-програмних комплексів копії інформації, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, їх невід'ємних частинах. При цьому копіювання такої інформації, відповідно до встановленого порядку, здійснюється із залученням спеціаліста.

Проведений аналіз норм демонструє неузгодженість кримінальних процесуальних норм між собою і, як наслідок, можливість інтерпретації певних процесуальних категорій, зокрема “комп'ютерні дані”, “копія інформації з електронних інформаційних систем, комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку” тощо.

Крім того, на нашу думку, умова обов'язкового залучення спеціаліста для копіювання електронної (цифрової) інформації демонструє визнання законодавцем специфічної природи такої інформації та необхідність фахових професійних знань у суб'єкта, який здійснює її збирання. Але, разом з тим, законодавець не встановлює жодних кваліфікаційних вимог до такого фахівця (на відміну від інших випадків обов'язкового залучення спеціаліста до кримінального провадження), що по суті знецінює роль залученого спеціаліста та зводить його участь у процесуальних діях, пов'язаних з копіюванням інформації, до формальності [6, с. 42-43].

Важливо розуміти, що в сучасних умовах інформатизації абсолютно всіх видів суспільної діяльності електронна (цифрова) інформація, що може містити відомості про подію кримінального правопорушення та становити інтерес для його розслідування – це не лише звичні електронні документи, матеріали фото-, звуко- та відеозапису в соціальних мережах тощо, а й величезний масив електронної інформації, що відображає роботу телекомунікаційних, мережевих та супутникових систем, як-то різноманітні пристрої штучного інтелекту, охоронні та пропускні системи, платіжні термінали, навігаційні системи, інформаційні ресурси у вигляді певних реєстрів тощо.

Можна впевнено стверджувати, що на сьогоднішній день розслідування всіх без виключення кримінальних правопорушень так чи інакше пов'язане з використанням цифрової (електронної) інформації, особливо з огляду на запровадження Інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування (ст. 106¹ КПК України).

І, зважаючи на особливості природи та сутності електронної (цифрової) інформації, фактичні дані, зафіксовані у такій формі, поряд з “традиційними” доказами повинні відповідати умовам належності та допустимості для встановлення наявності чи відсутності фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження. А це означає, в тому числі, чітку процесуальну визначеність як процесуального місця такої інформації, так і порядку її збирання, оцінки й перевірки.

У зв'язку з цим, ми наполягаємо на необхідності запровадження окремої процесуальної категорії для інформації, зафіксованої та існуючої в цифровій (електронній) формі – електронні докази [6, с. 44], які, за умови належної процесуальної процедури їх збирання, визначеної КПК України для всіх сторін кримінального провадження, виступатимуть процесуальними джерелами доказів. Належна процедура їх збирання, на наше переконання, повинна враховувати специфічну природу таких доказів та передбачати їх отримання сторонами кримінального провадження без внесення змін в зміст фактичних даних (тобто певним фахівцем, кваліфікація якого буде чітко визначена). А їх оцінка та перевірка (фізичне сприйняття учасниками кримінального

провадження) повинні бути можливими лише через проведення експертизи або дослідження спеціальним суб'єктом.

Безумовно, такі зміни мають стати можливими лише після комплексної роботи по узгодженню між собою всіх норм КПК України, пов'язаних з запропонованою категорією, та врегулювання окремих аспектів на рівні підзаконних нормативно-правових актів (як то чітке визначення повноважень власників, користувачів та розпорядників електронних реєстрів, розмежування понять інформації та носіїв інформації, встановлення кваліфікаційних вимог до певних фахівців, визначення експертних спеціальностей тощо).

Але лише така комплексна та системна робота по забезпеченню процесуальної спроможності використання в процесі доказування по кримінальних провадженнях електронної (цифрової) інформації, на наше глибоке переконання, здатна забезпечити допустимість та належність таких фактичних даних як доказів. В протилежному випадку ми будемо ставати свідками чергових судових прецедентів та безпорадності правоохоронних органів у забезпеченні виконання функцій кримінального провадження в Україні.

Нагальна необхідність забезпечення процесуальної спроможності електронних доказів в кримінальному провадженні України продиктована також схваленням Радою Європи 17 листопада 2021 року Другого додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність про посилене міжнародне співробітництво. Документ був підписаний представниками 22 країн світу та став відкритий для підписання під час Конференції у Римі 12 – 13 травня 2022 року [9]. Оскільки Другий додатковий протокол скерований на забезпечення ефективності заходів кримінального правосуддя щодо кіберзлочинів та збору доказів в електронній формі в рамках міжнародного співробітництва, то унормування понятійного апарату щодо таких доказів та відповідної процесуальної процедури використання їх в процесі доказування на державному рівні виступатиме запорукою узгодженості та злагодженості в міжнародному правовому просторі під час надання взаємної правової допомоги.

Висновки.

Забезпечення процесуальної спроможності електронних доказів в кримінальному провадженні України можливе за умови введення зазначеної дефініції в Кримінальний процесуальний кодекс та визначення у підзаконних нормативних актах чітких процедур їх отримання, опрацювання та зберігання у тому числі з врахуванням положень Другого додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність.

Необхідність проведення зазначеної нормотворчої діяльності чітко зазначена у Плані реалізації Стратегії кібербезпеки України відповідно до Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року, введеного в дію Указом Президента України від 1 лютого 2022 року № 37/2022.

Унормування питань щодо електронних доказів в кримінальних провадженнях дозволить більш ефективно проводити боротьбу з кіберзлочинністю, яка в умовах військової агресії є одним з небезпечних елементів гібридної війни.

Використана література

1. IDC: Expect 175 zettabytes of data worldwide by 2025. URL: <https://www.networkworld.com/article/3325397/idc-expect-175-zettabytes-of-data-worldwide-by-2025.html>
2. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: науково-практичний коментар Закону України. Станом на 1 січня 2019 року / М.В. Гуцалюк та ін.; за ред. М.В. Гребенюка. Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. 220 с.

3. Про кіберзлочинність: Конвенція Ради Європи (Ратифікована із застереженнями і заявами Законом України від 07.09.05 р. № 2824-IV (2824-15). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text

4. Cybercrime To Cost The World \$10.5 Trillion Annually By 2025. URL: <https://cybersecurityventures.com/cybercrime-damages-6-trillion-by-2021>

5. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 11.01.2022).

6. Гуцалюк М.В., Антонюк П.Є. Щодо сутності електронної (цифрової) інформації як джерела доказів в кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2020. № 1(32). С. 37-49. DOI: 10.37025/1992-4437/2020-33-1-37.

7. Digital footprint. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_footprint#cite_note-1

8. Електронні (цифрові) докази у кримінальних провадженнях: метод. реком. / М.В. Гуцалюк, В.Д. Гавловський, В.Г. Хахановський та ін.; за заг. ред. О.В. Корнейка. Вид. 2-ге, доп. Київ: Вид-во Нац. акад. внутр. справ, 2020. 104 с.

9. Enhanced cooperation and disclosure of electronic evidence. URL: <https://www.coe.int/en/web/cybercrime/opening-for-signature-of-the-second-additional-protocol-to-the-cybercrime-convention>

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 343.982.4

ТАРАН О.В., доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності Національної академії внутрішніх справ.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4752-9924>.

ГАВЛОВСЬКИЙ В.Д., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7496-9904>.

ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ, ЩО МІСТИТЬСЯ В ЄДИНОМУ РЕЄСТРІ ДОСУДОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ ТА ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЇЇ ВИКОРИСТАННЯ У ПРАВОЗАСТОСУВАННІ

Анотація. У статті порушується дискусійне питання щодо правового значення інформації, що міститься у Єдиному реєстрі досудових розслідувань, використання такої інформації з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження та доказування. Проаналізовано низку судових рішень та стан нормативного регулювання у контексті предмета дослідження. Обґрунтовано висновок, що інформація, що міститься у Єдиному реєстрі досудових розслідувань, має змішаний характер та визначено можливості її використання у правозастосуванні.

Ключові слова: Єдиний реєстр досудових розслідувань, витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань, досудове розслідування, процесуальні рішення, початок досудового розслідування, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд.

Summary. The article raises a debatable issue regarding the legal significance of the information contained in the Unified Register of Pre-trial Investigations, the use of such information in order to establish the circumstances relevant to criminal proceedings and evidence. A number of court decisions and the state of legal regulation in the context of the subject of research are analyzed. The conclusion that the information contained in the Unified Register of Pre-trial Investigations is of a mixed nature is substantiated and the possibilities of its use in law enforcement are determined.

Keywords: Unified Register of Pre-trial Investigations, Extract from the Unified Register of Pre-trial Investigations, Pre-trial Investigation, Procedural Decisions, Initiation of Pre-trial Investigation, Investigator, Prosecutor, Investigating Judge.

Постановка проблеми. Запровадження до кримінального процесу можливостей сучасних інформаційних технологій забезпечує оперативність та точність отримання, оброблення, зберігання і передавання інформації, обсяг якої постійно збільшується зважаючи на розвиток права, правовідносин і правозастосування.

Такими інструментами у Кримінально-процесуальному кодексі України (далі – КПК України) визначено Єдиний реєстр досудових розслідувань (далі – ЄРДР), інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування, Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему.

У цій роботі ми звернулись до питання правового статусу інформації, що міститься в ЄРДР та витягу, як форми надання відомостей з нього.

Результати аналізу наукових публікацій. Різні аспекти досліджуваного питання вивчали Ю.П. Аленін, Ю.М. Грошевий, М.В. Жогін, О.В. Капліна, Л.М. Лобойко,

Є.Д. Лук'янчиков, В.Т. Маляренко, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, А.В. Столітній, М.С. Строгович, О.Ю. Татаров, В.М. Тертишник, О.М. Толочко, Л.Д. Удалова, В.І. Фаринник, Ф.Н. Фаткуллін, П.В. Цимбал, О.Г. Яновська та ін.

Метою статті є визначення правового значення інформації, що міститься в ЄРДР та витягу з ЄРДР, як форми надання такої інформації із урахуванням сучасного стану законодавства та правозастосовної практики.

Виклад основного матеріалу. Аналіз положень Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК України) у частині визначення поняття ЄРДР, його призначення, порядку ведення, змісту інформації, що вноситься до ЄРДР показав, що законодавець звертається до “Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення” [1] (далі – Положення), у якому розкрито згадані та інші питання, а у КПК України безпосередньо визначає порядок початку досудового розслідування, відомості, які вносяться до ЄРДР щодо кримінального правопорушення, попередньої кваліфікації, даних про заявника та особу, яка внесла відомості до ЄРДР, вказує на обов'язок внесення даних до ЄРДР про процесуальні дії і рішення у кримінальному провадженні: дата та час повідомлення про підозру, правова кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність (ч. 4 ст. 278 КПК України), зупинення досудового розслідування (ч. 4 ст. 280 КПК України), оголошення розшуку ч. 2 ст. 281 КПК України), відновлення досудового розслідування (ч. 3 ст. 282 КПК України), закінчення досудового розслідування (ч. 3 ст. 282 КПК України), відомості щодо підозрюваних, стосовно яких слідчим суддею постановлено ухвалу про здійснення спеціального досудового розслідування (ч. 6 ст. 297-4 КПК України), а щодо інших обставин, надає відсилання до Положення (п. 7 ч. 5 ст. 214 КПК України), а також визначає випадки обов'язкового надання витягу з ЄРДР (ч. 6 ст. 132, ч. 1 ст. 214, ч. 3 ст. 234, ч. 2 ст. 248, ч. 2 ст. 295-1 КПК України).

Таким чином, нормативну регламентацію щодо ЄРДР у КПК України можна окреслити наступним чином: загальна норма (ст. 214 КПК України) та окремі норми, що визначають випадки обов'язкового внесення до ЄРДР інформації про дії і рішення у кримінальному провадженні, а також обов'язок надати витяг з ЄРДР.

Що стосується правового значення інформації, що міститься в ЄРДР та витягу з ЄРДР як форми надання такої інформації, то КПК України відповідного роз'яснення не містить, на відміну, наприклад, від законодавчої регламентації інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування (далі – ІТСДР), що, серед іншого передбачає положення про те, що є оригіналами документів є документи, підписані, погоджені в інформаційно-телекомунікаційній системі досудового розслідування з використанням кваліфікованого електронного підпису, їх примірники в електронній та паперовій формах визнаються оригіналами документів (ч. 4 ст. 106-1 КПК України). Звертає увагу і те, що ст. 106-1 КПК України розміщена у Главі 5 КПК України “Фіксування кримінального провадження. Процесуальні рішення”, а ЄРДР або витяг з ЄРДР у цій Главі не згадується.

У Положенні зазначається, що витяг з Реєстру – згенерований програмними засобами ведення Реєстру документ, який засвідчує факт реєстрації в Реєстрі відомостей про кримінальне правопорушення, отриманих за визначеними у пункті 3 цієї глави параметрами, які є актуальними на момент його формування [1].

Якщо порівняти визначення понять ЄРДР та ІТСДР, то можна сказати, що зміст і структура формулювань подібні, порядок функціонування ЄРДР і ІТСДР визначається окремим положенням, яке затверджується у встановленому порядку.

Відповідно до п. 2 Положення, Реєстр створений за допомогою автоматизованої системи електронної бази даних, відповідно до якої здійснюються збирання, зберігання, захист, облік, пошук, узагальнення даних, зазначених у пункті 1 глави 2 цього розділу, які використовуються для формування звітності, а також надання інформації про відомості, внесені до Реєстру, з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства та законодавства, яким врегульовано питання захисту персональних даних та доступу до інформації з обмеженим доступом [1].

ІТСДР – це система, яка забезпечує створення, збирання, зберігання, пошук, оброблення і передачу матеріалів та інформації (відомостей) у кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 106-1 КПК України).

Водночас, поняття ЄРДР, на відміну від поняття ІТСДР, не визначено у КПК України, також поняття ЄРДР не включає такої функції як створення даних, документів, матеріалів, інформації.

У правозастосовній практиці неодноразово виникали питання щодо правового значення інформації, що міститься в ЄРДР та витягу з ЄРДР.

Для прикладу, декілька судових рішень, у яких розглядаються питання щодо процесуального значення відомостей (витягу) з ЄРДР, пов'язані із визначенням повноважень прокурора (групи прокурорів, слідчого, групи слідчих) у кримінальному провадженні.

У Постанові Верховного Суду зазначено, що визначення керівником органу прокуратури прокурора (групи прокурорів), який здійснюватиме повноваження прокурора у конкретному кримінальному провадженні, є кримінально-процесуальним рішенням, яке утворює, змінює чи припиняє права та обов'язки, тобто має правові наслідки, в конкретному кримінальному провадженні з його початку до завершення та за процесуальною формою має бути передбачено (встановлено) кримінальним процесуальним законом.

Надання прав, покладення обов'язків та визначення обсягу відповідальності за своєю юридичною природою потребує письмової форми заради уникнення суб'єктивізму та забезпечення правової визначеності. Витяг з ЄРДР не може замінити постанову керівника відповідного органу прокуратури про призначення (визначення) прокурора або групи прокурорів, які здійснюватимуть повноваження прокурорів у конкретному кримінальному провадженні, оскільки він не є кримінально-процесуальним рішенням, яке породжує зазначені правові наслідки в конкретному кримінальному провадженні.

Об'єднана палата дійшла висновку, що, за змістом ст.ст. 36, 37, 110 КПК України, рішення про призначення (визначення) прокурора, який здійснюватиме повноваження прокурора у конкретному кримінальному провадженні, та в разі необхідності групи прокурорів, які здійснюватимуть повноваження прокурорів у конкретному кримінальному провадженні, обов'язково повинно прийматись у формі постанови, яка має міститись у матеріалах досудового розслідування для підтвердження факту наявності повноважень. Така постанова має відповідати передбаченим КПК України вимогам до процесуального рішення в формі постанови, у тому числі бути підписаною службовою особою, яка її прийняла [2]. Аналогічну позицію відтворено у інших рішеннях ВС/ККС № 235/6337/18 від 17.12.19 р.; ВС/ККС у справі № 761/33311/15-к від 11.02.20 р.), було також висловлено тезу, що витяг з ЄРДР не є процесуальним рішенням, а отже, не породжує правових наслідків [3]; реєстр є електронною базою даних, відповідно до якої здійснюється збирання, зберігання, захист, облік, пошук, узагальнення даних, зазначених у Положенні про порядок ведення Єдиного реєстру

досудових розслідувань, які використовуються для формування звітності, а також надання інформації про відомості, внесені до реєстру та, згідно з частиною 2 статті 84 КПК України, витяг з ЄРДР не є процесуальним джерелом доказів [4].

У Постанові Верховного Суду сформульовано відмінну від наведених позицію щодо проведення досудового розслідування не уповноваженими особами.

Сторона захисту вважає, що досудове розслідування здійснювалося не уповноваженими особами, тому докази, отримані під час досудового розслідування, є недопустимими, а засуджений не набув статусу підозрюваного і обвинуваченого.

Захист обґрунтовує це тим, що в справі відсутні постанови, якими визначені слідчі та прокурор, які мали здійснювати досудове розслідування та процесуальне керівництво у цьому провадженні.

Суд відзначає, що у матеріалах справи дійсно відсутні такі постанови.

Однак Суд не може погодитися з тим, що відсутність постанови про визначення певного слідчого або прокурора сама по собі означає, що цей слідчий або прокурор не мав відповідних повноважень.

Суд виходить з того, що КПК України не вимагає, щоб кожне рішення, яке приймається у зв'язку з розслідуванням кримінальної справи, викладалося у формі постанови. Частина 3 статті 110 КПК України передбачає, що постанова вноситься слідчим або прокурором лише у випадках, передбачених цим кодексом, або коли слідчий, прокурор визнає це за необхідне.

Аналіз положень КПК України свідчить про те, що визначення слідчого чи прокурора не є тим випадком, для якого кодекс вимагає винесення постанови. Цей висновок можна зробити зі співставлення двох пунктів частини 2 статті 39 КПК України: в пункті 1, який стосується визначення слідчого, слідчих або старшого слідчої групи керівником органу досудового розслідування, постанова не згадується, у той час як пункт 2 для відсторонення слідчого від розслідування прямо вимагає вмотивованої постанови. Частина 1 статті 37 КПК України не визначає, у якому вигляді має прийматися рішення про визначення процесуального керівника у розслідуванні.

Виходячи з правила *casus omissus pro omissis habendus est*, Суд не вбачає підстав додавати до тексту закону не висловлену в ньому вимогу і вважає, що відсутність у відповідних положеннях, які прямо стосуються регулювання цього питання, згадки про необхідність постанови, означає необов'язковість такої постанови для визначення конкретного слідчого або прокурора, яким доручається виконання відповідних повноважень у певній справі.

Більше того, правильність такого тлумачення підтверджується й іншими міркуваннями.

Відповідно до частини 5 статті 110 КПК України, обов'язковими елементами постанови слідчого або прокурора є мотиви прийняття постанови, їх обґрунтування та посилення на положення цього кодексу. У випадку визначення конкретного слідчого та/або прокурора для проведення розслідування рішення приймається, виходячи здебільшого з організаційних міркувань. Ці міркування не можуть бути обґрунтовані вимогами КПК України, але в певних випадках їх розголошення може бути шкідливим як для розслідування, так і для функціонування відповідного органу.

Повертаючись до обставин цієї справи, Суд зазначає, що відомості про те, які слідчі ведуть досудове розслідування і які прокурори здійснюють процесуальне керівництво, були внесені в Єдиного реєстру досудових розслідувань. Тривале проведення досудового розслідування, використання слідчими та прокурорами ресурсів своїх органів та інші фактори провадження свідчать про те, що розслідування і

процесуальне керівництво цими особами проводилося за відповідними рішеннями керівників.

Сторона захисту не наводить будь-яких інших підстав неповноважності слідчих чи прокурорів, крім відсутності постанов про їх визначення для цього кримінального провадження. Тому Суд відхиляє доводи сторони захисту про те, що розслідування у справі здійснювалося не уповноваженими слідчими та прокурорами, а, відповідно, й щодо недопустимості доказів, отриманих під час досудового розслідування [5].

Щодо питання підтвердження повноважень слідчого, то у рішенні Верховного Суду сформульовано іншу позицію [6].

Засуджений, аргументуючи свої доводи в цій частині, не заперечує, що відповідні документи, якими доручено слідчим проведення досудового розслідування, наявні в матеріалах кримінального провадження, однак, на його думку, вони не відповідають вимогам статей 39, 110 КПК України, оскільки складені у формі “доручення”, а не у формі “постанови”.

У судовому засіданні захисник, підтримуючи таку позицію засудженого посилається на постанову об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду (далі – об'єднана палата) від 22.02.21 р. у справі № 754/7061/15 (провадження 51-4584кмо18), в якій зроблено висновок про те, що за змістом статей 36, 37, 110 КПК України рішення про призначення (визначення) прокурора, який здійснюватиме повноваження прокурора у конкретному кримінальному провадженні, та у разі необхідності групи прокурорів, які здійснюватимуть повноваження прокурорів у конкретному кримінальному провадженні, обов'язково повинно прийматись у формі постанови, яка має міститись у матеріалах досудового розслідування для підтвердження факту наявності повноважень. Така постанова має відповідати передбаченим КПК України вимогам до процесуального рішення в формі постанови, у том числі, бути підписаною службовою особою, яка її прийняла. Відсутність зазначеної постанови в матеріалах досудового розслідування або її не підписання керівником відповідного органу прокуратури обумовлює недопустимість доказів, зібраних під час досудового розслідування, як таких, що зібрані під наглядом і процесуальним керівництвом прокурора (прокурорів), який не мав на те законних повноважень.

Об'єднана палата, зокрема, зауважила, що порушені у вказаних кримінальних провадженнях правові питання є очевидно відмінними.

На обґрунтування такої позиції об'єднана палата вказала, що в її рішенні від 22 лютого 2021 року сформульовано правовий висновок у результаті розгляду правової ситуації, яка була обумовлена відсутністю у матеріалах досудового розслідування постанови про призначення прокурора або ж відсутністю підпису прокурора на такій постанові. У ньому не ставилося і не вирішувалося питання про можливість підтвердження повноважень процесуальної особи на участь у досудовому розслідуванні у конкретному кримінальному провадженні іншим (ніж постанова) процесуальним документом – на підставі доручення. Таким чином, вказаний правовий висновок не містить орієнтирів про альтернативність процесуальних засобів (доручення чи постанова) у питанні підтвердження повноважень різних процесуальних осіб сторони обвинувачення.

Разом з тим об'єднана палата, повертаючи кримінальне провадження на розгляд колегії суддів, вказала, що наведене ілюструє інтерпретацію в застосуванні колегіями суддів вказаного правового висновку, оскільки у змісті зазначених судових рішень визнається лише узгодженість правового висновку з розглядуваними правовідносинами, а отже, йдеться про тенденцію в застосуванні, а не вказівку на ідентичність.

Отже, зважаючи на наведені висновки об'єднаної палати, викладені в ухвалі від 10 червня 2021 року, колегія суддів, розглядаючи доводи касаційної скарги засудженого в цій частині, доходить такого висновку.

У ст. 110 КПК України, на яку посилається ОСОБА_1, дійсно зазначено, що рішення слідчого, прокурора приймається у формі постанови.

Однак за змістом пунктів 8, 17 ч. 1 ст. 3 цього кодексу керівник органу досудового розслідування і слідчий є самостійними суб'єктами, повноваження яких визначені в окремих статтях КПК України – ст. 39 та 40. Положення ст. 110 КПК України не містять імперативних приписів про те, що керівник органу досудового розслідування приймає своє рішення у формі постанов.

Повноваження керівника органу досудового розслідування визначати слідчого (слідчих), який здійснюватиме досудове розслідування, у формі письмового “доручення”, яке містить ті самі реквізити, що й постанова, зокрема: посада особи керівника органу досудового розслідування, час і місце складання доручення, підстави для його винесення (статті 39, 214 КПК України), номер кримінального провадження, внесеного до ЄРДР, попередню правову кваліфікацію та вказівки щодо проведення якісного, ефективного і оперативного досудового розслідування (як у цій справі), не суперечить вимогам ст. 39 КПК України і є достатнім документом для наділення такого слідчого повноваженнями здійснювати досудове розслідування у конкретному кримінальному провадженні.

Прийняття рішення саме у такій письмовій формі (а не у формі постанови) не свідчить, що досудове розслідування здійснювалося не уповноваженою особою і що отримані під час такого розслідування докази є недопустимими на цих підставах [6].

Отже, як видається, питання правового значення інформації, що міститься в ЄРДР та витягу з ЄРДР, залишається актуальним, і хоча у згаданих прикладах наводиться у контексті підтвердження повноважень слідчого, прокурора, не можна сказати, що таким випадками вичерпується.

Так, це питання розглядалось щодо відсутності в матеріалах провадження витягу з ЄРДР щодо відомостей про зміну підозри і суд дійшов висновку, що кримінальний процесуальний закон не вимагає повторного внесення відомостей до ЄРДР [7]. За схожих обставин виник спір про обрахування строків закінчення досудового розслідування, у якому суд дійшов висновку, що при врученні підозри зі зміненим обвинуваченням у даному випадку строки закінчення досудового розслідування, передбачені п. 4 ч. 3 ст. 219 КПК України, повинні рахуватися з моменту пред'явлення особам саме зміненої підозри, про що вносяться відомості до ЄРДР [8].

Предметом дослідження судом була хронологія записів у ЄРДР для встановлення обставин і руху кримінального провадження.

Існує також практика звернення з клопотаннями до слідчого судді про надання дозволу на тимчасовий доступ до речей і документів до ЄРДР, вона цікава з точки зору висловлення позиції слідчого судді щодо доказового значення такої інформації.

Слідчий суддя приходить до висновку, що у клопотанні наведені достатні підстави вважати, що інформація про реєстраційні дії у Єдиному реєстрі досудових розслідувань, зокрема, у кримінальних провадженнях № 5201600000000319 від 09.09.16 р. та № 5201600000000456 від 29.11.16 р., міститься в речах та документах, які перебувають у володінні управління організаційного забезпечення Єдиного реєстру досудових розслідувань та інформаційно-аналітичної роботи Генеральної прокуратури України, має суттєве значення для встановлення важливих обставин у кримінальному

провадженні, може бути використана як доказ, іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих документів неможливо [9].

У клопотанні захисник посилається на здійснення досудового розслідування кримінального провадження з порушенням кримінального процесуального законодавства. Підтвердити або спростувати вказані факти можливо шляхом порівняння інформації про прийняті процесуальні рішення з ЄРДР та оригіналів документів, наданих стороною обвинувачення.

Суд вважає, що отримання відомостей, про які у своєму клопотанні зазначає обвинувачений ОСОБА_1, має значення для встановлення суттєвих обставин у цьому кримінальному провадженні, зокрема розуміння його ходу та прийнятих процесуальних рішень, а також для перевірки строків досудового розслідування та фактичних даних, які містяться в матеріалах кримінального провадження.

Також, встановлено, що відомості ЄРДР, доступ до яких просить надати обвинувачений, враховуючи положення ст. 162 КПК України, не становлять собою та не включають речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю.

Враховуючи викладене, суд вважає за необхідне, з метою забезпечення рівної можливості використання стороною захисту права на збирання та подання доказів, а також вжиття необхідних заходів для перевірки фактів, викладених у клопотанні, задовольнити клопотання обвинуваченого про надання тимчасового доступу [10].

З огляду на викладені та інші приклади правових спорів щодо правової природи відомостей, що містяться в ЄРДР, поза сумнівом, це питання і надалі буде предметом розгляду і щодо інших обставин і рішень, а насамперед тих, для яких КПК України прямо не передбачає складання процесуального документу. Наприклад, об'єднання і виділення матеріалів досудового розслідування (ч. 5 ст. 217 КПК України), рішення прокурора вищого рівня у порядку ст. 313 КПК України тощо.

Як зазначено у постанові Верховного Суду, "...у будь-якому разі неналежне ведення ЄРДР не визначає належність і допустимість доказів у провадженні, зібраних органом досудового розслідування, за наявності у провадженні процесуальних документів, які підтверджують законність вчинення процесуальних дій" [11].

Отже, якщо виходити з того, що наявні процесуальні документи, які підтверджують законність вчинення процесуальних дій наявні, то інформація у ЄРДР є їх відображенням, фіксацією, обліком.

Серед рішень, для яких КПК України не передбачає складання процесуального документу, також рішення про початок досудового розслідування та внесення відомостей до ЄРДР.

Початок досудового розслідування законодавець однозначно пов'язує із внесенням відомостей до ЄРДР, при цьому не вимагаючи винесення відповідної постанови. Про доцільність винесення постанови про початок досудового розслідування (та можливості її оскарження) або відмови у ньому неодноразово висловлювались науковці і практики, проте однозначного вирішення цієї дискусії до цього часу не відбулося.

Як було зазначено, у визначенні поняття ЄРДР дієслово "створення" або його синонім, що означає первинну у цьому сенсі дію, не визначається. У нормативному регулюванні, у тому числі і назві Положення, використовується слово "формування", що тлумачиться як надавання чому-небудь певної форми; надавання чому-небудь завершеності, визначеності [12].

Формування Реєстру розпочинається з моменту внесення до нього Реєстратором відповідних відомостей про кримінальне правопорушення, зазначених у заяві чи повідомленні про його вчинення або виявлених ним самостійно з будь-якого джерела.

Усні заяви заносяться слідчим, дізнавачем (уповноваженою особою іншого підрозділу) або прокурором до протоколу, який підписується заявником [1].

Таким чином, у ЄРДР відображується інформація, яка вже певним чином створена і зафіксована (заява, повідомлення, протокол).

Водночас, досудове розслідування не можливе і заборонене без внесення відомостей до ЄРДР, тобто існування заяви або повідомлення без подальшого внесення до ЄРДР не передбачають здійснення досудового розслідування.

У доктрині обґрунтовується думка про те, що законодавче визначення моменту початку стадії досудового розслідування є некоректним, неточним та суперечить положенням інших статей КПК України (зокрема, ч. 1 ст. 214, ч. 3 ст. 214, ч. 4 ст. 214 КПК України та ін.). Якщо буквально розуміти законодавця та вважати початком стадії досудового розслідування внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, то поза межами стадії досудового розслідування залишається діяльність, яка полягає у:

- прийнятті та реєстрації заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення (ч. 1 ст. 214, ч. 4 ст. 214 КПК України);
- проведенні огляду місця події у невідкладних випадках (ч. 3 ст. 214 КПК України);
- проведенні процесуальних дій, які пов'язані з початком досудового розслідування;
- кримінального правопорушення, вчиненого на морському чи річковому судні, що перебуває за межами України (ч. 3 ст. 214, ст. 520 КПК України);
- затриманні особи при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення, а також безпосередньо після вчинення злочину (ст. 207, ст. 208 КПК України);
- обшуку затриманої особи з дотриманням правил, передбачених ч. 7 ст. 223, ст. 236 КПК України (ч. 3 ст. 208 КПК України);
- тимчасовому вилученні майна у особи, яка затримана в порядку, передбаченому ст. 207 та 208 КПК України (ст. 168 КПК України);
- тимчасовому вилученні документів, які посвідчують користування спеціальним правом, у особи, затриманої в порядку, передбаченому ст. 208 КПК України (ч. 1 ст. 148 КПК України);
- оскарженні бездіяльності слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України);
- розгляді слідчим суддею скарги на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення (ст. 306 КПК України) та ухваленні відповідного рішення (ст. 307 КПК України) та ін.

Разом з тим, всі зазначені дії врегульовані КПК України, є процесуальними та здійснюються в межах саме стадії досудового розслідування. Зокрема, про це свідчать як назви відповідних статей, що закріплюють процесуальний порядок вказаних дій, так і назви відповідних глав, розділів КПК України, у межах (або структурі) яких дані статті знаходяться [13; 14].

Убачається, що ця позиція, яку ми поділяємо, може бути застосована до ширших понять кримінально-процесуальних відносин та кримінально-процесуальної діяльності.

У цій роботі ми утримуємося від висловлення власних пропозицій та дискусії щодо якості законодавства, зокрема у частині визначення і регулювання понять і відносин, які розглядаються, а тільки здійснюємо спробу визначити правову природу інформації, що міститься в ЄРДР та витягу з ЄРДР виходячи з сучасного стану законодавства, значення і використання цієї інформації і документу у правозастосуванні.

Законодавче визначення поняття “досудове розслідування” – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України) визначає досудове розслідування як стадію кримінального провадження, розкриває її зміст та межі, зобов’язує правозастосовувача орієнтуватися саме на внесення відомостей до ЄРДР.

Зважаючи на те, що визначеною формою надання відомостей з ЄРДР є витяг, а також відсутність вимоги про складання процесуального документу – постанови про початок досудового розслідування або іншого, єдиним документом, що підтверджує, що досудове розслідування було розпочате, є відповідний витяг.

Не можна заперечувати того, що витяг не є процесуальним рішенням, проте він як згенерований програмними засобами ведення реєстру документ на основі відомостей, що внесені до ЄРДР, засвідчує, що рішення про початок досудового розслідування було прийнято, а досудове розслідування розпочато, таке рішення є процесуальним, має правові наслідки і доказове значення.

Вважаємо також, що повнота та відповідність нормативним вимогам витягу з ЄРДР, як форми надання інформації з ЄРДР, принаймні що стосується початку досудового розслідування, у деяких випадках може мати значення для встановлення того, чи законним є проведення досудового розслідування.

У правозастосуванні також порушувалось питання, що становить інтерес в контексті цієї роботи, а саме щодо визначення того, чи є інформація, що міститься в ЄРДР, публічною. Так, у постанові Великої Палати Верховного Суду сформульовано позицію, відповідно до якої інформація, що міститься в ЄРДР щодо кримінальних проваджень, за якими до ЄРДР внесені відомості про вчинення кримінальних правопорушень, а також стосовно дат, номерів, обставин та кваліфікації внесених відомостей до ЄРДР є публічною, а інформацією, яка містить таємницю досудового розслідування, є та, яку було створено або одержано у кримінальному провадженні після внесення до ЄРДР відомостей про вчинення кримінального правопорушення. Доступ до такої інформації мають учасники кримінального провадження та інші особи [15].

Отже, якщо інформація, що міститься в ЄРДР щодо кримінальних проваджень, за якими до ЄРДР внесені відомості про вчинення кримінальних правопорушень, а також стосовно дат, номерів, обставин та кваліфікації внесених відомостей до ЄРДР визначається як публічна, то до її ознак, серед інших, належить також достовірність, що зумовлено обов’язками розпорядників (п. 6 ч. 1 ст. 14 Закону України “Про доступ до публічної інформації”. Крім того, прокурори, керівники органів досудового розслідування, органів дізнання всіх рівнів забезпечують у відомствах контроль за своєчасним, повним та достовірним внесенням інформації до ЄРДР у строки, визначені КПК України та Положенням.

Висновки.

На підставі викладеного сформульовано висновок, що ЄРДР, як і будь-яка інша база даних, має специфіку, що зумовлена метою її створення, організації, структури,

зв'язку її елементів (даних). Для ЄРДР це – збирання, зберігання, захист, облік, пошук, узагальнення, формування звітності та надання інформації про відомості, внесені до Реєстру.

Правова природа інформації, що міститься в ЄРДР, має змішаний характер – доказовий, інформаційний, довідковий.

Використання інформації, що міститься в ЄРДР, у правозастосуванні (у тому числі і доказуванні) має відбуватись із урахуванням обставин провадження, правового регулювання діяльності його учасників, відомостей про рішення і дії, які підлягають внесенню до ЄРДР, строку внесення відомостей, можливостей та наслідків редагування (змін) відомостей, що містяться в ЄРДР, моменту формування витягу з ЄРДР.

Використана література

1. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: наказ Офісу Генерального прокурора від 30.06.20 р. № 298. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#n11>
2. Постанова Верховного Суду від 22.02.21 р. № 754/7061/15.
3. Постанова Верховного Суду від 4.10.21 р. Справа № 724/86/20. Провадження № 51-1353кмо21.
4. Постанова Касаційного кримінального суду від 9.09.20 р. Справа № 761/28347/15-к. Провадження № 51-500 км 18.
5. Постанова Верховного Суду від 19.05.20 р. Справа N 490/10025/17. Провадження № 51-6116 км 19. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/89621459>
6. Постанова Верховного Суду від 25.08.21 р. Справа № 663/267/19. Провадження № 51-3344км20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99277907>
7. Ухвала Колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 11.10.16 р. № 182/3247/14-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/61942626>
8. Ухвала Кременського районного суду Луганської області від 21.04.21 р. Справа № 414/593/21. Провадження № 1-кп/414/128/2021.
9. Ухвала слідчого судді Солом'янського суду м. Києва від 13.06.19 р. Провадження № 1-кк/760/5174/19. Справа № 760/9039/19. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/82491307>
10. Ухвала Куп'янського міськрайонного суду Харківської області від 24.11.21 р. Справа № 628/633/18. Провадження № 1-кп/628/24/21. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/101314584>
11. Постанова Верховного Суду від 30.11.21 р. Справа № 644/7203/19. Провадження № 51-1444 км 21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101634648>
12. Формування. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.); уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. 5-ге вид. Київ-Ірпінь: Перун, 2005.
13. Гуртієва Л.М. Початок кримінального провадження України та стадії досудового розслідування. *Правова держава*. 2017. № 25. С. 155-159.
14. Даниленко А.В. Природа та призначення кримінально-процесуальних функцій. *Право і безпека*. 2012. № 5(4). С. 150-154.
15. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 8.04.20 р. Справа № 826/7244/18. Провадження № 11-827апш19.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 323.2(477)

ДОРОГИХ С.О., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
ДНУ ІБП НАПрН України.
ORCID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-2748-1938>.

ЩОДО ПИТАНЬ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК НАПРЯМУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. В даній статті досліджуються напрями державної інформаційної політики України в умовах військової агресії з боку Російської Федерації.

Ключові слова: інформаційна політика, інформаційна війна, інформаційна безпека.

Summary. This article examines the issues of directions of the Ukraine's state information policy in the conditions of military aggression from the Russian Federation.

Keywords: information policy, information warfare, information security.

Постановка проблеми. Інформаційна політика є одним з найважливіших напрямів діяльності держави, який забезпечує інформаційний суверенітет країни. Втрата інформаційного суверенітету – є прямим шляхом до втрати суверенітету державного.

Інформаційна політика держави здійснюється повсякчасно у мирний час, проте в умовах війни її важливість зростає ще більше. В сучасних умовах війна фактично відбувається одночасно на полі бою, на економічному та інформаційному фронтах – й інформаційний фронт є обов'язковою запорукою перемоги. Й сьогодні Україна змушена коригувати власну інформаційну політику в умовах військової агресії та інформаційної війни з боку Російської Федерації

Отже, науковий інтерес представляють питання впливу воєнного стану на стан державної інформаційної політики України та її основні напрями.

Мета статті є дослідження окремих питань державної інформаційної політики, які виникли під час війни, особливостей розбудови системи інформаційної безпеки країни та відповідного її коригування.

Виклад основного матеріалу. Почнемо з розгляду напрямів державної інформаційної політики в умовах війни. Перелік напрямів інформаційної політики України затверджено у Законі України “Про інформацію” [1]. Згідно статті 3 цього Закону, основними напрямками державної інформаційної політики є:

- забезпечення доступу кожного до інформації;
- забезпечення рівних можливостей щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації;
- створення умов для формування в Україні інформаційного суспільства;
- забезпечення відкритості та прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень;
- створення інформаційних систем і мереж інформації, розвиток електронного урядування;
- постійне оновлення, збагачення та зберігання національних інформаційних ресурсів;
- забезпечення інформаційної безпеки України;
- сприяння міжнародній співпраці в інформаційній сфері та входженню України до світового інформаційного простору.

Слід зазначити, що в умовах війни інформаційна сфера не відходить на другий план, навпаки – щільність інформаційних потоків в умовах війни зростає в рази. Кожної години користувач отримує величезну кількість інформації, частина якої прямо чи опосередковано генерується ворогом у рамках інформаційно-психологічних спеціальних операцій (далі – ПІСО). Спостерігається навіть певна психологічна залежність людей від новин.

Держава, яка бажає перемогти у цій війні, повинна забезпечувати протидію кібератакам на критичну інфраструктуру, інформаційні системи та ресурси країни, знаходити відповіді на ПІСО ворога, генерувати власний контент, здійснювати власні ПІСО спрямовані на населення, владні структури та збройні сили противника. Всі ці дії повинні здійснюватися буквально 24 години на добу й сім днів на тиждень. Держава в інформаційному плані повинна працювати відразу на декількох фронтах: захищати власних громадян від ПІСО противника та підтримувати цілісність інформаційної системи, проводити власні ПІСО, спрямовані проти ворога, а також доводити власні меседжі та спростовувати наративи супротивника на світовій арені (так би мовити, інформаційний та дипломатичний фронти). Тож, серед напрямів інформаційної політики на перше місце виходить забезпечення інформаційної безпеки держави.

Від початку запровадження на території України воєнного стану державні органи в Україні прийняли низку документів, присвячених забезпеченню інформаційної безпеки. Так, зокрема, 12 березня 2022 року Кабінет Міністрів України видав Постанову № 263 “Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану” [2], в якому запропонував міністерствам, іншим центральним та місцевим органам виконавчої влади, державним та комунальним підприємствам, установам, організаціям, що належать до сфери їх управління, для забезпечення належного функціонування інформаційних, інформаційно-комунікаційних та електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів, володільцями (держателями) та/або адміністраторами яких вони є, та захисту інформації, що обробляється в них, а також захисту державних інформаційних ресурсів, можуть вжити таких додаткових заходів:

1) розміщувати державні інформаційні ресурси та публічні електронні реєстри на хмарних ресурсах та/або в центрах обробки даних, що розташовані за межами України, та реєструвати доменні імена у домені gov.ua для такого розміщення;

2) створювати додаткові резервні копії державних інформаційних ресурсів та публічних електронних реєстрів з дотриманням установлених для таких ресурсів вимог щодо цілісності, конфіденційності та доступності;

3) зберігати резервні копії державних інформаційних ресурсів та публічних електронних реєстрів у зашифрованому вигляді, зокрема за межами України, на хмарних ресурсах та/або окремих фізичних носіях, та/або в ізолюваному сегменті центрів обробки даних з дотриманням установлених для таких ресурсів вимог щодо цілісності, конфіденційності та доступності;

4) зупиняти, обмежувати роботу інформаційних, інформаційно-комунікаційних та електронних комунікаційних систем, а також публічних електронних реєстрів.

Також Постановою передбачено заборону використання хмарних ресурсів та/або центрів обробки даних, розташованих на тимчасово окупованій території України, або тих, що належать державі, визнаній Верховною Радою України державою-агресором чи державою-окупантом, або належать державі чи суб'єктам, діяльність яких підпадає під дію Закону України “Про санкції”, щодо яких прийнято рішення про застосування

санкцій в Україні та/або іншій державі та на територіях держав, які входять до митних та воєнних союзів з такими державами.

Зазначаємо, що особливістю інформаційної системи в Україні стало те, що робота багатьох організацій, установ та підприємств, а також система освіти перейшли на віддалений режим роботи. Це відбулося ще до початку російської агресії проти України під впливом пандемії COVID-19 2019 – 2022 років. Ця вже налагоджена система дозволяє багатьом громадянам працювати дистанційно без відриву від їх основної діяльності навіть в умовах евакуації, а також збільшує цінність інформаційних мереж в Україні. Пошкодження цієї системи призведе до розірвання зв'язків, як всередині окремих організацій, так і між ними, тож нагальним завданням держави є недопущення такого сценарію.

Практично всі з вищенаведених заходів спрямовані на протидію кібернетичним загрозам. Проте державна інформаційна політика під час війни не обмежується такою протидією.

Згідно Закону України “Про інформацію” перші два пункти інформаційної політики держави це: забезпечення доступу кожного до інформації та забезпечення рівних можливостей щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації. В умовах війни на перше місце виходить підтримка цілісності інформаційної системи взагалі. Тобто заходи, спрямовані на захист від кібернетичних атак інформаційних систем державних органів, інформаційних систем, які містять національні інформаційні ресурси, комп'ютерних систем критичної інфраструктури, а також налагодження й забезпечення безперебійної роботи систем оповіщення населення щодо небезпеки (повітряні тривоги, артилерійські обстріли, необхідність евакуації у зв'язку з наближенням ворога, тощо).

І тут варто відзначити визначальну роль у доступі населення до критично важливої інформації під час війни, яку виконують офіційні інформаційні канали в соціальних мережах, а також українські державні сервіси, реалізовані у таких застосунках, як, зокрема, “Дія”, “Київ цифровий” та застосунках, призначених для миттєвого оповіщення населення щодо повітряної тривоги та доведення іншої необхідної інформації.

Безумовно одним з важливих елементів інформування населення на сьогодні залишається телебачення. Ще 18 березня було прийнято Рішення Ради національної безпеки і оборони “Про нейтралізацію загроз інформаційній безпеці держави” від 18.03.22 р. [3], у якому затверджувалися заходи, спрямовані на безперебійне функціонування телемовлення, а саме:

- стале функціонування об'єктів цифрового ефірного мовлення та безперебійну трансляцію телевізійних каналів в МХ - 1, -2, -3, -5;
- цілодобовий моніторинг ефірної мережі, обладнання головної станції мультиплексування, супутникових та наземних каналів зв'язку;
- резервування супутникових каналів доставки програм та обладнання головної станції мультиплексування;
- резервну доставку телеканалів до цифрових передавачів із залученням альтернативного оператора супутникового зв'язку.

Згідно із вже згаданим Законом України “Про інформацію”, в окремий напрям інформаційної політики нашої держави виділено створення умов для формування в Україні інформаційного суспільства.

В умовах війни українське громадянське суспільство показало високий рівень самоорганізації, зокрема щодо протистояння ворогу в інформаційній сфері. Величезна кількість Телеграм та YouTube каналів, створених українцями, дозволяє забезпечувати

громадян актуальною інформацією та швидко спростовувати ворожі фейки. Незважаючи на численні спроби з боку Російської Федерації створювати фейкові канали, які маскуються під патріотичні українські, мають розхитувати громадську думку і сіяти панічні настрої всередині нашого суспільства, існує помітна та ефективна протидія всім цим спробам.

Так, в Україні створено значний і виражений пул каналів в соцмережах, які, завдяки лідерам думки з боку українського громадського суспільства, пропонують перевірену офіційну інформацію та аналітичні матеріали, рекомендують інші канали варті довіри, а також завдяки чітким і правдивим даним, які підтверджуються численними доказами, виграють інформаційну війну за думки українців. Таким чином, співпраця держави з громадянським суспільством та активними інформаційними каналами і блогерами в умовах війни стає ще більше нагальною та сприяє консолідації української нації, зміцненню цілісності України на основі соціальних зав'язків, спільних цінностей, завдань та ідей.

Варто згадати, що окупація Криму і частин Донецької та Луганської областей у 2014 році стали можливими, у тому числі, і через недоліки в тодішній державній інформаційній політиці – відсутності в цих регіонах якісного національного контенту. Це дозволило країні-агресору перехопити ініціативу і фактично зайняти українське інформаційне поле, розпочати пропагування власних ідей та формування світогляду українських громадян, схилиючи їх до сепаратизму та колабораціонізму.

Зазначимо, що 18 березня 2022 р. було прийняте Рішення Ради національної безпеки і оборони “Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану” [4] у якому було вирішено, що в умовах воєнного стану реалізація єдиної інформаційної політики є пріоритетним питанням національної безпеки, забезпечення якої реалізується шляхом об'єднання усіх загальнонаціональних телеканалів, програмне наповнення яких складається переважно з інформаційних та/або інформаційно-аналітичних передач на єдиній інформаційній платформі стратегічної комунікації – цілодобовому інформаційному марафоні “Єдині новини #UАразом”.

Наступний напрям інформаційної політики держави, згаданий у Законі України “Про інформацію”, – забезпечення відкритості та прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень, попри нагальну необхідність нерозголошення і навіть втаємничення певної інформації про стан збройних сил та діяльність органів влади у воєнний період, проте цей напрям нікуди не зникає. Навпаки, постійне доведення громадськості чіткої та правдивої інформації щодо діяльності влади, заходів, які вона здійснює для організації оборони країни, протистояння агресору, налагодження економічних та соціальних зав'язків, мирного життя, тощо – є значним вкладом у співпрацю з громадянським суспільством.

Навіть за часів, коли йде війна, такі напрями інформаційної діяльності держави, як створення інформаційних систем і мереж інформації, розвиток електронного урядування та постійне оновлення, збагачення та зберігання національних інформаційних ресурсів залишаються актуальними. Більше того, створюються державні інформаційні ресурси, яких у мирний час не існувало, зокрема ресурси, які акумулюють інформацію щодо військових злочинів країни-агресора, шкоди завданої громадянам України, а також держава будує зворотний зв'язок, через який громадяни можуть, наприклад залишити інформацію, щодо пересування військових частин ворога.

Останнім напрямом інформаційної політики, зазначеним у Законі України “Про інформацію” – є сприяння міжнародній співпраці в інформаційній сфері та входженню України до світового інформаційного простору.

Зазначимо, що можливість активного та успішного опору України військовій агресії РФ, окрім самого героїчного супротиву народу України, постала, зокрема, і завдяки значній економічній та військовій підтримці світового співтовариства. Україна змогла донести до світової громадськості своє бачення цієї війни і спростувати більшість наративів ворога, завдяки активній дипломатичній і безпрецедентній інформаційній роботі з іноземними ЗМІ, чіткого і правдивого висвітлення перебігу подій в Україні на всіх рівнях. Наслідком успішно проведеної роботи стала військова, економічна і соціальна допомога та надзвичайна моральна підтримка з боку громадянського суспільства світових демократичних країн.

Висновки.

У підсумку можна зазначити, що основні напрями інформаційної політики держави в умовах війни не змінилися, проте виклики, які кидає ворожа агресія, вимагають від держави значної активізації дій у напрямі інформаційної безпеки, співпраці з громадянським суспільством, побудові системи інформування громадян, відстоюванні інформаційного суверенітету та активній діяльності на світовій арені у розповсюдженні бачення подій, які відбуваються в Україні та спростуванні наративів та відвертих фейків ворога.

Особливо хотілося б підкреслити необхідність взаємодії та узгодження дій, пов'язаних з формулюванням українських наративів всередині країни та на світовій арені з боку різних державних органів, а також у донесенні інформації до населення з питань, пов'язаних зі станом справ на фронті, необхідністю евакуюватися тощо.

У цьому напрямку головним має бути відсутність суперечностей у виступах різних спікерів від органів української влади, наявність обґрунтованих та ретельно продуманих меседжів, спрямованих на різні верстви населення всередині країни та на іноземну аудиторію – політиків і громадян, які можуть впливати на власну політичну еліту. Також важливо відслідковувати зміни настроїв як всередині країни, так і за кордоном, та вчасно реагувати на ці зміни.

Використана література

1. Про інформацію: Закон України від 2.10.92 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 13.06.2022).
2. Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.03.22 р. № 263. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-2022п#Text> (дата звернення: 13.06.2022).
3. Про нейтралізацію загроз інформаційній безпеці держави: Рішення Ради національної безпеки і оборони від 18.03.22 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0003525-22#n2> (дата звернення: 13.06.2022).
4. Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану: Рішення Ради національної безпеки і оборони від 19.03.22 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-22#Text> (дата звернення: 13.06.2022).

~~~~~ * * * ~~~~~

Інформація за іншими предметними напрямками досліджень за спеціалізаціями в галузі знань 08 – “Право”

УДК 378:14

МАНЬГОРА В.В., кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри історії України та філософії Вінницького національного аграрного університету.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3812-3797>.

**РОЗВИТОК ДИСТАНЦІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ В УКРАЇНІ**

Анотація. У статті автор розглядає розвиток дистанційної юридичної освіти на сучасному етапі в умовах війни Російської Федерації проти України, характеризує особливості нормативно-правового регулювання дистанційної юридичної освіти в Україні, визначає позитивні та негативні аспекти дистанційної юридичної освіти, шляхи вдосконалення організації дистанційної юридичної освіти. Визначено основні можливості використання хмарних технологій у навчальному процесі при підготовці майбутніх юристів.

Ключові слова: освіта, вища освіта, дистанційна освіта, юридична дистанційна освіта.

Summary. In the article the author considers the development of distance legal education at the present stage in the war of the Russian Federation against Ukraine, characterizes the features of legal regulation of distance legal education in Ukraine, identifies positive and negative aspects of distance legal education, ways to improve distance legal education. The number of universities offering distance learning, including law, is increasing, and this trend is observed all over the world. The world's leading educational institutions are opening distance learning centers in other countries, the most remote parts of the globe. Migration processes force many people to leave their homeland and seek a better life abroad. There are difficulties in adapting to new conditions, including education. Distance education can help Ukrainian migrants obtain Ukrainian diplomas and become more competitive. The positive aspects of distance legal education include such opportunities as: education of persons who in certain circumstances are unable to obtain it in any other way; obtaining education without separation from production, place of residence, as well as obtaining several educations at the same time in different educational institutions; getting an education at a time convenient for the student, in a convenient place and at a convenient pace of study; formation of a set of independent training courses (modules) of the optimal individual or group curriculum; simultaneous communication of students with teachers and with each other regardless of their location and time of entry into the information and telecommunication network; reduction of training costs (no costs for rent, travel to the place of study for both teachers and students; improving the quality of education through the use of modern tools, large electronic libraries, etc.; creation of a single educational space; use of the latest information and telecommunication technologies in the educational process, etc. In turn, the negative aspects of distance legal education can be considered: the actual lack of domestic development of qualified teaching aids (electronic textbooks and books, tests and virtual simulators, etc.) in the specialty “Law”; low level of computerization of educational institutions; lack of a perfect regulatory framework for the existence and development of distance education and state-recognized conceptual developments, which undermines its national importance and reduces it to the corporate interests of certain groups of people who may sometimes be incompetent in this area, and others. The use of cloud technologies in the training of future lawyers at the university helps to intensify the educational process, increase student motivation to obtain a future specialty, ensures student mobility, cooperation between students and teachers, the formation of professional competencies.

Keywords: education, higher education, distance education, legal distance education.

Постановка проблеми. В Україні триває воєнний стан, введений через вторгнення Росії на територію нашої держави. Дана ситуація потребує внесення змін в організацію навчально-виховного процесу. Сьогодні дедалі більшого поширення набуває дистанційна освіта.

З 14 березня 2022 р. більшість вищих навчальних закладів України (далі – ВНЗ України) відновили навчальний процес в тих областях, де не ведуться бойові дії. Рішення про те, де й у якому форматі проводити заняття, приймали обласні адміністрації та заклади освіти. Учені та студенти, які покинули місця постійного проживання, можуть навчатися у місцях тимчасового перебування – як в Україні, так і за кордоном. Освітняни, які мають можливість працювати, можуть робити це з будь-якого місця в межах країни або поза нею. Ті з них, які не можуть працювати, зберігають за собою місце роботи та зарплату – відповідні гарантії було закріплено у змінах до освітнього законодавства від 20 березня 2022 р.

10 березня Міністерство освіти і науки України (далі – МОН України) створило інтерактивну карту зі зруйнованими та пошкодженими внаслідок дій Росії закладами освіти в Україні.

Попри те, що досвід дистанційного навчання при пандемії залишив безліч інструментів для здобуття освіти, дієвими вони виявилися не для всіх [1].

Дистанційне навчання надає можливості організувати освітній процес в умовах війни. Водночас частина студентів і викладачів перебувають у небезпечних зонах – на територіях ведення бойових дій або тимчасово окупованих територіях, і не завжди мають можливість долучитися до нього. Студенти або викладачі, які перебувають у відносній безпеці, можуть не мати доступу до Інтернет-покриття або не мати технічних засобів. Кожного дня у більшості областей України оголошується повітряна тривога (у багатьох із них – по кілька разів на день), під час якої потрібно пройти в укриття. Це може прямо впливати на організацію освітнього процесу та переривати його [2].

Результати аналізу останніх публікацій. У вітчизняних працях науковців проблемі дистанційної освіти присвячено роботи О. Андрєєва, В. Бикова, Ю. Богачкова, В. Бондаренка, О. Глазунової, Н. Думанського, П. Камінської, Г. Кравцова, В. Кухаренка, А. Лотоцької, Н. Морзе, К. Обухової, В. Олійника, О. Рибалка, О. Самойленка, Н. Сиротенко та ін. Проблеми впровадження технологій дистанційного навчання в зарубіжних країнах, зокрема перспективи розвитку дистанційної освіти, досліджували Дж. Андерсон, Ст. Віллер, Т. Едвард, Р. Клінг.

У колективній монографії “Екстрене дистанційне навчання в Україні” викладено теоретико-методологічні погляди на нагальну для всієї системи освіти України проблему реалізації навчального процесу в умовах карантину, викликаного пандемією COVID-19. Навчальні заклади України всіх рівнів змушені були за короткий термін перейти на дистанційний навчальний процес, до якого не всі виявилися готовими. При розгляді прикладів реалізації навчального процесу з’ясувалося, що процес планування освіти та її практична реалізація в умовах кризи вимагають не лише творчого підходу, але й прийняття серйозних організаційних заходів і не лише на рівні самих навчальних закладів. Науково-методичний і науково-практичний аналіз ситуації, запропонований науково-педагогічною спільнотою охоплює широке коло питань, проблем і пропозицій, які ґрунтуються на власному педагогічному досвіді [3].

О. Остапенко проаналізувала процес дистанційного навчання під час карантину; інструменти, які використовувалися; ставлення студентів до дистанційної форми навчання; ефективність використовуваних методів і технологій. Визначено коло проблем,

що виникали під час навчання в дистанційному режимі, визначені можливі рекомендації щодо вдосконалення навчального процесу в разі дистанційного навчання [4].

М. Смокович розглядає юридичну освіту в умовах дистанційного навчання, вважає, що в умовах сучасного інформаційного суспільства саме дистанційна освіта набуває значних переваг перед традиційними формами навчання, хоча вона й потребує свого подальшого вдосконалення [5].

Метою статті є визначення особливостей нормативно-правового регулювання дистанційної юридичної освіти та шляхів вдосконалення організації дистанційної юридичної освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. Різні країни пропонують академічні програми, стипендії та інші можливості для учасників освітнього процесу. Наприклад, країни Балтії запропонували студентам, які виїхали з України, навчання в університетах Литви, Латвії та Естонії. У Польщі також можуть продовжити навчання українські студенти, а українські викладачі можуть працювати в університетах. Консорціум партнерів також створив проект Ukrainian Global University, який має на меті надати українським студентам, науковцям і викладачам можливість долучатися до програм закордонних університетів та інституцій.

На думку заступниці Міністра освіти та науки Віри Рогової, нагальної уваги та вирішення потребують питання нормативного забезпечення, державно-приватного партнерства, змісту дистанційної освіти та підготовки вчителів і фінансування дистанційної освіти [6]. В сучасних умовах необхідно створити єдині підходи до дистанційної освіти.

Збільшується кількість вузів, які пропонують дистанційну форму навчання, в тому числі і юридичну, така тенденція спостерігається у всьому світі. Провідні світові навчальні заклади відкривають центри дистанційного навчання в інших країнах, найбільш віддалених точках земної кулі. Міграційні процеси змушують багатьох людей залишати батьківщину і шукати кращої долі за кордоном. Виникають труднощі в адаптації в нових умовах, в тому числі і отриманні освіти. Дистанційна форма освіти може допомогти українським мігрантам отримати українські дипломи, стати більш конкурентними.

Серед найбільш бажаних для навчання країн, як і раніше, залишаються Польща, Німеччина, Росія, Канада, Італія, Чехія, США, Іспанія, Австрія, Франція та Угорщина. Причому 2/3 українців, навчаються в польських університетах. Також значний відносний та абсолютний приріст українських громадян на студіях демонстрували канадські, чеські та італійські університети. Така тенденція в Україні може призвести до негативних наслідків: нестача кваліфікованих кадрів, демографічні проблеми, які мають Польща, Чехія, Словаччина та інші країни. Одним з напрямків вирішення даної проблеми є відкриття дистанційних навчальних центрів українськими вузами за кордоном, розробка спільних навчальних програм з іноземними навчальними закладами. Цільовою аудиторією дистанційних навчальних центрів є громадяни України, які тимчасово або постійно навчаються або працюють за кордоном, особи, що проживають у географічно віддалених від ВНЗ України населених пунктах, особи з особливими потребами, особи, які спроможні самостійно або прискорено опанувати навчальні програми.

Дистанційна освіта – це форма навчання, рівноцінна з очною, вечірньою, заочною та екстернатом, що реалізується, в основному, за технологіями дистанційного навчання [7]. Дистанційна освіта – це освіта, яку людина може здобувати протягом всього життя. Безперервність освіти зумовлене розвитком науково-технічного прогресу, зміною вимог

до працівників. Безперервна юридична освіта ґрунтується на досягненнях юриспруденції, педагогіки, інформатики та інших наук.

Серед найбільш часто використовуваних термінів, що відносяться до дистанційного навчання, можна назвати наступні: кореспондентна освіта, домашнє навчання, самостійне навчання, зовнішнє навчання, безперервне навчання, дистанційне навчання, навчання з опорою на технічні засоби, або опосередковане навчання, відкрите навчання, відкритий доступ, гнучке і розподілене навчання.

Під дистанційним навчанням відповідно до п. 1.2 “Положення про дистанційне навчання” від 23.04.13 р. розуміється індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій [7].

Дистанційне навчання – організація освітнього процесу (за дистанційною формою здобуття освіти або шляхом використання технологій дистанційного навчання в різних формах здобуття освіти) в умовах віддаленості один від одного його учасників та їх, як правило, опосередкованої взаємодії в освітньому середовищі, яке функціонує на базі сучасних освітніх, інформаційно-комунікаційних (цифрових) технологій [8].

Дистанційне навчання від традиційних форм відрізняють наступні риси: гнучкість, модульність, паралельність, охоплення, технологічність, соціальна рівність, нова роль викладача.

Нормативно-правове регулювання дистанційної освіти у ВНЗ України за дистанційною формою навчання здійснюється відповідно до Конституції України (статті 41, 54), Цивільного кодексу України (статті 418-448), законів України “Про вищу освіту” від 01.07.14 р. (стаття 49), “Про Національну програму інформатизації” від 04.02.98 р., “Про авторське право і суміжні права” від 23.12.93 р., “Про інформацію” від 02.10.92 р., постанов Кабінету Міністрів України “Про державну реєстрацію авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір” від 27.12.01 р., “Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти” від 29.04.15 р. № 266, “Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності закладів освіти” від 30.12.15 р. № 1187, Указу Президента України “Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні” від 31.07.00 р. № 928/2000, “Концепції розвитку дистанційної освіти в Україні” затвердженої постановою МОН України від 20.12.00 р., “Положення про дистанційне навчання” (наказ МОН України від 25.04.13 р. № 466, “Про затвердження норм часу для планування і обліку навчальної роботи та переліків основних видів методичної, наукової і організаційної роботи педагогічних і науково – педагогічних працівників вищих навчальних закладів” (наказ МОН України від 07.08.02 р. № 450), “Щодо Рекомендації про порядок і створення, організацію і роботу державної екзаменаційної (кваліфікаційної) комісії у вищих навчальних закладах України” (лист МОН України від 29.12.93 р. № 83-5/1259), “Про затвердження Примірного статуту вищого навчального закладу” (наказ МОН України від 05.02.03 р. № 60), “Про затвердження Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України” (наказ МОН України від 08.04.93 р. № 93), “Про затвердження Положення про порядок переведення, відрахування та поновлення студентів вищих навчальних закладів освіти” (наказ МОН України від 15.07.96 р. № 45), “Про затвердження Вимог до вищих навчальних закладів та закладів післядипломної освіти, наукових, освітньо-наукових установ, що надають

освітні послуги за дистанційною формою навчання з підготовки та підвищення кваліфікації фахівців за акредитованими напрямами і спеціальностями” (наказ МОН України від 30.10.13 р. № 1518, “Про затвердження Положення про академічні відпустки та повторне навчання у вищих закладах освіти” (наказ Міністерства охорони здоров’я України від 06.06.96 р. № 191/153) [9, с. 46-47].

З початку карантину МОН України ухвалило багато управлінських рішень, щоб адаптувати освітні процеси до його умов. Усі зміни в освітньому процесі, впроваджені через карантин, зібрано на окремому сайті (URL: <http://mon-covid19.info>) [10].

Під час карантину навчання відбувалося виключно дистанційно, тому було прийнято ряд нормативно-правових актів МОН України, які можна класифікувати за такими напрямами, як:

- організаційні заходи для запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): накази МОН України “Про забезпечення виконання профілактичних і протиепідемічних заходів” № 392 від 12.03.20 р. та “Про організаційні заходи для запобігання поширенню коронавірусу COVID-19” від 16.03.20 р.; листи МОН України “Про неприпустимість примусового виселення здобувачів освіти або надання таких рекомендацій здобувачам освіти” від 18.03.20 р. № 1/9-165; “Щодо пропозицій до змін до додатка № 3 “Розподіл видатків Державного бюджету України на 2020 рік” Закону України “Про Державний бюджет України на 2020 рік” від 27.03.20 р. № 1/10-1031.

- організації навчального процесу: листи МОН України “Щодо організації освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти під час карантину” від 23.03.20 р. № 1/9-173; “Щодо особливостей організації освітнього процесу під час карантину” від 25.03.20 р. № 1/9-176; “Щодо організації освітнього процесу в закладах професійної (професійно-технічної) освіти на період карантину” від 26.03.20 р. № 1/9-177; “Щодо завершення 2019/20 навчального року” від 27.03.20 р. № 1/9-178; наказ МОН України “Про звільнення від проходження державної підсумкової атестації учнів, які завершують здобуття початкової та базової загальної середньої освіти, у 2019/2020 навчальному році” від 30.03.20 р. № 463; листи МОН України “Щодо організованого завершення 2019/2020 навчального року та зарахування до закладів загальної середньої освіти” від 31.03.20 р. № 1/9-182; “Про організаційні засади роботи інклюзивно-ресурсних центрів в умовах карантину” від 03.04.20 р. № 1/9-185; “Щодо організованого завершення навчального року в закладах професійної (професійно-технічної) освіти у період карантину” від 08.04.20 р. № 1/9-200; “Щодо проведення підсумкового оцінювання та організованого завершення 2019 – 2020 навчального року” від 16.04.20 р. № 1/9-213; “Про підготовку закладів освіти до нового навчального року та опалювального сезону в умовах карантину” від 29.07.20 р. № 1/9-406; “Про організацію роботи закладів загальної середньої освіти у 2020 – 2021 навчальному році” від 05.08.20 р. № 1/9-420; “Щодо необхідності створення безпечних умов для організованого початку 2020 – 2021 навчального року” від 04.08.20 р. № 1/9-419; “Щодо організації дистанційного навчання” від 02.11.20 р.

- щодо організації праці та оплати працівників: лист МОН України “Щодо оплати праці працівників закладів освіти під час призупинення навчання через карантин” від 13.03.20 р. № 1/9-161, лист МОН України, ЦК Профспілки працівників освіти і науки “Про умови та оплату праці працівників закладів освіти і науки в умовах карантину” від 17.03.20 р. № 1/9-162, № 02-5/202; лист МОН України “Щодо проведення атестації педагогічних працівників у 2020 році в умовах карантину” від 27.03.20 р. № 1/9-179.

Нормативно-правове регулювання освіти в умовах карантину мало забезпечити виконання навчальних планів, сприяти отриманню теоретичних знань та практичних

вмінь учасниками освітнього процесу, сприяти дотриманню основних прав та свобод учасників освітнього процесу.

8 вересня 2022 р. наказом МОН України було затверджено нове Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти № 1115 і зареєстровано в Міністерстві юстиції 28 вересня 2020 року за № 941/35224, яке розширює можливості дистанційного навчання – як за дистанційною формою здобуття освіти, так і при використанні технологій дистанційного навчання в інших формах здобуття освіти [8].

В умовах війни були прийняті нові нормативно-правові акти: лист Державної служби якості освіти України “Про надання інформації” від 18.03.22 р. № 1/01-22/419; листи МОН України “Про надання інформації” від 15.03.22 р. № 1/3463-22 та “Про практику застосування трудового законодавства у галузі освіти і науки під час дії правового режиму воєнного стану” від 07.03.22 р. № 1/3378-22.

Навчатися дистанційно можуть особи, які здатні і мають можливість отримувати знання та виконувати навчальний план за допомогою дистанційних освітніх технологій, Інтернету, а також використання інших видів комунікаційних засобів.

До позитивних аспектів юридичної дистанційної освіти можна віднести такі можливості, як:

- здобуття освіти особами, які за тих чи інших обставин не в змозі отримати її іншим способом;
- здобуття освіти без відриву від виробництва, місця проживання, а також здобуття одночасно декількох освіт у різних навчальних закладах;
- здобуття освіти в зручний для студента час, у зручному місці та зручному темпі навчання;
- формування з набору незалежних навчальних курсів (модулів) оптимального індивідуального або групового плану навчання;
- одночасне спілкування студентів із викладачами та між собою незалежно від місця їх перебування та часу входження в інформаційну та телекомунікаційну мережу;
- зменшення витрат на проведення навчання (немає витрат на оренду приміщень, на дорогу до місця навчання як у викладачів, так і студентів);
- підвищення якості освіти за рахунок використання сучасних засобів, великих електронних бібліотек тощо;
- створення єдиного освітнього простору;
- використання найсучасніших досягнень інформаційних та телекомунікаційних технологій в освітньому процесі тощо.

У свою чергу негативними аспектами юридичної дистанційної освіти можна вважати:

- фактичну відсутність вітчизняних розробок кваліфікованих засобів навчально-методичного забезпечення (електронних підручників та книг, тестів та віртуальних тренажерів тощо) зі спеціальності “правознавство”;
- низький рівень комп’ютеризації навчальних закладів;
- відсутність досконалої нормативної бази існування і розвитку дистанційної освіти та державно визнаних концептуальних розробок, що нівелює її загальнодержавне значення і зводить його до корпоративних інтересів окремих груп осіб, які інколи можуть бути і не зовсім компетентними в цій галузі, та ін.

Навчальний процес за дистанційною формою навчання здійснюється у таких формах: самостійна робота; навчальні заняття; практична підготовка; контрольні заходи.

Основними видами навчальних занять за дистанційною формою навчання є: лекція, семінар, урок, практичні заняття, лабораторні заняття, консультації та інші.

Лекція, консультація, семінар, урок проводяться зі студентами (учнями, слухачами) дистанційно у синхронному або асинхронному режимі відповідно до навчального плану.

Отримання навчальних матеріалів, спілкування між суб'єктами дистанційного навчання під час навчальних занять, що проводяться дистанційно, забезпечується передачею відео-, аудіо-, графічної та текстової інформації у синхронному або асинхронному режимі.

Практичне заняття, яке передбачає виконання практичних (контрольних) робіт, відбувається дистанційно в асинхронному режимі. Окремі практичні завдання можуть виконуватись у синхронному режимі, що визначається робочою програмою навчальної дисципліни.

Лабораторне заняття проводиться очно у спеціально обладнаних навчальних лабораторіях або дистанційно з використанням відповідних віртуальних тренажерів і лабораторій.

До інших видів навчальних занять при здійсненні навчального процесу можуть відноситись ділові ігри, виконання проєктів у групах тощо. Ці види навчальних занять можуть проводитись очно або дистанційно у синхронному або асинхронному режимі, що визначається робочою програмою навчальної дисципліни.

Практична підготовка студентів (учнів, слухачів), які навчаються за дистанційною формою навчання, проводиться за окремо затвердженою навчальним закладом програмою.

Контрольні заходи з навчальної дисципліни (предмета) при здійсненні підготовки фахівців за дистанційною формою навчання у ВНЗ України включають проміжний (тематичний, модульний), підсумковий та інші визначені ВНЗ України контролі знань, умінь та навичок, набутих студентом у процесі навчання.

Усі контрольні заходи у ВНЗ України можуть здійснюватися відповідно до рішення навчального закладу дистанційно з використанням можливостей інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема відеоконференцзв'язку за умови забезпечення автентифікації того, хто навчається, або очно [11, с. 260].

Державна атестація при підготовці фахівців за дистанційною формою навчання здійснюється державною екзаменаційною комісією згідно з статтею 7 Закону України "Про вищу освіту" [12].

Упровадження дистанційного навчання в українських вищих навчальних закладах, у тому числі в їх іноземних представництвах дозволить здобувати українську освіту всім бажаючим, зменшить кількість українських студентів, які навчаються в іноземних вузах, сприяє збереженню зв'язку з Батьківщиною, сприяє кращій адаптації в разі реєміграції.

В жовтні 2017 р. Україні з'явиться перша професійна хмарна CRM-система для юристів. Проблему вибору і адаптації під потреби галузі якісної CRM-системи вирішила команда добре відомого в Україні правового ресурсу "Будинок юриста". За допомогою системи юристи зможуть виставляти рахунки клієнтам, вести власний білінг, швидко і просто формувати різні звіти, керувати своїми справами і користуватися іншими можливостями [13].

Підготовка висококваліфікованих спеціалістів вимагає, йти в ногу з часом, враховувати ті зміни, які відбуваються в інформаційному середовищі, професійній освіті. В сучасних умовах при підготовці майбутніх спеціалістів ширше використовують хмарні технології.

Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2013 – 2020 роки, передбачає формування сучасної інформаційної структури на основі хмарних технологій [14]. На думку Н.А. Хміль метою інтеграції Хмарних технологій у педагогічний процес

ВНЗ України є створення інформаційного середовища, або інформаційної інфраструктури навчального закладу, котра в “Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні” визначається як “сукупність різноманітних інформаційних (автоматизованих) систем, інформаційних ресурсів, телекомунікаційних мереж і каналів передачі даних, засобів комунікацій і управління інформаційними потоками, а також організаційно-технічних структур, механізмів, що забезпечують їх функціонування” [15, с. 129].

Уперше термін “Хмарні технології” у 1997 р. запровадив Р. Челлаппа.

Хмарні технології – технологія обробки даних, в якій комп’ютерні ресурси та потужності надаються користувачеві як Інтернет-сервіси. Користувач має доступ до власних даних, але йому не потрібно піклуватись про інфраструктуру, операційну систему та безпеку збереження даних. Слово “хмара” використовується як метафора складної інфраструктури, за якою ховаються всі технічні деталі [16, с. 149].

Перевагами використання Хмарних технологій є: відсутність потреби у потужних комп’ютерах; менше витрат на закупівлю програмного забезпечення і його систематичне оновлення; необмежений обсяг збереження даних; доступність з різних пристроїв і відсутня прив’язка до робочого місця; забезпечення захисту даних від втрат та виконання багатьох видів навчальної діяльності, контролю і оцінювання, тестування онлайн, відкритості освітнього середовища; економія коштів на утримання технічних фахівців.

Хмарні системи не позбавлені недоліків, які більшою мірою стосуються звичайних користувачів, і в меншій – провайдерів: постійне з’єднання з мережею Інтернет; погано працюють з повільним Інтернет-доступом; програми можуть працювати повільніше ніж на локальному комп’ютері; не всі програми або їх властивості доступні віддалено; безпека даних може бути під загрозою; далеко не кожен хмарний додаток дозволяє зберегти отримані результати в зручному для користувача вигляді на потрібній носії даних; ризик масової втрати даних багатьма користувачами через технічний збій у постачальника хмарних послуг; втрата свободи – більша частина Хмарних сервісів не має чітких стандартів, і тому при переході від одного постачальника Хмарних послуг до іншого можуть виникнути серйозні проблеми. Незважаючи на недоліки, багато експертів вважають, що переваги і зручності переважають можливі ризики використання подібних сервісів.

Розглянемо основні можливості використання Хмарних технологій у навчальному процесі при підготовці майбутніх юристів. Найбільш поширеними у використанні є Хмарні сервіси призначені для набуття навичок роботи з веб-сервісами та звичайними документами. Серед них розглянемо Хмарну платформу Microsoft Live@edu, завдяки якій на основі Хмарних технологій надається можливість вивчати на практиці відомі офісні додатки через веб-браузер, при чому до сервісів даної платформи відносять електронну пошту, календар, веб-конференції (з можливістю відеозв’язку); віртуальну дошку; конструктор створення та підтримки веб-сайтів; можливість створення, редагування документів Word, Excel, Power Point [17, с. 98].

Служба Office 365 пропонує класичні програми Microsoft Office та Хмарні сервіси, зокрема пошту корпоративного рівня, спільні календарі, миттєві повідомлення, портал для зберігання та одночасної роботи з документами та відео-конференції в HD якості.

Windows Azure надає Хмарний сервіс для зменшення витрат та розвитку бізнесу на базі розташованих в різних регіонах світу центрів обробки даних Microsoft.

Хмарна платформа Google Apps Education Edition, основними інструментами якої для використання студентами і викладачами є: електронна пошта Gmail (перевагами даного сервісу є підтримка текстового та голосового чату Google Talk, а також відео-

чату); календар Google; диск Google – сховище для зберігання власних файлів та можливістю настройки прав доступу до них; Google Docs – сервіс для створення документів, таблиць і презентацій з можливістю надання прав спільного доступу декільком користувачам; сайти Google – інструмент, який дозволяє створювати сайти за допомогою встроєних шаблонів. Також набувають дедалі більшої популярності Хмарні сервіси, за допомогою яких надається можливість розробляти власні або використовувати існуючі тести. Прикладом такого сервісу для швидкої та якісної розробки власних тестів є OpenTest, який надає можливість безкоштовно обслуговувати (у режимі Lite) близько 100 студентів на місяць з одним адміністратором тесту. Досить зручними у використанні є також Хмарні сховища. До найбільш відомих відносять Google Drive, SkyDrive, Dropbox та інші. Однією з основних переваг у використанні Хмарних платформ та сервісів є безперечно доступність навчання у будь-якому місці та у будь-який час. Студент може почати виконання завдання в університеті, при цьому продовжити роботу він може й будучи вдома, не маючи необхідності копіювати виконане завдання на носії інформації. Це все можливо завдяки тому, що всі необхідні відомості та дані можна зберігати на віддаленому сервері [17, с. 99].

Найбільш популярними у світі системами управління навчання є: Moodle, Edmodo, Blackboard.

При дистанційній підготовці майбутніх юристів можна використовувати систему дистанційного навчання Moodle (Modular Object Oriented Distance Learning Environment), яку відносять до вільного програмного забезпечення освіти. Ця система призначена для організації навчання он-лайн у мережевому середовищі з використанням технологій Інтернету. Система забезпечує різноманіття процедур навчання он-лайн, комбінуванням яких може бути організоване ефективне навчання в навчальному закладі. Moodle надає можливість інсталяції освітніх ресурсів (навчальних матеріалів) і забезпечує засобами доступу до ресурсів та управління ними; забезпечує комунікаційну взаємодію учасників освітнього процесу, що реалізовується у формі Інтернет-конференцій, форумів, дискусій, а також обміну посланнями, що містять, зокрема, завдання для тих, хто навчається, виконання завдань і коментарі. У системі передбачено можливість специфікації категорій (Category) навчальних курсів, наприклад, таких, як Office work [18].

Edmodo – віртуальне навчальне середовище, подібне до соціальної платформи Facebook, для підтримки взаємодії викладачів та студентів в реальному часі. Це неймовірно легкий у використанні та потужний освітній інструмент, який може бути адаптований до будь-якого навчального курсу.

Blackboard є додатком штучного інтелекту, який ґрунтується на архітектурній моделі Blackboard, де загальна база знань оновлюється фахівцями з різних галузей знань. Доцільно зазначити, що спочатку модель Blackboard була створена для вирішення комплексних і складних завдань, але сьогодні цей додаток широко використовують з метою самоосвіти.

Зараз у багатьох ВНЗ України, які здійснюють підготовку юристів, створюються сайти, Інтернет-платформи та інші освітні ресурси, на яких розміщують навчально-методичне забезпечення, завантажують відеолекції, інтерактивний перелік літератури, онлайн-курси юридичних дисциплін, таким чином, підвищуючи професійну підготовку майбутніх юристів, та формують професійні компетенції.

На платформі дистанційного навчання системи безоплатної правової допомоги (далі – БПД) розміщено 30 онлайн-курсів на різноманітну правову тематику. Курси актуальні для юристів, адвокатів, волонтерів системи БПД, а також студентів. В сучасних умовах війни, важливими є онлайн-курси: Документування воєнних

злочинів (URL: <https://bit.ly/3LpcnA1>); Захист прав вимушено переміщених осіб, постраждалих від війни РФ проти України (URL: <https://bit.ly/3vE69YA>); Комунікація з вразливими верствами населення (URL: <https://bit.ly/3zi0oCg>); Цифрова безпека юриста (URL: <https://bit.ly/3D3gK1v>) також дистанційні курси з спадкового права (URL: <https://bit.ly/3zrjZ2O>), з пенсійного права (URL: <https://bit.ly/352wLYP>), з трудового права (URL: <https://bit.ly/3LO9WZI>), з житлового права (URL: <https://bit.ly/3uD0BxA>), з сімейного права: (URL: <https://bit.ly/3wrf14e>), у сфері земельних правовідносин (ч. 1 – URL: <https://bit.ly/3w2BIRG>, ч. 2 – URL: <https://bit.ly/3GX5vcP>), правові питання створення та діяльності ОСББ (URL: <https://bit.ly/3woeEYh>) та інші [19].

Використання Хмарних технологій під час підготовки в ВНЗ України майбутніх юристів сприяє активізації навчального процесу, підвищенню мотивації студентів отримувати майбутню спеціальність, забезпечує мобільність студентів, співпраці студентів та викладачів, формуванню професійних компетенцій [20, с. 188].

Висновки.

Упровадження дистанційного навчання у вищих навчальних закладах, у тому числі юридичних, дозволить значно покращити підготовку майбутніх юристів, але необхідною умовою є вдосконалення інформаційного забезпечення навчального процесу, врахування новітніх досягнень науки і техніки, розробки нових методик навчання.

Використана література

1. Яким має бути навчання під звуки сирен? Відповідають МОН, експерти і батьки. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/8/248148> (дата звернення: 09.06.2022).
2. Освіта і війна в Україні (24 лютого – 1 квітня 2022) URL: <https://cedos.org.ua/researches/osvita-i-vijna-v-ukrayini-24-lyutogo-1-kvitnya-2022> (дата звернення: 09.06.2022).
3. Кухаренко В.М., Бондаренко В.В., Остапенко О.Г. Екстрене дистанційне навчання в Україні: монографія. Харків: Вид-во КП “Міська друкарня”, 2020. 409 с.
4. Остапенко О.Г. Проблеми викладання правових дисциплін під час карантину. – (Розділ у монографії: Екстрене дистанційне навчання в Україні; за ред. В.М. Кухаренка, В.В. Бондаренка). Харків: Вид-во КП “Міська друкарня”, 2020. С. 281-288.
5. Смокович М. Юридична освіта в умовах дистанційного навчання. *Підприємництво, господарство і право* 2021. № 2. С. 181-184.
6. У МОН обговорили питання дистанційної освіти в умовах війни. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/u-mon-obgovorili-pitannya-distancijnoyi-osviti-v-umovah-vijni> (дата звернення: 29.05.2022).
7. Положення про дистанційне навчання: наказ Міністерства освіти і науки України від 25.04.13 р. № 466. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення: 9.06.2022).
8. Деякі питання організації дистанційного навчання: наказ Міністерства освіти і науки України від 08.09.20 р. № 1115. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0941-20> (дата звернення: 12.06.2022).
9. Маньгора В.В. Особливості дистанційної юридичної освіти в Україні. *Правова система України: проблеми та перспективи*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 26 верес. 2017 р.; відп. ред. А.Ю. Олійник, О.С. Шморгун. Київ: КНУТД, 2017. С. 45-49.
10. МОН запустило сайт про ключові зміни в освіті, впроваджені через карантин. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mon-zapustilo-foresurs-pro-klyuchovi-zmini-v-osviti-vprovadzheni-cherz-karantin> (дата звернення: 09.06.2022).
11. Маньгора В.В. Роль дистанційної освіти на сучасному етапі. *Проблеми модернізації України: матеріали Міжнар. наук. конф. Актуальні проблеми модернізації недержавного сектору освіти в Україні у контексті світових тенденцій і національної практики*, м. Київ, 11 квіт. 2019 р. (МАУП. Вип. 8) / редкол.: М.Н. Курко (голова) та ін. Київ: ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2008. 2019. С. 258-261.

12. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.14 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1556-18> (дата звернення: 28.05.2022).

13. В Україні з'явиться перша професійна хмарна CRM-система для юристів. URL: <http://zib.com.ua> (дата звернення: 09.06.2022).

14. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.13 р. № 386-р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80> (дата звернення: 09.06.2022).

15. Хміль Н.А. Зарубіжний і вітчизняний досвід інтеграції технологій у педагогічний процес вищого навчального закладу. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2015. Т. 50. № 6. С. 128-136.

16. Яценко О.І. Основні поняття та переваги хмарних технологій.: зб. тез I Української конференції молодих науковців *Інформаційні технології*, м. Київ, 22-23 трав. 2014 р. Київ: Київський ун-т імені Бориса Грінченка, 2014. С. 148-150.

17. Вакалюк Т.А. Можливості використання хмарних технологій в освіті: матеріали міжнародної науково-практичної конференції *Актуальні питання сучасної педагогіки*, м. Острог, 1-2 лист. 2013 р. Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2013. С. 97-99.

18. Фоменко Н.А., Скрипник М.І., Фатхутдінова О.В. *Правова педагогіка: навчальний посібник*. Херсон: Олді-плюс, 2015. 326 с. URL: <http://pidruchniki.com/78577> (дата звернення: 09.06.2022).

19. 30 онлайн-курсів на платформі дистанційного навчання системи БПД. URL: <https://pravokator.club/news/30-onlajn-kursiv-na-platformi-dystantsijnogo-navchannya-systemy-bpd> (дата звернення: 09.06.2022).

20. Маньгора В.В. Використання хмарних технологій при підготовці майбутніх юристів: матеріали наук.-практ. конф. *Інтернет речей: проблеми правового регулювання та впровадження*, м. Київ, 24 жовт. 2017 р. / упоряд. В.М. Фурашев, С.Ю. Петряєв. Київ: Вид-во "Політехніка" КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2017. С. 183-188.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 351.766.2:37.035

САНДУЛ В.С., ПАЛАМАРЮК Т.Д., загальноосвітній заклад “Слов’янська гімназія”,
м. Київ.

ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ПРЕДМЕТІВ В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. В статті розглядаються питання зменшення впливу на освітній процес нормативно-правових обмежень у зв’язку з воєнним станом в Україні. Надано узагальнення деяких рекомендацій викладання предметів у загальноосвітніх закладах, в тому числі щодо предмету “Захист України”.

Ключові слова: збройна агресія, воєнний стан, освітній процес.

Summary. The article considers the issues of reducing the impact on the educational process of legal restrictions in connection with the martial law in Ukraine. Some recommendations for teaching subjects in secondary schools are provided, including the subject “Defense of Ukraine”.

Keywords: armed aggression, martial law, educational process.

Постановка проблеми. Указом Президента України “Про введення воєнного стану в Україні” від 24 лютого 2022 року № 64/2022, затвердженого Законом України “Про затвердження Указу Президента України “Про введення воєнного стану в Україні” від 24 лютого 2022 року № 2102-ІХ [1], в Україні із 5 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року введено воєнний стан. Пунктом третім, зазначеного Указу встановлено: “У зв’язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30 – 34, 38, 39, 41 – 44, 53 Конституції України” [2].

Протягом тисячоліть людство виживало завдяки своєму вмінню своєчасно та адекватно реагувати на зовнішні виклики, шляхом зменшення негативного впливу на соціум, або вмінню пристосовуватися до таких змін [3].

В сучасній ситуації, яка склалася в державі Україна у зв’язку із збройною агресією з боку РФ проти України, з метою зменшення впливу на освітній процес обмежень, що введені згідно чинного законодавства, є необхідним здійснити вивчення сучасної нормативно-правової бази України, а також узагальнення відповідних методичних рекомендацій в системі освіти та вжити заходів з їх втілення в життя. До цього, як вважаємо, існує необхідність подальшого удосконалення поглядів та підходів до викладання предметів у освітніх закладах усіх рівнів, у тому числі предмета “Захист України”, які відповідають нормативно-правовим приписам військовому стану в Україні.

Метою статті є узагальнення поглядів та підходів до викладання предметів, у тому числі предмета “Захист України”, що відповідають вимогам указів Президента України, відповідним постановам Кабінету Міністрів України та методичним рекомендаціям, розробленим та запропонованим МОН України.

Виклад основних положень. 24 лютого 2022 року Росія віроломно та підступно напала на Україну, завдавши ракетно-бомбових ударів по важливих об’єктах державної інфраструктури та цивільних об’єктах. Світ став втрачати надію на Мир. Керівництво Держави Україна оперативно та адекватно відреагувало на дії путінсько-фашистської влади, та відповідно до вимог Конституції України та чинного законодавства, в Україні

із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року запровадило воєнний стан, що потребувало деяких обмежень прав і свобод громадян, гарантованих Конституцією України, в тому числі – права, що задекларовані статтею 53 Конституції України, а саме – право громадян на освіту.

Освіта є складовою “якості життя”, яке визначається як “загальний добробут людей та суспільства, що окреслює негативні та позитивні риси життя. Якість життя включає все: від фізичного здоров’я, сім’ї, освіти, зайнятості, багатства до безпеки, свободи, релігійних переконань та навколишнього середовища” [4]. У цивілізовано-правовому світі держави спрямовують усі свої зусилля на забезпечення найкращого рівня освіти для своїх громадян, вживаючи відповідних заходів.

20 березня 2022 року набрав чинності Закон України від 15.03.22 р. № 2126-ІХ “Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану” [5], згідно з яким Закон України “Про освіту” було доповнено новою статтею 57-1 “Державні гарантії в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану”.

Зазначена стаття визначає гарантії здобувачам освіти, працівникам закладів освіти, установ освіти, наукових установ на організацію освітнього процесу в дистанційній формі або в будь-якій іншій формі, що є найбільш безпечною для його учасників.

28 березня 2022 року, Міністр освіти і науки України С. Шкарлет підписав наказ “Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні” № 274 [6]. Наказ регулює забезпечення та організацію органами управління у сфері освіти місцевих органів виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, зокрема, в підпорядкуванні яких перебувають заклади освіти та установи освіти, здобуття загальної середньої освіти за будь-якою формою, що може забезпечити заклад освіти та є найбільш безпечною.

Під час брифінгу в Українському медіа-центрі 23 квітня 2022 року Міністр освіти і науки України розповів, що освітній процес продовжується у 12 тис. загальноосвітніх закладах, тобто майже 90 % від загальної кількості працюючих до початку повномасштабного російського вторгнення шкіл [7].

За його словами, внаслідок бойових дій було зруйновано близько тисячі українських загальноосвітніх закладів, а понад 450 знаходяться на тимчасово окупованій території. В результаті цього 81 тис. школярів, які були змушені покинути свої домівки, продовжили навчання в інших регіонах.

Виходячи з положень наказу МОН України від 28.03.22 р. № 274, який констатує необхідність продовження освітнього процесу в умовах воєнного стану, а саме – “здобуття загальної середньої освіти за будь-якою формою, що може забезпечити заклад освіти та є найбільш безпечною” [6], “Методичними рекомендаціями про викладання предмета “Захист України” у 2021/2022 навчальному році” визначається, що “суттєвою загальною рисою програм, що відповідає сучасним тенденціям в освіті, є надання вчителю значно більшої свободи в питаннях планування освітнього процесу. Вибір форм, методів та засобів навчання, зокрема і підручників, розподіл кількості годин, що відводяться на вивчення розділів та окремих тем (це стосується як порядку вивчення тем, так і розподілу часу на їх вивчення), учитель здійснює самостійно” [8].

Таким чином, учителям надається реальна можливість використовувати усі наявні форми і методи навчання, для реалізації навчальних планів з урахуванням реальної ситуації, що склалася в Державі Україна.

Водночас, наказом МОН України “Про затвердження методичних рекомендацій щодо окремих питань завершення 2021/2022 навчального року” від 01.04.22 р. № 290,

зазначено, що “в умовах воєнного стану освітні, навчальні програми та навчальний план рекомендується виконувати, ущільнюючи навчальний матеріал, організовуючи самостійну навчальну діяльність учнів, додаткові консультації з використанням технологій дистанційного навчання” [9].

Практика викладання нами шкільної програми предмету “Захист України” показала, що найбільш ефективним способом викладання є поєднання дистанційних форм та очної форми навчання з метою проведення консультацій та практичних занять. Дистанційне навчання проводилося в асинхронному режимі з використанням електронної освітньої платформи GSuite у Google Classroom. При цьому в навчальному процесі були створені умови для реалізації синхронного режиму з використанням технологій Meet, Moodle та Zoom. Використовувалися відеофільми, створені для дистанційного вивчення такої теми, як “Орієнтування на місцевості”, “Ведення вогню з місця по нерухомих цілях і цілях, що з’являються” [3].

Як було раніше зазначено, “Метою навчального предмета “Захист України” є формування в учнівській молоді життєво необхідних знань, умінь і навичок щодо захисту Вітчизни та дій в умовах надзвичайних ситуацій, а також системного уявлення про військово-патріотичне виховання” [8].

Враховуючи, що надзвичайна ситуація воєнного характеру продовжується, пропонуємо своє бачення для реалізації указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України та наказів МОН України, а саме, зокрема:

навчати учнів тому, що сенс захисту України полягає не в постулаті російсько-фашистського гасла “Отдать жизнь за родину”, а навпаки – в збереженні свого життя, щоб потім надавати відсіч окупантам та захищати свою батьківщину. Для цього потрібно бути навченим, умілим та краще підготовленим ніж супротивник;

використовувати усі наявні способи, технічні та технологічні можливості для налагодження комунікації з учнями, з метою реалізації навчального процесу;

аргументовано спростовувати ворожу дезінформацію та інформувати учнів про необхідність користуватися виключно відомостями офіційних інформаційних джерел нашої батьківщини. Російські пропагандисти використовують найагресивніші та цинічні форми пропаганди та брехні. Таке повністю відповідає висловлюванню першого рейхсканцлера Німецької імперії: “Ніколи стільки не брешуть, як під час війни, після полювання і до виборів” [10]. Визначний стратег давнини про війну, мир та перемогу над самим собою Сунь Цзи писав: “Війна – це шлях обману. Тому навіть якщо ти здатний, показуй противнику свою нездатність. Коли маєш ввести в бій свої сили, прикинься бездіяльним. Коли мета близька, показуй, що вона далеко; коли ж вона справді далеко, справляй враження, що вона близько” [11; 12];

демонструвати усіма наявними засобами агресивну та брутальну суть російсько-фашистських окупантів, натхненники яких навіть своїх же солдат не визнають за людей, які від природи отримали право на життя.

Дійсно, важко переступити оту межу, коли починаєш бажати комусь смерті. Але, що ми можемо побажати загарбникам, які за бажанням та вказівками брутально-ліцемерних путіна, лаврова та їх владної камарильї-психопатів, які підтакують та домагаються мети через смерті й суцільну неправду, спрямовують “зомбованість” на нашу землю вбивати людей, немовлят, гвалтувати жінок та дівчаток і просто – знищувати життя під гаслом лживого вже понад 400 років імперського “російського миру” з кричущим нехтуванням міжнародного права та моралі. Тож не соромитися казати вголос: “СМЕРТЬ РОСІЙСЬКИМ ОКУПАНТАМ!!!”.

У процесі навчання дуже важливим є висвітлення теми, яка стосується виживання під час бойових дій, правил поведінки під час обстрілів та бомбардувань, будь-яких можливостей під час використання противником зброї масового ураження та під час перебування в укриттях і сховищах. Особливо потрібно акцентувати увагу на підвищення ролі фізичної підготовки, яка сприяє витривалості та психологічної стійкості. Адже не даром кажуть: “В здоровому тілі – здоровий дух”.

Також, слід постійно нагадувати – ворог підступний та підлий. Тобто потрібно інформувати учнів про небезпечні фактори які можуть чекати на звільнених від окупантів територіях.

Висновки.

Враховуючи вищезазначене та умови військового стану, з метою реалізації указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України та наказів МОН України щодо викладання загальноосвітніх предметів, зокрема предмету “Захист України”, та фізичного виховання молоді, вважаємо за потрібне:

- використовувати усі наявні способи, технічні та технологічні можливості для налагодження комунікації з учнями, з метою реалізації навчального процесу;
- аргументовано спростовувати ворожу дезінформацію та інформувати учнів про необхідність користуватися виключно відомостями офіційних інформаційних джерел нашої батьківщини;
- демонструвати усіма наявними засобами агресивну та не людську сутність російсько-фашистських загарбників; не соромитися казати вголос: “СМЕРТЬ РОСІЙСЬКИМ ОКУПАНТАМ!!!”;
- висвітлювати теми, що стосуються виживання під час бойових дій, правил поведінки під час обстрілів та бомбардувань, можливих способів захисту від вражаючих факторів ядерної, хімічної та бактеріологічної зброї та правил поведінки під час перебування в укриттях і сховищах;
- важливим є виконання учнями вправ та завдань, що передбачають виховання самостійності та впевненості у своїй силі. Наприклад, виготовити дві ватно-марлеві пов’язки для захисту особистих органів дихання від хлору та аміаку та розчинів для зволоження їх, та такі ж пов’язки для членів своєї родини;
- стимулювати залучення учнів до систематичних занять фізичною культурою та спортом шляхом впровадження інноваційних технологій, нестандартних уроків;
- постійно інформувати учнів про небезпечні фактори, які можуть чекати на звільнених від окупантів територіях.

Як показала практика навчання під час локдауну, найбільш ефективним форматом, що забезпечує повноцінне онлайн-спілкування в режимі реального часу, є спосіб дистанційного навчання в режимі Zoom, при цьому тривалість уроків не має перевищувати 25 – 30 хвилин. В форматі Zoom існує можливість залучати учнів до активної роботи, висловлювати свою особисту позицію щодо реальних подій, діти мають можливість спілкуватися між собою та зі вчителем, висловлювати свої ідеї.

Онлайн-спілкування не виключає обов’язку для вчителя виставляти завдання на інших навчальних платформах, у тому числі в форматі аудіо-уроків, що активно практикується вчителями фізичного виховання. Для того щоб учні могли навчатися у зручний для них час;

Й саме головне і важливе, НЕ ЗАБУВАТИ ПРО ЗАХОДИ БЕЗПЕКИ. У випадку оголошення повітряної тривоги, спокійно сповістити про таке, нагадайте про необхідність та допоможіть переміститися в укриття або в більш безпечне місце.

Використана література

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.22 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
2. Конституція України: Закон України від 28.06.96 р. № 254/96-ВР. URL: <http://www.rada.gov.ua>
3. Сандул В.С., Старова С.Б. Удосконалення законодавства щодо дистанційного навчання в умовах карантину в середніх загальноосвітніх закладах. *Інформація і право*. № 1(36)/2021. С. 66-72.
4. Якість життя. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%AF%D0%BA%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C_%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%8F
5. Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану: Закон України від 15.03.22 р. № 2126-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2126-20#Text>
6. Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні”: наказ МОН України від 28.03.22 р. № 274. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/nakaz-mon-deyaki-pitannya-organizaciyi-zdobuttya-zagalnoyi-serednoyi-osviti-ta-osvit-pogo-procesu-v-umovah-voennogo-stanu-v-ukrayini>
7. Брифінг Міністра освіти і науки України Сергія Шкарлета в Українському медіа-центрі 23 квітня 2022 року. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news>
8. Методичні рекомендації про викладання предмета “Захист України” у 2021/2022 навчальному році. URL: <https://www.schoollife.org.ua/metodychni-rekomendatsiyi-pro-vykladan-nya-predmeta-zahyst-ukrayiny-u-2021-2022-navchalnomu-rotsi>
9. Про затвердження методичних рекомендацій щодо окремих питань завершення 2021/2022 навчального року”: наказ МОН України від 01.04.22 р. № 290. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodychnih-rekomendacij-shodo-okremih-pitan-zavershennya-2021-2022-navchalnogo-roku>
10. Цитати великих політичних діячів. URL: <https://ru.citaty.net/tsitaty/457035-otto-fon-bismark-nikogda-stolko-ne-lgut-kak-vo-vremia-voiny-posle>
11. Висловлювання стратега давнини про війну, мир та перемогу над самим собою Сунь Цзи. URL: <https://ru.citaty.net/tsitaty/468762-sun-tszy-voina-eto-put-obmana-poetomu-dazhe-esli-ty-spo>
12. Брижко В.М., Швець М.Я. е-боротьба в інформаційних війнах та інформаційне право: монографія; за ред. члена-кореспондента АПрН України, д.е.н., професора М. Швеця. Київ: НДЦП АПрН України, 2007 р. 236 с. С. 4-28.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 343.431

МАНЬГОРА Т.В., кандидат юридичних наук, доцент кафедри права
Вінницького національного аграрного університету.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7010-8768>.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

***Анотація.** В сучасну епоху глобалізації дедалі більшої гостроти набуває питання транскордонної міграції, що зумовлюється, насамперед, її впливом на розвиток одного з різновидів міжнародної злочинності, окрім наркоторгівлі та торгівлі зброєю, – торгівлі людьми. Проголосивши, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України), Україна зобов'язалася всіма доступними засобами та можливими способами захищати людину. Стаття присвячена дослідженню особливостей правового регулювання протидії торгівлі людьми у світі та Україні, визначенню шляхів подолання та боротьби з нею. Зазначається, що міжнародне співробітництво у боротьбі з торгівлею людьми є найкращим контролером у зазначеній сфері.*

***Ключові слова:** торгівля людьми, міжнародно-правові договори, міжнародне співробітництво.*

***Summary.** Legislative support for combating human trafficking is represented by such documents as the UN Convention against Trafficking in Human Beings and the Exploitation of Prostitution by Third Parties of 2.12.1949, the International Covenant on Civil and Political Rights of 16.12.1966, the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. December 18, 1979, Declaration of European Recommendations on Effective Measures to Prevent Trafficking in Women for the Purpose of Sexual Exploitation, 1997, Council of Europe Joint Action Document, 1997, UN Convention against Transnational Organized Crime, November 15, 2000, Protocol on the prevention, prevention and punishment of trafficking in human beings, especially women and children, the Recommendation of the Committee of Ministers of the Council of Europe "On sexual exploitation, pornography, prostitution and trafficking in human beings and adolescents" and others. National anti-trafficking legislation includes: the Constitution of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine, the Laws of Ukraine: "On Combating Trafficking in Human Beings", "On Preventing and Combating Domestic Violence", the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of February 24, 2016. № 111 "On approval of the State Social Program to Combat Trafficking in Human Beings until 2020", Order of the Ministry of Education and Science of 08.04.2016 № 405 "On approval of the action plan of the Ministry of Education and Science to combat trafficking in human beings until 2020". Modern international legal regulation of combating trafficking in human beings includes a fairly large array of various legal acts, including: the UN Convention against Trafficking in Human Beings and the Exploitation of Prostitution by Third Parties, the UN Convention on Transnational Crime and the Protocol to Prevent and Suppress trafficking in human beings, especially women and children, and the ILO Convention, the Convention on the Rights of the Child and the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography, etc. And although international norms are quite clear, there are still gaps in that implementation. Yes, the Palermo Protocol calls for a comprehensive approach to combating human trafficking, but it is still not fully implemented. States often try to combat trafficking only in terms of migration or solely in terms of combating crime on their territory, but such a shameful phenomenon as human trafficking is unfortunately a global problem and must be addressed systematically and jointly. States must recognize and implement all international treaties relating to trafficking in human beings in order to make every effort to combat this problem. Ukraine has*

launched a large-scale anti-trafficking campaign in the post-Soviet space. Since independence, national legislation aimed at eliminating trafficking in human beings has been developed based on international best practices, and a set of measures to improve the effectiveness of combating the threat of trafficking and ensuring the security of the country's population has been implemented within the framework of state programs to combat trafficking and illegal migration. In order to minimize the phenomenon of human trafficking, efforts are being consolidated at the regional and interagency levels by strengthening international cooperation and implementing best practices.

Keywords: *human trafficking, international legal agreements, international cooperation.*

Постановка проблеми. У світі процвітає работоргівля. Йдеться не про страшний період рабства у прадавні часи. Серед найголовніших порушень прав людини у сучасному світі актуальним залишається злочин, який має багато назв: “біле рабство”, “торгівля людьми”, “контрабанда людей”. Незважаючи на те, що такого роду діяння є ознакою далекого минулого, нині це явище не зникло і відроджене в сучасних умовах як один із способів отримання доходів злочинним шляхом. Тому питання міжнародного співробітництва України з іншими державами світу у сфері протидії та розслідування випадків торгівлі людьми набувають особливого значення, оскільки без такого співробітництва неможливо зібрати докази, які знаходяться за кордоном; здійснити кримінальне переслідування; забезпечити охорону прав і свобод людини і громадянина у кримінальному судочинстві; відшкодувати завдану шкоду.

Результати аналізу наукових публікацій. Різні аспекти торгівлі людьми неодноразово досліджувалися в юридичній літературі, зокрема такими авторами: К. Дядюра, Г. Жаровською, О. Краєвською, Б. Лизогубом, Н. Лукач, М. Фіалкою та ін.

Метою статті є визначення особливостей правового регулювання протидії торгівлі людьми у світі та Україні, а також шляхів подолання та боротьби з цим негативним явищем.

Виклад основного матеріалу. Першим міждержавним договором у зазначеній сфері став Міжнародний договір про боротьбу з торгівлею білими рабниками від 18 травня 1904 р. (м. Париж) [4, с. 83]. Основний акцент в документі зроблено на захисті жертв, а не покаранні злочинців.

Конвенцію про боротьбу з торгівлею білими рабниками прийнято 4 травня 1910 року, згідно з якою торгівлю жінками та дівчатами розглядали як карний злочин. Надалі співробітництво держави продовжили в рамках діяльності Ліги Націй. Женевську конвенцію про заборону торгівлі жінками та дітьми прийнято у 1921 р. Відповідно до умов Конвенції, держави зобов'язалися здійснювати усі необхідні заходи з метою розшуку та покарання осіб, причетних до торгівлі дітьми.

Оскільки торгівля людьми визнана міжнародною проблемою, вона не може бути вирішена на рівні однієї країни. Така боротьба потребує і національних, і міжнародних спільних дій та співробітництва – необхідно об'єднаними зусиллями перервати цей ланцюг насильства, що чиниться з метою трудової та сексуальної експлуатації. Для протидії торгівлі людьми й нелегальній міграції з нашої держави, Україна приєдналась до міжнародних документів, спрямованих на боротьбу з торгівлею людьми і з дискримінацією жінок, серед них:

- Конвенція ООН 1949 р. про боротьбу з торгівлею людьми й експлуатацією проституції третіми особами, яка значно розширила коло дій, що вважаються злочинними у сферах торгівлі людьми та сексуальної експлуатації [5];

- Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р., стаття 6 якої вимагає від держав прийняття та виконання відповідних законів, що сприятимуть припиненню всіх видів торгівлі жінками;

- Декларація ООН про подолання насильства над жінками 1993 р., в якій продаж жінок, їх експлуатація та примус до проституції чітко названі видом насильства проти жінок, який держави зобов'язані викоринювати [6].

У 1997 р. в м. Гаага (Нідерланди) відбулася Європейська Міністерська конференція, що проходила під керівництвом Європейського Союзу. Там була прийнята Гаазька Міністерська декларація європейських рекомендацій щодо ефективних заходів для запобігання та боротьби з торгівлею жінками з метою сексуальної експлуатації.

Отже, міжнародні правові документи, до яких приєдналася Україна, вимагають від нашої держави прийняття та виконання відповідних законів, які сприятимуть припиненню всіх видів торгівлі людьми, і особливо – жінками.

Оцінюючи зусилля України в боротьбі з торгівлею людьми, необхідно зазначити, що Україна однією з перших у Європі ухвалила Закон про кримінальну відповідальність за здійснення зазначеного злочину. Кримінальну відповідальність за торгівлю людьми було встановлено Законом України від 24 березня 1998 року шляхом доповнення Кримінального кодексу України 1960 року новою статтею 124¹, де вперше було застосовано кримінально-правове визначення “торгівля людьми”. У результаті подальших змін, викликаних, зокрема, приєднанням до вищезгаданих конвенцій, на сьогодні кримінальну відповідальність за цей злочин передбачено статтею 149 “Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини” Кримінального кодексу України 2001 р. [3]. Згадану статтю було суттєво доопрацьовано та максимально наближено до положень Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності [2]. Статтею 146 Кримінального кодексу України передбачається кримінальна відповідальність за незаконне позбавлення волі або викрадення людини у вигляді обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк [3]. Під загрозою кримінального покарання в Україні заборонено експлуатацію дитячої праці. Так, стаття 150 Кримінального кодексу України визнає злочином експлуатацію дітей, які не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання їхньої праці з метою отримання прибутку. Частина друга статті 303 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за примушування чи втягнення у заняття проституцією [3].

Свідченням стурбованості міжнародного співтовариства ситуацією, що склалася, є ряд конвенцій, пактів та протоколів з врегулювання цього питання. Серед них такі, як:

- Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН від 2 грудня 1949 р., консолідує положення інших міжнародних договорів з цього питання, прийнятих починаючи з 1904 р. Її основне завдання – визначення ефективних заходів боротьби з усіма формами торгівлі жінками та експлуатації проституції. Вперше в історії укладення міжнародних договорів дана Конвенція проголосила проституцію і торгівлю людьми актами, несумісними з гідністю і цінністю людської особистості, що ставлять під загрозу добробут окремих осіб, сім'ї та суспільства [5];

- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Нью-Йорк, 16 грудня 1966 р. є доповненням до Загальної декларації прав людини; захищає право на життя і стверджує, що жодна людина не повинна піддаватися випробуванням, примусовій праці і незаконному утриманню чи утиску таких свобод, як свобода пересування, вираження та асоціації з іншими [7];

- Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок, CEDAW, Нью-Йорк, 18 грудня 1979 р. є найбільш всеохоплюючим актом про права жінок, що

визначає законодавчі обов'язки, спрямовані на ліквідацію дискримінації стосовно жінок [8];

- у 1997 р. було проведено Гаазьку міністерську конференцію, на якій прийнято Декларацію європейських рекомендацій з ефективних заходів щодо запобігання боротьбі з торгівлею жінками з метою їхньої сексуальної експлуатації. Її ціль – підтримка подальших дій з попередження торгівлі людьми, а також надання необхідної допомоги жертвам торгівлі. Ця Декларація закликає країни-члени ЄС забезпечити або розглянути можливість призначення національних доповідачів, які б надавали відповідним національним урядам інформацію про масштаби торгівлі жінками, заходи запобігання та боротьби з торгівлею жінками;

- документ про Спільну дію Ради Європи від 1997 р. перелічує додаткові види покарання і заходи адміністративного характеру, такі як конфіскація і вилучення доходів і власності торговця людьми і закриття установ, які брали участь у торгівлі людьми, зобов'язує країни-члени ЄС ввести адміністративну або кримінальну відповідальність за злочини, вчинені від імені юридичної особи без урахування кримінальної відповідальності фізичних осіб, що стали співучасниками або призвідниками злочину [1, с. 49];

- на рівні ЄС діє Рамкове рішення Ради Європи про торгівлю людьми. Його метою є уніфікація національного кримінального законодавства для забезпечення ефективної боротьби з торгівлею людьми. Воно доповнює вже прийняті Радою Європи інструменти, такі як Спільні дії від 1996, 1998 та 2000 рр., а також програми STOP (спрямована головним чином на розроблення міждисциплінарного підходу із залученням усіх зацікавлених сторін і приділяє велику увагу дуже важливій ролі неурядових організацій) та DAPHNE (спеціально розроблена з метою підтримки діяльності неурядових організацій у сфері захисту жінок і дітей – жертв насильства);

- Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, Нью-Йорк, 15 листопада 2000 р. має за мету сприяння міжнародному співробітництву для запобігання транснаціональній організованій злочинності і боротьбі з нею, надає правоохоронним органам і судовій владі унікальні засоби боротьби з цією проблемою [2];

- Протокол про попередження і запобігання торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї є доповненням до вищезазваної Конвенції, вперше дає міжнародне визначення поняття “торгівля людьми”; слугує для попередження, боротьби і закріплення міжнародного співробітництва у боротьбі з цим злочином; визначає загальну термінологію, гармонізує закони і практику, що застосовуються в різних країнах. Неодмінним атрибутом торгівлі людьми є отримання контролю над особою (наприклад, через вилучення документів) з метою експлуатації [9].

На зростання явища торгівлі людьми мають вплив наступні фактори:

- глобалізація економіки і підвищення трудової мобільності (міграції);
- ріст попиту на так звані “послуги приватного характеру” в розвинутих країнах;
- зростаючий рівень безробіття серед жінок;
- збільшення кількості населення, що живе за межею бідності в країнах, що розвиваються;

- збільшення кількості людей, які користуються Інтернет, що майже не контролюється з точки зору закону і нерідко використовується зі злочинною метою [1, с. 49].

На сьогоднішній день встановлені сім критеріїв, за якими оцінюється діяльність урядів різних держав, серед них:

- чи докладає уряд активних зусиль для розслідування і переслідування в судовому порядку актів торгівлі людьми на території своєї держави;

- чи захищає жертв работоргівлі;

- чи проводить акції просвіти населення для запобігання торгівлі людьми;

- чи співпрацює з іншими державами;

- чи докладає зусиль до переслідування в судовому порядку державних посадових осіб, яку приймають участь в работоргівлі, чи сприяють їй та ін.

Виходячи з цих критерії країни світу поділені на три категорії:

1) які повністю дотримуються їх (з пострадянських держав до них увійшла тільки Латвія);

2) які дотримуються не повністю, але намагаються дотримуватись (в цій групі опинилась більшість пострадянських держав);

3) уряди яких не повністю дотримуються мінімальних стандартів і не докладають значних зусиль (Киргизстан, Вірменія, Таджикистан, Білорусія, Росія, Афганістан, Іран, Саудівська Аравія, Греція, Індонезія) [10, с. 23].

На наш погляд, було би доречно з боку міжнародних організацій ввести певні санкції для тих країн, які не відповідають вказаним критеріям. Серед таких санкцій можна використати, такі як, наприклад, обмеження в наданні матеріальної допомоги, інвестицій, кредитів розвинутими країнами країнам, що розвиваються.

Таким чином нормативне забезпечення протидії торгівлі людьми представлено такими документами, як Конвенція ООН про боротьбу з торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами від 2 грудня 1949 року, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок від 18 грудня 1979 року, Декларація європейських рекомендацій з ефективних заходів щодо запобігання боротьби з торгівлею жінками з метою їхньої сексуальної експлуатації ввід 1997 року, Документ про Спільну дію Ради Європи від 1997 року Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року, Протокол про попередження і запобігання торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи “Про сексуальну експлуатацію, порнографію, проституцію, а також торгівлю людьми і підлітками” та інші.

Національне законодавство у сфері протидії торгівлі людьми включає: Конституцію України, Кримінальний кодекс України, закони України: “Про протидію торгівлі людьми”, “Про запобігання та протидію домашньому насильству”, Постанову Кабінету Міністрів України від 24.02.16 р. № 111 “Про затвердження Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року”, наказ МОН України від 08.04.16 р. № 405 “Про затвердження плану заходів Міністерства освіти і науки щодо протидії торгівлі людьми на період до 2020 року”.

Варто відзначити Конвенції Міжнародної організації праці (МОП), які зосереджені на проблемах примусової праці та послуг: Конвенцію МОП № 29 1930 р., щодо “примусової чи обов’язкової праці”, яку слід розуміти як будь-яку роботу чи службу, що вимагається від будь-якої особи під загрозою будь-якого покарання і для якої ця особа не запропонувала (п. 1 ст. 2). У Конвенції також обумовлено види робіт і служб, які не можуть бути віднесені до примусової або обов’язкової праці (п. 2 ст. 2), висувалась вимога до держав подання щорічних доповідей щодо заходів щодо реалізації положень Конвенції Міжнародного бюро праці [12]. Конвенцію МОП № 105 1957 року про скасування примусової праці (праця не може бути: засобом підтримки дисципліни;

покаранням за участь у страйках; мобілізаційним компонентом економічного розвитку; політичним процесом; мірою дискримінації з належності або віросповідання) [13].

У 2000 р. ситуація з торгівлею людьми змінилася завдяки прийняттю Конвенції ООН про транснаціональну злочинність і Протоколу “Про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, та покарання за неї”, що доповнює її. Цей міжнародний акт дав визначення поняття “торгівля людьми”, вказав на деякі умови притягнення до відповідальності, встановив рекомендації щодо призначення покарання, таким чином зумовив обов’язки держав із протидії торгівлі людьми [14].

Зазначене у ст. 3 Палермського протоколу визначення торгівлі людьми, вперше узгоджене на міжнародному рівні, надалі набуло широкого поширення у різних актах міжнародного права та національного законодавства держав. Склади торгівлі людьми були включені до Кримінальних кодексів Австралії, Вірменії, Білорусі, Угорщини, Іспанії, Казахстану, Киргизії, Китайської Народної Республіки, Колумбії, Коста-Ріки, Куби, Литви, Молдови, Нідерландів, Парагваю, Польщі, Румунії, Сальвадору, Словаччини, Таджикистану, Узбекистану, України, Чорногорії, Швеції [4, с. 85-86].

Що стосується безпосередньо стану законодавчого регулювання протидії та запобігання торгівлі людьми в Україні, то тут варто відзначити, що наша держава є учасником міжнародних актів щодо співпраці та запобігання торгівлі людьми. Так, у 1998 році Верховною Радою України було внесене доповнення до Кримінального кодексу України про встановлення кримінальної відповідальності за торгівлю людьми (ст. 124-1), а в 2001 році – прийнято новий Кримінальний кодекс України, до якого увійшла окрема стаття 149 “Торгівля людьми”.

В 2006 році приймається нова редакція цієї статті, яка більше відповідає реаліям сьогодення. Диспозиція статті передбачає кримінальну відповідальність за торгівлю людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об’єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи [3].

Таким чином, законодавча база, чи то міжнародна чи то національна, в рамках якої здійснюються заходи щодо боротьби з торгівлею людьми, охоплюють закони та кодекси, закони про боротьбу з організованою злочинністю та сексуальними злочинами, закони про захист дітей, закони в області охорони здоров’я, кримінальні кодекси і т. д. Розширення кримінальної відповідальності у рамках вищезгаданих законів, що мають відношення до торгівлі людьми, є невід’ємною частиною комплексного підходу до боротьби з торгівлею людьми.

Проте боротьбу з торгівлею людьми неможливо вести лише на рівні судового переслідування та боротьби зі злочинністю на певні території. Правове поле має охоплювати широкий спектр керівних принципів у галузі запобігання віктимізації, захисту постраждалих від злочинів та переслідування злочинців. Необхідно забезпечити ефективне застосування положень законодавства та здійснення регулярного контролю. Крім того, розслідування та судове переслідування у справах торгівлі людьми є складним та трудомістким процесом, який вимагає хорошої підготовки правоохоронних та судових органів та виконання ними своїх зобов’язань [15, с. 147].

Незважаючи на наявність міцної міжнародно-правової бази боротьби з торгівлею людьми, лише невелика кількість жертв торгівлі людьми отримують доступ до правосуддя та відшкодування збитку. Невідповідність між масштабом злочинності та заходами реагування заглиблюється. Згідно з Доповіддю Держдепартаменту США про торгівлю людьми за 2020 рік, у період з 2015 по 2019 роки у Європі кількість судових переслідувань скоротилася на 42 %, а кількість виявлених жертв збільшилася на понад

56 % [16]. Отже, збільшується невідповідність між кількістю виявлених жертв та низьким рівнем судового переслідування.

Недостатня координація та узгодженість законів у державах та у роботі відомств по боротьбі з торгівлею людьми перешкоджають своєчасного завершення судового розгляду. У зв'язку з цим постає необхідність забезпечити більш тісну координацію між державами та національними структурами боротьби з торгівлею людьми та розробку більш ефективної політики на основі фактичних даних. Створення такої спеціалізованої структури боротьби з торгівлею людьми може сприяти узагальненню інформації, що отримується з різних джерел (система кримінального правосуддя, правоохоронні органи, Міністерство закордонних справ, прикордонна поліція та ін.), та вжиття більш скоординованих заходів.

Якщо проаналізувати державну політику України щодо запобігання та покарання за торгівлю людьми, то фактично наша держава перша на пострадянському просторі розгорнула широкомасштабну кампанію боротьби з торгівлею людьми.

З часу проголошення незалежності, з урахуванням передового міжнародного досвіду розроблено національне законодавство, спрямоване на ліквідацію торгівлі людьми, в рамках державних програм протидії торгівлі людьми та нелегальній міграції реалізовано комплекс заходів щодо підвищення ефективності протидії загрози трафікінгу та забезпечення безпеки населення країни.

Так, Україна ратифікувала Протокол про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, та покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (Палермський протокол) у 2004 р. та Конвенцію Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми у 2010 р. [15, с. 414]. Основні напрямки державної політики щодо протидії торгівлі людьми закріплені у Законі України “Про протидію торгівлі людьми”.

Прийняття Україною у 2012 року Закону “Про протидію торгівлі людьми” суттєво наблизило українське законодавство до найкращих міжнародних стандартів в цій сфері [18]. Відтак, українське законодавство в цілому відповідає положенням Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі 87 людьми (стаття 149 Кримінального Кодексу України, Закон України “Про протидію торгівлі людьми”). В Україні передбачено достатньо суворі та адекватні санкції за торгівлю людьми та пов'язані з нею злочинні діяння. У законі “Про протидію торгівлі людьми” міститься низка інноваційних положень, які стосуються захисту потерпілих від торгівлі людьми. Наприклад, з метою ефективної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, та їх захисту створюється Національний механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми.

Урядом України постійно проводиться відповідна робота щодо посилення державного контролю у сфері протидії торгівлі людьми. Державною соціальною програмою протидії торгівлі людьми на період до 2025 року, затвердженою Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.07.21 р. № 800-р [19], передбачено план заходів щодо запобігання торгівлі людьми. Основними пунктами плану заходів є:

- посилення ефективності взаємодії органів виконавчої влади, міжнародних організацій, громадських об'єднань та інших юридичних осіб, які виконують різні функції у сфері протидії торгівлі людьми;
- підвищення рівня професійної компетенції працівників державних органів влади, зокрема у правоохоронній та судовій системі;
- підвищення рівня довіри населення до правоохоронної та судової систем;

- введення дієвого механізму спрямування осіб, які постраждали від торгівлі людьми, органами Національної поліції до відповідальних структурних підрозділів надання допомоги;

- здійснення заходів щодо мінімізації рівня торгівлі людьми.

Також, з метою мінімізації явища торгівлі людьми здійснюється консолідація зусиль на регіональному та міжвідомчому рівнях шляхом посилення міжнародного співробітництва та впровадження кращих практик.

Для протидії торгівлі людьми надавалася міжнародна технічна допомога, донорами яких були Уряд США, уряд Канади, Координатор проектів ОБСЄ в Україні. В рамках міжнародної технічної допомоги, особам, які постраждали від торгівлі людьми надавалася, зокрема, медична та психологічна реабілітація та реінтеграція. Проводилися тренінги з виявлення та перенаправлення дітей, постраждалих від торгівлі людьми на національному та регіональному рівнях для служб, працюючих у сфері захисту дітей. Також проводилися навчання для працівників системи правоохоронних органів (оперативних працівників, слідчих, прокурорів та суддів) на національному та регіональному рівнях [16].

На регіональному рівні Україна продовжує співпрацю з СНД на цьому напрямку. Його правовою основою є схвалена у 2005 р. Угода про співробітництво держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав у протидії торгівлі людьми [20]. У межах СНД також діє Міждержавна програма спільних заходів боротьби зі злочинністю на 2019 – 2023 роки. Програма включає заходи щодо протидії злочинності в різних формах її проявів, зокрема, боротьби з торгівлею людьми.

Висновки.

Сучасне міжнародне правове регулювання протидії торгівлею людьми включає в себе доволі об'ємний масив різних нормативно-правових актів, сюди відносимо: Конвенцію ООН про боротьбу з торгівлею людьми та з експлуатацією проституції третіми особами, Конвенцію ООН про транснаціональну злочинність і Протокол “Про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, та покарання за неї”, Конвенції МОП, Конвенцію про права дитини та Факультативний протокол до Конвенції про права дитини, що стосується торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії. І хоча міжнародні норми є досить чіткими, як і раніше існують прогалини у тому здійсненні. Так, Палермський протокол закликає до всеосяжного підходу у боротьбі з торгівлею людьми, проте він і досі не повністю реалізований. Часто держави намагаються боротися з торгівлею людьми лише з погляду питань міграції або виключно з погляду боротьби зі злочинністю на своїй території, але таке ганебне явище як торгівля людьми, на жаль, є проблемою світового масштабу і вирішувати її потрібно системно і спільно. Держави повинні визнати та виконувати всі міжнародні договори, що стосуються торгівлі людьми, щоб докласти всіх зусиль для боротьби з цією проблемою.

Україна на пострадянському просторі розгорнула широкомасштабну кампанію боротьби з торгівлею людьми. З часу проголошення незалежності, з урахуванням передового міжнародного досвіду розроблено національне законодавство, спрямоване на ліквідацію торгівлі людьми, в рамках державних програм протидії торгівлі людьми та нелегальній міграції реалізовано комплекс заходів щодо підвищення ефективності протидії загрозі трафікінгу та забезпечення безпеки населення країни. З метою мінімізації явища торгівлі людьми здійснюється консолідація зусиль на регіональному та міжвідомчому рівнях шляхом посилення міжнародного співробітництва та впровадження кращих практик.

Використана література

1. Дядюра К.О. Засоби протидії торгівлі людьми: міжнародно-правовий досвід. *Форум права*. 2007. С. 48-53. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2007-2/07dkompd.pdf>
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_789 (дата звернення: 14.06.2022).
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.01 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14> (дата звернення: 14.06.2022).
4. Краєвська О., Лукач Н. Міжнародний досвід протидії глобальній проблемі торгівлі людьми. *Вісник Львівського університету*. 2015. № 37. Ч. 3. С. 82-89.
5. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами від 2 грудня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_162 (дата звернення: 14.06.2022).
6. Україна – одна з основних країн походження постраждалих від сучасного рабства в Європі. – (Офіційний сайт Більмацької громади, Пологівського району, Запорізької області). URL: <https://bilotg.gov.ua/news/1596198170> (дата звернення: 14.06.2022).
7. Международный пакт о гражданских и политических правах от 10 грудня 1966 г. – (Г.М. Мелков. Международная защита прав и свобод человека: сб. документов). Москва: Юрид. лит., 1990.
8. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_207 (дата звернення: 14.06.2022).
9. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_791 (дата звернення: 14.06.2022).
10. Власов П.О. Запобігання торгівлі людьми: інформаційно-практичний посібник. Донецьк: Поліграфіст, 2002. 68 с.
11. Лугіна Н.А., Василичук Ю.О. Торгівля людьми як глобальна проблема транснаціонального характеру. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 463-466.
12. Конвенція про примусову чи обов'язкову працю від 28 червня 1930 № 29. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_136#Text (дата звернення: 14.06.2022).
13. Конвенція про скасування примусової праці від 25 червня 1957 р. № 105. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_013#Text (дата звернення: 14.06.2022).
14. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995791#Text> (дата звернення: 14.06.2022).
15. Маринів І.І., Дергачов А.К., Міжнародне співробітництво у галузі протидії торгівлі людьми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. С. 145-147.
16. Звіт Державного департаменту США про стан справ у сфері протидії торгівлі людьми: 2021 р. Україна (Рівень 2). URL: https://ua.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/151/TIP2021_UKR.pdf (дата звернення: 14.06.2022).
17. Габро І.В., Гнатуша Ю.В. Участь України у міжнародній співпраці у сфері боротьби з торгівлею людьми. *Young Scientist*. 2020. № 4 (80). April. С. 413-417.
18. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20.09.11 р. № 3739-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19-20. Ст. 173.

19. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.07.21 р. № 800-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 14.06.2022)

20. Угода про співробітництво держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав у боротьбі з торгівлею людьми, органами й тканинами людини від 25.11.05 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_a49#Text (дата звернення: 14.06.2022).

~~~~~ * * * ~~~~~

До відома читачів

СТРАТЕГІЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ УКРАЇНИ:

“БЕЗПЕЧНИЙ КІБЕРПРОСТІР – ЗАПОРУКА УСПІШНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ”:

Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021

1. Кібербезпека: глобальний контекст

Забезпечення кібербезпеки є одним із пріоритетів у системі національної безпеки України. Реалізація зазначеного пріоритету буде здійснюватися шляхом посилення спроможностей національної системи кібербезпеки для протидії кіберзагрозам у сучасному безпековому середовищі.

XXI століття знаменується активним формуванням шостого технологічного укладу та ризиками, з якими стикається цивілізація внаслідок упровадження новітніх технологій.

Питома вага кіберзагроз зростає і ця тенденція в міру розвитку інформаційних технологій та їх конвергенції з технологіями штучного інтелекту в найближче десятиліття посилюватиметься. Зростання такого впливу на функціонування структур управління як національних, так і транснаціональних формує нову безпекову ситуацію. Між світовими центрами сили відбувається поділ сфер впливу у кіберпросторі, посилюється їх прагнення за рахунок такого поділу забезпечити реалізацію власних геополітичних інтересів.

Кіберпростір разом з іншими фізичними просторами визнано одним з можливих театрів воєнних дій. Набирає сили тенденція зі створення кібервійськ, до завдань яких належить не лише забезпечення захисту критичної інформаційної інфраструктури від кібератак, а й проведення превентивних наступальних операцій у кіберпросторі, що включає виведення з ладу критично важливих об'єктів інфраструктури противника шляхом руйнування інформаційних систем, які управляють такими об'єктами.

Російська Федерація залишається одним з основних джерел загроз національній та міжнародній кібербезпеці, активно реалізує концепцію інформаційного протиборства, базовану на поєднанні деструктивних дій у кіберпросторі та інформаційно-психологічних операцій, механізми якої активно застосовуються у гібридній війні проти України. Така деструктивна активність створює реальну загрозу вчинення актів кібертероризму та кібердиверсій стосовно національної інформаційної інфраструктури.

Прогнозується зростання інтенсивності міждержавного протиборства і розвідувально-підривної діяльності у кіберпросторі. Розширюється коло держав, які намагаються сформувати власну кіберрозвідку, оволодіти сучасними технологіями розвідувально-підривної діяльності у кіберпросторі, посилюють державний контроль за національними сегментами мережі Інтернет. При цьому поширюється інструментарій, що передбачає накопичення великих масивів інформації щодо поведінки людини, соціальних груп та використання сучасних досягнень у сфері штучного інтелекту. Посилюється тенденція здійснення розвідувально-підривної діяльності у кіберпросторі шляхом залучення спецслужбами окремих держав, насамперед Російської Федерації, міжнародних хакерських угруповань для реалізації кібервпливу.

Зростає технічний рівень реалізації кіберзагроз, постійно вдосконалюються та розробляються нові інструменти і механізми кібератак. Посилюється тенденція щодо використання кібератак як інструменту спеціальних інформаційних операцій, маніпулювання суспільною думкою, впливу на виборчі процеси.

Глобального масштабу набуває використання кіберпростору терористичними організаціями. Пріоритетними цілями кібертероризму залишаються об'єкти атомної енергетики, електро- та водопостачання, сфери електронних комунікацій, фінансової та банківської сфери, авіа- та залізничного транспорту, сховищ стратегічних видів сировини, хімічні й біологічні об'єкти тощо.

Нові виклики несе з собою перехід на 5G-мережі, функціонування яких кардинальним чином залежить від коректної роботи програмного забезпечення, що за рахунок новизни технології може мати нові, не передбачені загрози.

Пандемія COVID-19 матиме довготривалий вплив на світовий порядок, посилюючи роль електронних комунікацій у повсякденному спілкуванні та роботі, що підвищує ступінь вразливості процесів обробки інформації, зокрема персональних даних. Це вимагає забезпечення належного рівня їх захищеності та змушує державу і бізнес впроваджувати додаткові механізми і заходи щодо належного функціонування і захисту всіх необхідних для життєдіяльності інформаційних ресурсів і систем.

Поширення кіберзагроз на усі сфери життєдіяльності та вдосконалення інструментарію їх реалізації зумовлює необхідність зміни стратегії і тактики протидії ним. Набуває значимості максимально швидке виявлення вразливостей і кібератак, реагування та поширення інформації про них для мінімізації можливої шкоди.

Швидко змінюваний цифровий світ потребує формування більш збалансованої та ефективної національної системи кібербезпеки, яка зможе гнучко адаптуватися до змін безпекового середовища, гарантуючи громадянам України безпечне функціонування національного сегмента кіберпростору, передбачивши нові можливості для цифровізації всіх сфер суспільного життя.

Україна має бути здатною забезпечити свій соціально-економічний розвиток у цифровому світі, що вимагає набуття спроможності ефективно стримувати деструктивні дії в кіберпросторі, досягнення кіберстійкості на всіх рівнях та взаємодії всіх суб'єктів забезпечення кібербезпеки, яка ґрунтується на довірі.

У такій ситуації актуальним є затвердження нової Стратегії кібербезпеки України, яка визначає пріоритети національних інтересів у сфері кібербезпеки, наявні та потенційно можливі кіберзагрози, цілі та завдання забезпечення кібербезпеки України з метою створення умов для безпечного функціонування кіберпростору, його використання в інтересах особи, суспільства і держави.

Стратегія ґрунтується на положеннях Конституції України, законів України "Про національну безпеку України" та "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України", Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Конвенції про кіберзлочинність, Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392, Концепції боротьби з тероризмом в Україні, затвердженої Указом Президента України від 5 березня 2019 року № 53, інших нормативно-правових актів.

2. Стан реалізації Стратегії кібербезпеки України, затвердженої Указом Президента України від 15 березня 2016 року № 96

Затвердження у 2016 році Стратегії кібербезпеки України стало важливим кроком у запровадженні підходів довгострокового планування в цій сфері.

За роки реалізації Стратегії кібербезпеки України, затвердженої Указом Президента України від 15 березня 2016 року № 96, було докладено зусиль до становлення та розвитку національної системи кібербезпеки. Важливим етапом її інституалізації стало прийняття Закону України "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України", який визначив правові та організаційні основи забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі, основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та громадян у цій сфері, основні засади координації їхньої діяльності із забезпечення кібербезпеки.

Удосконалено нормативне забезпечення з питань кіберзахисту об'єктів критичної інформаційної інфраструктури, ухвалено порядок її визначення та загальні вимоги до її кіберзахисту.

Утворено центри (підрозділи) забезпечення кібербезпеки або кіберзахисту в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, Службі безпеки України, Національному банку України, Міністерстві інфраструктури України, Міністерстві оборони України, Збройних Силах України.

Розбудовується Національна телекомунікаційна мережа, утворюється Національний центр резервування державних інформаційних ресурсів, забезпечується функціонування системи виявлення вразливостей і реагування на кіберінциденти та кібератаки, діє урядова команда реагування на комп'ютерні надзвичайні події України CERT-UA.

З метою покращення координації діяльності суб'єктів сектору безпеки і оборони, які забезпечують кібербезпеку, утворено робочий орган Ради національної безпеки і оборони України – Національний координаційний центр кібербезпеки, рішення якого сприяють вирішенню найбільш складних проблем у цій сфері.

Активно розвивається співпраця у сфері кібербезпеки з іноземними партнерами (Сполученими Штатами Америки, Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії, Федеративною Республікою Німеччина, Королівством Нідерланди, Японією тощо), поглиблюється співробітництво з ЄС та НАТО, проводяться кібернавчання за участю інших держав та міжнародних організацій.

Започатковано проведення щорічного заходу – місяця кібербезпеки.

Водночас діяльність суб'єктів національної системи кібербезпеки залишається недостатньо скоординованою і такою, що спрямована на виконання лише поточних завдань. За результатами експертних оцінок, стан реалізації Стратегії кібербезпеки України, затвердженої Указом Президента України від 15 березня 2016 року № 96, за визначеними показниками не перевищує 40 відсотків. Невирішеними залишилися питання оперативного обміну інформацією про кіберзагрози, ефективної системи підготовки кадрів та дієвої моделі державно-приватного партнерства. Недостатніми є організація і проведення наукових досліджень у сфері кібербезпеки.

Отриманий досвід надав змогу виокремити низку системних проблем.

Однією з виявлених проблем стала недостатня чіткість визначених пріоритетів та напрямів забезпечення кібербезпеки України, значна частина яких не мала зрозумілої кінцевої мети та була не конкретною. Незадовільним був рівень планування заходів з реалізації Стратегії кібербезпеки України, затвердженої Указом Президента України від 15 березня 2016 року № 96, заплановані заходи не завжди корелювалися із визначеними нею завданнями. Реалізація зазначеної Стратегії була ускладнена відсутністю цілісного бачення (програми) розвитку спроможностей основних суб'єктів національної системи кібербезпеки, обмеженістю ресурсного забезпечення функціонування цієї системи, відсутністю належної державної підтримки розвитку її інституційного забезпечення.

Не були розроблені індикатори виконання Стратегії кібербезпеки України, затвердженої Указом Президента України від 15 березня 2016 року № 96, що ускладнило процес оцінки її результативності та виокремлення незавершених завдань. Участь у реалізації названої Стратегії переважно брали суб'єкти сектору безпеки і оборони, недостатньо залучалися інші державні органи, наукові установи, громадськість. До виконання завдань із розвитку наукового потенціалу та поширення кіберграмотності недостатньо залучалися заклади освіти та наукові установи.

Надзвичайно важливі для розвитку національної системи кібербезпеки завдання Стратегії кібербезпеки України, затвердженої Указом Президента України від 15 березня 2016 року № 96, не були виконані, зокрема: не сформовано перелік об'єктів критичної інформаційної інфраструктури, не створено модель державно-приватного партнерства. Розвиток цифрової грамотності здійснювався без чіткої програми, кібернавчання проводились епізодично.

Нова Стратегія кібербезпеки України враховує попередній досвід і проблеми, стан кібербезпекового середовища на національному та міжнародному рівні, а також положення Стратегії кібербезпеки ЄС на цифрове десятиліття, стратегій кібербезпеки окремих держав-членів ЄС та держав-членів НАТО.

3. Національний кіберпростір: виклики та кіберзагрози

Викликами для України у сфері кібербезпеки є:

активне використання кіберзасобів у міжнародній конкуренції;

змагальний характер розвитку засобів кібербезпеки в умовах швидких прогресуючих змін інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема хмарних та квантових обчислень, 5G-мереж, великих даних, Інтернету речей, штучного інтелекту тощо;

мілітаризація кіберпростору та розвиток кіберзброї, що дає можливість приховано проводити кібератаки для підтримки бойових дій і розвідувально-підривної діяльності у кіберпросторі;

вплив пандемії COVID-19 на економічну діяльність та соціальну поведінку, що спричинив стрімку трансформацію і організацію значного сегмента суспільних відносин у дистанційному режимі з широким використанням електронних сервісів та інформаційно-комунікаційних систем;

упровадження нових технологій, цифрових послуг та механізмів електронної взаємодії громадян з державою, що здійснюється безсистемно в частині заходів з кібербезпеки та без належної оцінки ризиків.

Загрозами кібербезпеці України є:

гібридна агресія Російської Федерації проти України у кіберпросторі. Держава-агресор невпинно нарощує арсенал кіберзброї наступального призначення, застосування якої може викликати невідправні, незворотні руйнівні наслідки. Кібератаки Російської Федерації спрямовані, насамперед, на інформаційно-комунікаційні системи державних органів України та об'єкти критичної інформаційної інфраструктури з метою виведення їх з ладу (кібердиверсія), отримання прихованого доступу і контролю, здійснення розвідувальної та розвідувально-підривної діяльності. Кібератаки також активно використовуються державою-агресором як елемент спеціальних інформаційних операцій з метою маніпулятивного впливу на населення, втручання у виборчі процеси та дискредитації української державності;

кіберзлочинність, що завдає шкоди інформаційним ресурсам, суспільним процесам, особисто громадянам, знижує довіру суспільства до інформаційних технологій та призводить до значних матеріальних втрат. Набуває поширення використання кіберпростору для вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, а також кримінальних правопорушень, пов'язаних із легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, торгівлею людьми, незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших предметів і речовин, які загрожують життю та здоров'ю людей тощо;

організовані та спонсоровані урядами інших держав кібератаки, що пов'язані з викраденням у політичних, економічних або військових цілях чутливої інформації (кібершпиунство) та здійсненням розвідувально-підривної діяльності. Особливостями таких кібератак є їх тривалість, складність та прихований характер, що ускладнює їх попередження, виявлення та нейтралізацію;

використання терористичними організаціями кіберпростору для вчинення актів кібертероризму, фінансової та іншої підтримки терористичної діяльності.

Ураховуючи виклики та загрози, що постали перед Україною у кіберпросторі, критично зростає роль кібербезпеки в процесах цифрової трансформації держави.

Передумови та чинники, які формують окреслені загрози:

висока технологічна залежність України від іноземних виробників продукції інформаційно-комунікаційних технологій, відсутність системи оцінки відповідності такої продукції вимогам з безпеки, що підвищує ступінь уразливості інформаційної інфраструктури від незадекларованих функцій та звужує спроможності протидії кіберзагрозам;

недосконалість нормативно-правової бази у сфері кібербезпеки, а також її застарілість у сфері захисту інформації, повільна імплементація положень європейського законодавства, недостатня врегульованість цифрової складової розслідування кримінальних правопорушень, а також низький рівень правової відповідальності за порушення вимог законодавства у цій сфері;

відсутність у значної частини державних органів відповідних структурних підрозділів, необхідного кадрового забезпечення та належного контролю за кіберзахистом, здійснення фінансування робіт із кіберзахисту за залишковим принципом;

відсутність системи незалежного аудиту інформаційної безпеки та механізмів розкриття інформації про вразливості в умовах динамічної цифровізації всіх сфер державного управління та життєдіяльності держави;

невідповідність сучасним вимогам рівня підготовки та підвищення кваліфікації фахівців з питань кібербезпеки та кіберзахисту, зокрема неефективні механізми їх стимулювання до роботи в державному секторі;

відсутність законодавчого акта про критичну інфраструктуру України та її захист, що значно ускладнює формування системи кіберзахисту такої інфраструктури;

незавершеність заходів з упровадження організаційно-технічної моделі кіберзахисту, яка відповідатиме сучасним загрозам, викликам у кіберпросторі та глобальним тенденціям розвитку індустрії кібербезпеки;

відсутність системи підвищення цифрової грамотності громадян та культури безпекового поведіння в кіберпросторі, низький рівень обізнаності суспільства щодо кіберзагроз та кіберзахисту;

відсутність дієвої системи інформаційно-аналітичного забезпечення кібербезпеки;

недостатня захищеність від кібератак державних інформаційних ресурсів та об'єктів критичної інформаційної інфраструктури;

невідповідність вимогам законодавства стану захисту інформаційно-комунікаційних систем державних органів та суб'єктів господарювання, в яких обробляється значна частина інформації з обмеженим доступом.

4. Національна система кібербезпеки: засади розбудови

Україна прагне створити максимально відкритий, вільний, стабільний і безпечний кіберпростір в інтересах забезпечення прав і свобод людини, соціального, політичного і економічного розвитку держави.

Для подальшої розбудови національної системи кібербезпеки на засадах стримування, кіберстійкості, взаємодії необхідним є:

посилення спроможності національної системи кібербезпеки для унеможливлення збройної агресії проти України у кіберпросторі або з його використанням, нейтралізації розвідувально-підривної діяльності, мінімізації загроз кіберзлочинності та кібертероризму (стримування);

набуття здатності швидко адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх загроз у кіберпросторі, підтримувати та відновлювати стає функціонування національної інформаційної інфраструктури, насамперед об'єктів критичної інформаційної інфраструктури (кіберстійкість);

забезпечення розвитку комунікації, координації та партнерства між суб'єктами забезпечення кібербезпеки на національному рівні, розвиток стратегічних відносин у сфері кібербезпеки із ключовими іноземними партнерами, передусім з Європейським Союзом, Сполученими Штатами Америки та іншими державами-членами НАТО, співробітництво у цій сфері з іншими державами та міжнародними організаціями на основі національних інтересів України (взаємодія).

Україна, крім основних суб'єктів національної системи кібербезпеки, залучить до вирішення завдань у цій сфері більш широке коло учасників, у тому числі суб'єктів господарювання, громадські об'єднання та окремих громадян України.

Ключову об'єднувальну та координаційну роль у цьому процесі відіграватиме Національний координаційний центр кібербезпеки.

Україна розбудовуватиме національну систему кібербезпеки, ґрунтуючись на:

всеохоплюючому розумінні та постійному аналізі глобальних трендів кібербезпекового середовища, неухильному захисті національних інтересів України у сфері кібербезпеки;

перманентності заходів з перегляду та уточнення повноважень і відповідальності суб'єктів забезпечення кібербезпеки держави, удосконалення законодавства у сфері кібербезпеки та оперативності дій щодо його актуалізації відповідно до безпекових умов, що змінюються;

пріоритетності економічного і соціального розвитку суспільства;

збалансованому забезпеченні потреб держави і прав громадян, дотриманні законності, повазі до основоположних цінностей, прав людини і громадянина;

чіткому визначенні ролей та механізмів взаємодії під час розв'язання завдань кібербезпеки, стимулюванні до обміну інформацією, знаннями і досвідом;

ризик-орієнтованому підході до забезпечення кібербезпеки;
співпраці та інклюзивному діалозі всіх суб'єктів забезпечення кібербезпеки, зміцненні довіри, зокрема в рамках державно-приватного партнерства;
впровадженні сучасних принципів, методів, підходів та механізмів публічного управління у сфері кібербезпеки;
збалансованому розподілі наявних матеріальних, фінансових та інших ресурсів;
проактивному підході до нейтралізації кіберзагроз;
забезпеченні демократичного цивільного контролю за функціонуванням національної системи кібербезпеки.

5. Пріоритети забезпечення кібербезпеки України та стратегічні цілі

Пріоритетами забезпечення кібербезпеки України є:

убезпечення кіберпростору задля захисту суверенітету держави та розвитку суспільства;
захист прав, свобод і законних інтересів громадян України у кіберпросторі;
європейська і євроатлантична інтеграція у сфері кібербезпеки.

Формування нової якості національної системи кібербезпеки потребує чіткого та зрозумілого визначення стратегічних цілей, що мають бути досягнуті протягом періоду реалізації цієї Стратегії.

Для формування потенціалу стримування (С) необхідним є досягнення таких стратегічних цілей:

ціль С.1. Дієва кібероборона – Україна створить та забезпечить розвиток (у тому числі кадрово та технологічно) підрозділів з повноваженнями ведення збройного протиборства в кіберпросторі, сформує належну правову, організаційну, технологічну модель їх функціонування та застосування, забезпечить ефективну взаємодію основних суб'єктів національної системи кібербезпеки та сил оборони під час проведення заходів з кібероборони, належне навчання та фінансове забезпечення таких структур, систематичне проведення кібернавчань, оцінку спроможностей та ефективності підрозділів, розроблення та імплементацію індикаторів оцінки їх діяльності;

ціль С.2. Ефективна протидія розвідувально-підривної діяльності у кіберпросторі та кібертероризму – Україна забезпечить безперервне здійснення контррозвідувальних заходів з виявлення, попередження та припинення розвідувально-підривної діяльності іноземних держав, актів кібершпигунства та кібертероризму, усунення умов, що їм сприяють, та причин їх виникнення для убезпечення інтересів держави, суспільства і окремих громадян;

ціль С.3. Ефективна протидія кіберзлочинності – Україна забезпечить набуття правоохоронними органами та державним органом спеціального призначення з правоохоронними функціями спроможностей для мінімізації загроз кіберзлочинності, посилення їх технологічного і кадрового потенціалу для проведення превентивних заходів та розслідування кіберзлочинів;

ціль С.4. Розвиток асиметричних інструментів стримування – Україна створить необхідні умови для забезпечення стримування агресивних дій у кіберпросторі проти України шляхом застосування економічних, дипломатичних, розвідувальних заходів, а також залучення потенціалу приватного сектору.

Для набуття кіберстійкості (К) необхідним є досягнення таких стратегічних цілей:

ціль К.1. Національна кіберготовність та надійний кіберзахист – Україна запровадить і реалізує чіткі та зрозумілі для всіх заінтересованих сторін заходи щодо національної кіберготовності в інтересах забезпечення економічного добробуту та захисту прав і свобод кожного громадянина України. Україна посилить кіберготовність, що полягатиме у здатності всіх заінтересованих сторін, насамперед суб'єктів сектору безпеки і оборони, своєчасно й ефективно реагувати на кібератаки, забезпечити режим постійної готовності до реальних та потенційних кіберзагроз, виявляти та усувати передумови до їх виникнення, забезпечивши тим самим кіберстійкість, передусім об'єктів критичної інформаційної інфраструктури. Україна створить національну систему управління інцидентами;

ціль К.2. Професійне вдосконалення, кіберобізнане суспільство та науково-технічне забезпечення кібербезпеки – Україна проведе докорінну реформу системи підготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері кібербезпеки, а також здійснить заходи щодо збереження наявного кваліфікованого кадрового потенціалу суб'єктів кібербезпеки, стимулювання досліджень і розробок у сфері кібербезпеки з урахуванням появи нових кіберзагроз і викликів, створення національних інформаційних систем, платформ і продуктів. Вітчизняний науково-технічний потенціал першочергово залучатиметься до вирішення завдань забезпечення кібербезпеки держави. Цифрові навички, кіберобізнаність щодо сучасних кіберзагроз та протидії ним стануть невід'ємними елементами освіти кожного громадянина України;

ціль К.3. Безпечні цифрові послуги – Україна забезпечить досягнення балансу між потребами суспільства, вітчизняного ринку, економіки держави та необхідними заходами з кібербезпеки, а також надійність та безпеку цифрових послуг протягом усього їхнього життєвого циклу.

Для вдосконалення взаємодії (В) необхідним є досягнення таких стратегічних цілей:

ціль В.1. Зміцнення системи координації – Україна створить умови для ефективної взаємодії суб'єктів забезпечення кібербезпеки в процесі розбудови та функціонування національної системи кібербезпеки, а також для результативних спільних дій під час попередження, відбиття та нейтралізації наслідків кібератак та кіберінцидентів, скоординує діяльність усіх заінтересованих сторін задля подолання надзвичайних (кризових) ситуацій у кіберпросторі.

ціль В.2. Формування нової моделі відносин у сфері кібербезпеки – Україна запровадить сервісну модель державної участі у заходах з кіберзахисту, за якої держава сприйматиметься не як джерело вимог, а як партнер у розбудові національної системи кібербезпеки;

ціль В.3. Прагматичне міжнародне співробітництво – Україна спрямує відносини з міжнародними партнерами як на розвиток взаємної довіри для спільної відповіді на кібератаки і подолання кризових ситуацій у кібербезпеці, так і на суто практичну співпрацю: обмін інформацією про кібератаки та кіберінциденти, проведення спільних кібероперацій та розслідування міжнародних кіберзлочинів, регулярні кібернавчання та тренінги, обмін досвідом та найкращими практиками. Україна забезпечить активну участь у діалозі в рамках міжнародних організацій щодо спільного вироблення норм поведінки у кіберпросторі та вдосконалення відповідної нормативно-правової бази. Забезпечення координації з міжнародними партнерами здійснюватиметься Міністерством закордонних справ України.

6. Стратегічні завдання

Розбудова національної системи кібербезпеки на засадах стримування, кіберстійкості та взаємодії має здійснюватися шляхом виконання стратегічних завдань, спрямованих на досягнення визначених цілей.

Для досягнення цілі С.1 Україна сформує систему дієвої кібероборони шляхом:

утворення у системі Міністерства оборони України кібервійськ та забезпечення їх належними фінансовими, кадровими та технічними ресурсами для стримування збройної агресії у кіберпросторі та надання відсічі агресору;

запровадження ефективних механізмів взаємодії основних суб'єктів національної системи кібербезпеки та сил оборони в частині спільного виконання завдань кібероборони;

розроблення та виконання плану кібероборони як складової частини плану оборони України;

проведення щонайменше двічі на рік спільних тематичних навчань із відповідними підрозділами держав-членів НАТО задля досягнення оперативної сумісності;

створення MIL.CERT-UA в інтересах Міністерства оборони України та Збройних Сил України, налагодивши на постійній основі співпрацю із європейською військовою CERT-мережею;

забезпечення оцінки спроможностей суб'єктів сектору безпеки і оборони в частині спільного виконання завдань кібероборони, зокрема під час проведення оборонних оглядів, оглядів національної системи кібербезпеки, оглядів стану кіберзахисту державних інформаційних ресурсів та критичної інформаційної інфраструктури;

запровадження у системі військово-патріотичного виховання та системі територіальної оборони навчальних програм підготовки та проведення практичних навчань у сфері кібербезпеки.

Для досягнення цілі С.2 Україна забезпечить ефективну протидію розвідувально-підривної діяльності у кіберпросторі та кібертероризму шляхом:

створення відповідно до схвалених концептуальних засад загальнодержавної системи виявлення кібератак, протидії актам кібертероризму і кібершпиунства щодо об'єктів критичної інформаційної інфраструктури;

удосконалення аналітичного і криміналістичного забезпечення контррозвідувального захисту кібербезпеки держави за рахунок впровадження інноваційних методик обробки та оцінки цифрових даних, формування електронних доказів;

посилення спроможностей у проведенні негласних перевірок стану готовності об'єктів критичної інфраструктури до можливих кібератак та кіберінцидентів, поступово охопивши такими заходами всі такі об'єкти;

посилення контррозвідувального захисту сфери електронних комунікацій, ІТ-сфери, афілійованого з ними середовища, спрямованого на виявлення, попередження і припинення розвідувально-підривних посягань спецслужб іноземних держав на національну безпеку України у сфері кібербезпеки;

створення технологічних можливостей для автоматичного виявлення кібератак у режимі реального часу в потоках даних загальнодержавних інформаційно-комунікаційних систем та на окремих об'єктах критичної інфраструктури, їх блокування та визначення пріоритетності;

вдосконалення нормативно-правового, організаційного та кадрового забезпечення загальнодержавної системи боротьби з тероризмом у частині, що стосується залучення правоохоронних органів до здійснення заходів з попередження, виявлення і припинення актів кібертероризму.

Для досягнення цілі С.3 Україна посилить спроможності у протидії кіберзлочинності шляхом:

завершення імплементації в законодавство України положень Конвенції про кіберзлочинність;

врегулювання на законодавчому рівні питання щодо електронних доказів, використовуючи кращі практики з цих питань Сполучених Штатів Америки, держав-членів ЄС та враховуючи сучасні виклики і тенденції у сфері кібербезпеки;

розроблення концептуальних підходів щодо реалізації державної політики у сфері забезпечення прав громадян у кіберпросторі (особливо найбільш вразливих груп населення, насамперед дітей);

запровадження практики проведення загальнонаціональної інформаційної роз'яснювальної кампанії щодо дій громадян у випадку, коли вони стикаються із кібершахрайством та іншими кіберзлочинами, а також роз'яснення процедур звернення до правоохоронних органів;

розроблення методики збору кіберстатистики та щорічного оприлюднення статистичної інформації щодо кібератак, кіберінцидентів та заходів протидії за сферами відповідальності основних суб'єктів національної системи кібербезпеки на їх офіційних вебсайтах;

розроблення методики проведення щорічних соціологічних досліджень щодо кіберзагроз, з якими стикається населення України, з оцінками ефективності діяльності державних органів у протидії ним і забезпечення проведення таких досліджень;

розроблення методики комунікації між державою та суспільством щодо протидії масштабним кібератакам і кіберінцидентам, створення необхідних умов для її практичної реалізації;

запровадження механізмів ідентифікації суб'єктів електронної комерції у кіберпросторі, забезпечивши внесення відповідних змін до законодавства України;

врегулювання на законодавчому рівні правового статусу криптовалют;

проведення спільних з ЄС заходів, спрямованих на підвищення стійкості в кіберпросторі та спроможності розслідувати, переслідувати кіберзлочинність та реагувати на кіберзагрози;

забезпечення підвищення рівня кваліфікації, матеріально-технічного забезпечення судових експертів за напрямами досліджень комп'ютерної техніки та програмних продуктів, комунікаційних систем і засобів;

забезпечення підвищення рівня знань співробітників оперативних підрозділів, працівників органів досудового розслідування, прокуратури, суддів у сфері інформаційних технологій та кібербезпеки, насамперед за напрямами збирання та дослідження електронних доказів;

залучення приватних експертів до проведення комп'ютерно-технічних і телекомунікаційних досліджень та експертиз, досліджень програмного забезпечення, які необхідні для швидкого реагування на кіберінциденти та ефективного розслідування кіберзлочинів.

Для досягнення цілі С.4 Україна запровадить асиметричні інструменти стримування шляхом:

удосконалення системи розвідувального забезпечення кібербезпеки в частині створення, розвитку сил, засобів та інструментів упередження загроз національній безпеці у кіберпросторі;

посилення заходів щодо забезпечення кібербезпеки інформаційної інфраструктури та кіберзахисту інформаційних ресурсів закордонних дипломатичних установ України та об'єктів державної власності України за кордоном;

створення технологічних можливостей підключення постачальниками електронних комунікаційних мереж та/або послуг технічних засобів для здійснення оперативно-розшукових, контррозвідувальних та розвідувальних заходів;

запровадження гармонізованого з євроатлантичною спільнотою підходу до застосування санкцій у відповідь на підривну діяльність у кіберпросторі, розроблення та узгодження з іноземними партнерами механізму спільних дипломатичних та економічних дій і заходів, зокрема запровадження обмежувальних заходів у вигляді економічних санкцій, у відповідь на деструктивну кіберактивність;

застосуванням усіх доступних інструментів дипломатії та міжнародного права задля протидії зловмисній діяльності у кіберпросторі проти України;

налагодження систематичного обміну інформацією про деструктивну діяльність у кіберпросторі з міжнародними партнерами, насамперед Сполученими Штатами Америки, державами-членами ЄС та державами-членами НАТО, створення платформи такого обміну;

врегулювання на законодавчому рівні питання щодо всебічного залучення приватного сектору та громадянського суспільства до здійснення заходів зі стримування деструктивної діяльності в кіберпросторі;

розроблення дієвих механізмів залучення фахівців приватного сектору з кібербезпеки до участі у стримуванні та протидії агресії проти України в кіберпросторі.

Для досягнення цілі К.1 Україна у співпраці із суб'єктами приватного сектору, академічною спільнотою та громадськістю забезпечить посилення національної кіберготовності та кіберзахисту шляхом:

розроблення Національного плану реагування на надзвичайні (кризові) ситуації в кіберпросторі, який визначить механізми реагування на кібератаки загальнонаціонального масштабу щодо об'єктів критичної інформаційної інфраструктури та заходи з подальшого відновлення;

створення національної системи управління інцидентами, розроблення та впровадження стандартних операційних процедур для реагування на різні види подій у кіберпросторі з визначенням критеріїв для оцінки критичності подій та пріоритетності реагування залежно від визначеного рівня критичності;

забезпечення постійного моніторингу національних електронних комунікаційних мереж та інформаційних ресурсів, аналізу вторгнень щодо цих мереж і ресурсів, а також виявлення в режимі реального часу аномалій їх функціонування;

запровадження планування видатків на кібербезпеку за окремими бюджетними програмами;

розроблення базових (визначатимуть мінімальний обов'язковий рівень) вимог та рекомендації з питань забезпечення кібербезпеки для державного і приватного секторів з урахуванням кращих світових практик;

налагодження на основі взаємної довіри системного обміну інформацією про кібератаки, кіберінциденти та індикатори кіберзагроз між усіма суб'єктами забезпечення кібербезпеки, насамперед на базі технологічної платформи Національного координаційного центру кібербезпеки, уніфікації форматів обміну інформацією;

впровадження ризик-орієнтованого підходу в частині заходів забезпечення кібербезпеки об'єктів критичної інфраструктури та державних органів, зокрема, розроблення методики ідентифікації та оцінки кіберризиків на національному рівні та для секторів критичної інфраструктури держави, врегулювання на законодавчому рівні обов'язковості здійснення періодичної оцінки ризиків на підставі розроблених методик;

впровадження системи сертифікації продукції, яка використовується для функціонування та кіберзахисту інформаційно-комунікаційних систем, насамперед об'єктів критичної інформаційної інфраструктури;

забезпечення розвитку організаційно-технічної моделі кіберзахисту;

завершення процесів визначення об'єктів критичної інфраструктури та об'єктів критичної інформаційної інфраструктури, створення і забезпечення функціонування державного реєстру об'єктів критичної інформаційної інфраструктури, постійного перегляду та оновлення вимог щодо їх кіберзахисту з урахуванням сучасних міжнародних стандартів з питань кібербезпеки;

запровадження на постійній основі оцінки стану захищеності об'єктів критичної інформаційної інфраструктури та державних інформаційних ресурсів на вразливість, встановлення обов'язковості та періодичності проведення такої оцінки з урахуванням категорій критичності об'єктів, стимулювання участі у цих заходах фахівців з кібербезпеки приватного сектору;

впровадження системи аудиту інформаційної безпеки, насамперед на об'єктах критичної інфраструктури, визначення механізмів та базових методик проведення аудитів, встановлення вимог до аудиторів інформаційної безпеки, їх сертифікації, атестації (переатестації), навчання та підвищення кваліфікації, а також щодо обов'язковості та періодичності проведення аудитів, надання узагальненої інформації про результати аудитів до Національного координаційного центру кібербезпеки;

забезпечення розвитку систем технічного і криптографічного захисту інформації, пріоритетності використання засобів технічного і криптографічного захисту інформації вітчизняного виробництва для кіберзахисту державних інформаційних ресурсів та об'єктів критичної інформаційної інфраструктури;

впровадження вітчизняних рішень із захисту інформації;

проведення командно-штабних кібернавчань стратегічного рівня, а також тематичних кібернавчань та тренінгів за участю представників державного та приватного секторів;

забезпечення розвитку мережі центрів реагування на кібератаки та кіберінциденти;

завершення розгортання Національної телекомунікаційної мережі, збільшення її пропускну здатності, передбачення під час її функціонування використання виключно вітчизняних засобів криптографічного захисту інформації;

забезпечення функціонування та розвитку Національного центру резервування державних інформаційних ресурсів, проведення модернізації системи захищеного доступу державних органів до мережі Інтернет;

створення національного сервісу доменних імен (DNS).

Для досягнення цілі К.2 в Україні буде проведено наукові дослідження у сфері кібербезпеки, реформовано систему підготовки та підвищення кваліфікації кадрів, а також розгорнуто навчальні програми, курси, тренінги з кібернавчання для всіх верств населення шляхом:

забезпечення координації наукового співтовариства під час проведення наукових досліджень і розробок у сфері кібербезпеки та залучення його до заходів з реалізації державної політики у сфері кібербезпеки;

визначення довгострокових напрямів проведення досліджень і розробок у сфері кібербезпеки, а також розроблення дієвої програми державної підтримки (на основі проектного підходу) стратегічно важливих для кібербезпеки держави наукових установ і організацій, проведення наукових досліджень у цій сфері для потреб національної безпеки і оборони;

забезпечення стимулювання досліджень і розробок у сфері кібербезпеки з урахуванням розвитку новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема, технологій хмарних та квантових обчислень, 5G-мереж, Інтернету речей, штучного інтелекту, а також появи нових засобів реалізації кіберзагроз з метою створення вітчизняних систем, платформ і продуктів у сфері кібербезпеки;

удосконалення системи підготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері кібербезпеки;

розроблення Загальнонаціональної програми кіберграмотності, спрямованої на підвищення рівня цифрової грамотності населення України, зокрема, шляхом включення питань стосовно цифрових навичок, кіберобізнаності щодо сучасних кіберзагроз та протидії ним до навчальних програм загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти;

утворення центрів, що будуть здійснювати узагальнення та обмін досвідом у сфері кібербезпеки, підтримку інновацій та вітчизняних розробок у цій сфері;

забезпечення матеріального стимулювання фахівців у сфері кібербезпеки, які перебувають на військовій, державній службі, у тому числі на державній службі особливого характеру, службі в правоохоронних органах або працюють за трудовим договором у державному секторі і безпосередньо виконують функції із забезпечення кібербезпеки та кіберзахисту, з урахуванням рівнів оплати праці таких фахівців у приватному секторі;

залучення суб'єктів національної системи кібербезпеки до міжнародних програм навчання і підвищення кваліфікації персоналу.

Для досягнення цілі К.3 Україна спрямує зусилля на забезпечення надійності та безпеки цифрових послуг шляхом:

зміцнення довіри приватного сектору та громадян до цифрових послуг, які надаються державою, безумовного виконання вимог щодо забезпечення кібербезпеки та кіберзахисту під час їх надання та інформування громадськості про їх безпечність та надійність;

впровадження цифрових послуг для населення та розвитку національної інформаційної інфраструктури;

розроблення національних стандартів у сфері кібербезпеки, організаційних та технічних вимог, що стосуються безпеки застосунків, мобільних пристроїв, робочих станцій, серверів і мереж, моделей хмарних обчислень, з урахуванням європейських та міжнародних стандартів;

створення органів з оцінки відповідності надавачів електронних довірчих послуг вимогам для кваліфікованих надавачів кваліфікованих електронних довірчих послуг;

створення необхідних передумов (нормативних, організаційних, технологічних) для автентифікації користувачів сервісів цифрових послуг (там, де це потрібно) за допомогою інтегрованої системи електронної ідентифікації з використанням технологій електронної ідентифікації та/або електронних довірчих послуг;

підвищення ефективності системи захисту персональних даних громадян шляхом гармонізації законодавства України з відповідним законодавством ЄС та посилення відповідальності за порушення встановлених вимог.

Для досягнення цілі В.1 Національний координаційний центр кібербезпеки забезпечить скоординовану діяльність усіх заінтересованих сторін у процесі розбудови та функціонування національної системи кібербезпеки шляхом:

розроблення та затвердження порядку проведення огляду національної системи кібербезпеки, забезпечивши його проведення не менше ніж раз на рік протягом реалізації Стратегії;

запровадження обов'язкового негайного, без невинувинуваченої затримки, надання інформації про кіберзагрози, кібератаки та кіберінциденти всіма відомчими та галузевими (секторальними) центрами кібербезпеки (кіберзахисту) до Національного координаційного центру кібербезпеки;

забезпечення розгляду найважливіших питань у сфері кібербезпеки України на засіданнях Національного координаційного центру кібербезпеки, системного контролю за станом виконання його рішень;

запровадження скоординованого виявлення та розкриття вразливостей інформаційно-комунікаційних систем;

розроблення та запровадження механізмів заохочення приватного сектору, наукового співтовариства, громадських організацій та окремих громадян до участі у формуванні та реалізації заходів із забезпечення кібербезпеки;

забезпечення щорічного оприлюднення основними суб'єктами національної системи кібербезпеки публічних звітів про стан кібербезпеки за сферами відповідальності.

Для досягнення цілі В.2 Україна у взаємодії з приватним сектором сформує ефективну модель відносин у сфері кібербезпеки, засновану на довірі, шляхом:

врегулювання на законодавчому рівні питання державно-приватного партнерства у сфері кібербезпеки, визначивши форми і методи здійснення такого партнерства, зміцнивши взаємну довіру та передбачивши можливість запровадження експериментальних проєктів у цій сфері;

запровадження проведення на регулярній основі консультацій заінтересованих сторін та надання методичної допомоги з питань утворення підрозділів кіберзахисту, галузевих (секторальних) центрів забезпечення кібербезпеки та команд реагування на кіберінциденти, всебічного сприяння їх розвитку;

залучення на регулярній основі представників наукових установ, громадських організацій та незалежних експертів у сфері кібербезпеки до розроблення проєктів нормативно-правових актів, нормативних документів та стандартів у цій сфері;

підвищення ефективності залучення громадськості до прийняття рішень у сфері кібербезпеки шляхом проведення відповідних опитувань (анкетувань) та розміщення їх результатів на інформаційних ресурсах Національного координаційного центру кібербезпеки та основних суб'єктів національної системи кібербезпеки;

стимулювання розроблення вітчизняних програмних продуктів, зокрема програмного забезпечення з відкритим кодом, що пріоритетно використовуватимуться для обробки та захисту державних інформаційних ресурсів, а також на об'єктах критичної інформаційної інфраструктури;

впровадження програми розвитку ринку товарів і послуг у сфері кібербезпеки, що включатиме стимулювання його розвитку та міжнародного визнання;

продовження практики щорічного проведення місяця кібербезпеки в Україні із залученням широкого кола профільних фахівців та експертів державних органів, закладів освіти та наукових установ, а також громадських об'єднань та приватного сектору;

запровадження системи страхування від кіберризиків, зокрема механізму оцінки втрат суб'єктів господарювання внаслідок кібератак для можливості їх відшкодування;

розроблення фінансових та нефінансових механізмів для сприяння впровадженню сучасних технологій кібербезпеки у державному і приватному секторі, включаючи страхування, лізинг, пільги тощо.

Для досягнення цілі В.3 Україна розвиватиме міжнародне співробітництво у сфері кібербезпеки, спрямоване, передусім, на забезпечення незалежності і державного суверенітету, відновлення територіальної цілісності України, шляхом:

забезпечення участі України у міжнародних заходах ООН щодо заохочення відповідальної поведінки держав у кіберпросторі;

забезпечення участі України у доопрацюванні Другого додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність щодо вироблення заходів та гарантій для вдосконалення міжнародної співпраці між правоохоронними та судовими органами, а також між органами влади та постачальниками послуг в інших державах;

розширення шляхом діалогу з міжнародними партнерами доступу правоохоронних органів України до ресурсів Європейського центру боротьби з кіберзлочинністю, до телекомунікаційної системи Інтерполу I-24/7;

продовження співробітництва з Агентством Європейського Союзу з питань мережевої та інформаційної безпеки, зокрема з питань скоординованого розкриття вразливостей та імплементації Директиви Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/1148 від 6 липня 2016 року про заходи для високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу як елементу євроінтеграції України;

поглиблення співпраці з Міжнародним союзом електров'язку у сферах кібербезпеки та електронних комунікацій, зокрема з питань стандартизації у цих сферах;

поглиблення співпраці з міжнародними організаціями у сфері захисту дітей від сексуального онлайн-насильства;

розвитку міжнародного співробітництва у сфері кібербезпеки шляхом підтримки міжнародних ініціатив у цій сфері, які відповідають національним інтересам України;

продовження практики проведення двосторонніх кібердіалогів з державами-партнерами з метою обміну передовим досвідом у сфері кібербезпеки, інформацією про кіберзагрози, розвитку комунікації між заінтересованими державними органами України та іноземних держав, розширення кола держав-партнерів, з якими проводяться кібердіалоги, ініціювання питання щодо укладення двосторонніх договорів про співпрацю у сфері кібербезпеки;

створення постійно діючої робочої групи з питань взаємодії із провідними ІТ-компаніями, світовими провайдерами цифрових послуг, соціальними мережами з метою протидії гібридним загрозам, поширенню дезінформації, можливості застосування санкцій відповідно до законів України;

визначення та затвердження переліку пріоритетних напрямів залучення міжнародної технічної допомоги у сфері кібербезпеки України.

7. Напрями зовнішньополітичної діяльності України у сфері кібербезпеки

Україна у сфері кібербезпеки забезпечить поглиблення євроінтеграційних процесів шляхом уніфікації підходів, методів і засобів забезпечення кібербезпеки з усталеними практиками ЄС і НАТО, вжиття інших узгоджених із ключовими іноземними партнерами заходів, спрямованих на посилення кіберстійкості України, розвиток спроможностей національної системи кібербезпеки та захист національних інтересів у кіберпросторі.

Україна приділятиме особливу увагу спільній з партнерами протидії міжнародному тероризму, виявленню, попередженню і припиненню злочинів проти миру і безпеки людства, іншим протиправним діям, що порушують міжнародний правопорядок та інтереси демократичної світової спільноти, розвиватиме на договірній основі з партнерськими спецслужбами держав-членів ЄС і держав-членів НАТО взаємовигідний обмін інформацією та досвідом щодо забезпечення національної безпеки у кіберпросторі, використовуватиме кращі світові практики, активно здійснюватиме інші спільні заходи, що сприятимуть зміцненню наукової, матеріально-технічної бази та кадрового потенціалу у сфері кібербезпеки.

Україна співпрацюватиме з міжнародними партнерами, організаціями та іншими заінтересованими сторонами, які поділяють наше спільне бачення майбутнього кіберпростору як глобального, відкритого, вільного, стабільного та безпечного, в основі якого дотримання прав людини, основних свобод та демократичних цінностей, що є запорукою соціально-економічного та політичного розвитку України.

Україна продовжить активну участь у міжнародному діалозі з питань відповідальної поведінки держав у кіберпросторі на основі дотримання принципів міжнародного права, Статуту ООН, а також норм, правил та принципів відповідальної поведінки держави. Це потребуватиме більшої координації та консолідації заінтересованих сторін на міжнародних форумах, в яких Україна буде не лише учасником, а й ініціатором та організатором.

Україна максимально підтримуватиме мультистейкхолдерську (багатосторонню) модель управління Інтернетом, сприяючи міжнародним, регіональним та національним дискусіям з цього питання, залученню до цього процесу представників приватного сектору, наукових та

освітніх кіл, інститутів громадянського суспільства. Спроби окремих авторитарних держав суверенізувати Інтернет суперечать довгостроковим інтересам України та її моделі соціально-економічного розвитку.

Україна буде сприяти подальшому дотриманню міжнародного права та стандартів у сфері прав людини, заохочуватиме застосування найкращих практик, а також активізує свої зусилля щодо запобігання зловживанню новими технологіями. Для цього Україна активізує свою участь і партнерство в міжнародних процесах стандартизації та сертифікації у сфері кібербезпеки, розширить представництво в міжнародних, регіональних та інших органах стандартизації, організаціях, що займаються розробленням стандартів та сертифікацією у цій сфері.

У питаннях розроблення стандартів у сферах нових технологій (зокрема щодо штучного інтелекту, хмарних технологій, квантових обчислень та квантових комунікацій) та базової архітектури Інтернету Україна виходить з того, що Інтернет має залишатися глобальним та відкритим, технології повинні орієнтуватися на людину, її базові свободи, гарантувати невтручання у її особисте життя, забезпечувати її конфіденційність у кіберпросторі, а будь-які обмеження повинні здійснюватися лише відповідно до закону. Використання технологій має бути законним, безпечним та етичним. Водночас у зв'язку з ускладненням міжнародної безпеки в кіберпросторі Україна займатиме більш активну позицію в дискусіях ООН та інших міжнародних форумах для просування, координації та консолідації її позиції у сфері кібербезпеки, зменшуючи небезпеку милітаризації кіберпростору.

Україна розвиватиме мережу партнерства у сфері кібербезпеки, розбудовуючи наявні та створюючи нові формати і механізми міжнародного співробітництва.

8. Механізми реалізації стратегії та забезпечення відкритості

Координатором реалізації цієї Стратегії є робочий орган Ради національної безпеки і оборони України – Національний координаційний центр кібербезпеки.

Реалізація Стратегії безпосередньо здійснюється основними суб'єктами національної системи кібербезпеки, Міністерством закордонних справ України, Міністерством цифрової трансформації України, Міністерством освіти і науки України та іншими суб'єктами забезпечення кібербезпеки в межах їх компетенції.

Основним критерієм результативності Стратегії є досягнення мети та стратегічних цілей шляхом виконання визначених стратегічних завдань.

Національний координаційний центр кібербезпеки у визначених законодавством формах забезпечує (на весь період дії Стратегії) планування реалізації Стратегії, координує і контролює стан її виконання та ефективність.

План реалізації Стратегії, розроблений Національним координаційним центром кібербезпеки та затверджений в установленому порядку, є основою для щорічного планування суб'єктами забезпечення кібербезпеки заходів з реалізації Стратегії.

Кабінет Міністрів України в установленому порядку забезпечує необхідними силами, засобами і ресурсами виконання заходів з реалізації Стратегії.

Результати виконання запланованих заходів з реалізації Стратегії подаються суб'єктами забезпечення кібербезпеки до Національного координаційного центру кібербезпеки.

Ефективність реалізації Стратегії визначається у проведених у встановленому порядку оглядах стану:

національної системи кібербезпеки;

кіберзахисту державних інформаційних ресурсів та критичної інформаційної інфраструктури.

Результати оглядів можуть стати підставою для внесення змін до Плану реалізації Стратегії та/або щорічних планів заходів з реалізації Стратегії, що обумовлено необхідністю адаптації до змін у безпековому середовищі, усунення та мінімізації негативних тенденцій у сфері кібербезпеки.

Стратегія є основою для обґрунтування розподілу необхідних для забезпечення кібербезпеки матеріальних, кадрових та інших ресурсів.

Фінансування заходів з реалізації Стратегії здійснюватиметься в межах видатків, передбачених Державним бюджетом України та з інших джерел, не заборонених законодавством. У порядку координації Національний координаційний центр кібербезпеки під час підготовки матеріалів до засідань Ради національної безпеки і оборони України щодо проекту Закону України про Державний бюджет України та пропозицій до Бюджетної декларації по статтях, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки і оборони України, аналізує пропозиції суб'єктів забезпечення кібербезпеки України щодо фінансування заходів з кібербезпеки, передбачених положеннями Стратегії кібербезпеки України, та надає відповідні пропозиції.

Згідно із законодавством державні органи, підприємства, установи та організації передбачатимуть у своїх планах фінансові витрати на кібербезпеку. У рамках державно-приватного партнерства, міжнародної технічної допомоги залучатимуться інвестиції, які спрямовуватимуться на розбудову національної системи кібербезпеки.

Щороку Національний координаційний центр кібербезпеки оприлюднює публічний звіт про стан реалізації Стратегії за загальними оцінками.

Процес реалізації Стратегії має бути максимально прозорим, відкритим та супроводжуватися демократичним цивільним контролем. З цієї метою основними суб'єктами національної системи кібербезпеки в межах компетенції додатково буде здійснюватися щорічне інформування громадськості через власні офіційні вебсайти про стан реалізації ними Стратегії та стан фінансування відповідних заходів.

9. Виміри успіху (метрики)

Ефективність реалізації Стратегії буде визначатися через постійний моніторинг її виконання та спиратися на чітку систему індикаторів стану кібербезпеки, які буде розроблено протягом першого року реалізації Стратегії.

Індикатори мають визначати прогрес, якого досягли суб'єкти забезпечення кібербезпеки в реалізації Стратегії з таких питань, як:

виконання стратегічних завдань у межах цілей, визначених Стратегією (за кожним завданням);

досягнення стратегічних цілей, визначених Стратегією (за кожною ціллю);

рівень впливу заходів, що здійснюються в межах Стратегії, на національну систему кібербезпеки та цифрову трансформацію держави.

Упровадження індикаторів стану кібербезпеки забезпечить покращення процесу моніторингу виконання Стратегії у реальному часі з використанням сучасних веб-ресурсів (онлайн-платформ), прозорість вжитих заходів для суспільства і держави. Посилення впливу національної системи кібербезпеки на суспільний розвиток буде визначатися за такими критеріями:

рівень довіри населення до держави щодо безпечності кіберпростору;

формування безпечного інформаційного суспільства, в якому до заходів кібербезпеки, крім державних інституцій, залучені приватні суб'єкти та громадяни;

рівень захищеності національних інтересів у сфері кібербезпеки (як приклад, рівень впливу на розвиток ситуації, пов'язаної з агресією Російської Федерації проти України).

За допомогою розгалуженої системи індикаторів буде визначатися стан досягнення умов для безпечного функціонування кіберпростору, його використання в інтересах особи, суспільства і держави.

Система індикаторів буде включати базові індикатори стану кібербезпеки, індикатори розвитку національної системи кібербезпеки та індикатори стану кіберзахисту критичної інформаційної інфраструктури, державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, що дасть змогу комплексно оцінювати результативність та ефективність реалізації Стратегії.

Україна розвиватиме національний кіберпростір як глобальний, відкритий, вільний, стабільний та безпечний задля захисту суверенітету держави, соціального і економічного розвитку суспільства.

За результатами реалізації Стратегії Україна у співпраці з приватним сектором та із залученням міжнародних партнерів забезпечить:

стійкість до кіберзагроз, підвищивши здатність державних органів, бізнесу і громадян захищати себе та реагувати на кіберзагрози;

спроможність до ефективної протидії недружнім діям у кіберпросторі, забезпечивши їх швидке виявлення та розслідування, створення ефективної системи превентивних заходів щодо недопущення таких дій, а також можливість проведення наступальних операцій у кіберпросторі;

розвиток кадрового потенціалу та інноваційного ринку кібербезпеки, що сприятиме створенню національних розробок на рівні кращих світових практик для забезпечення можливості протидіяти майбутнім кіберзагрозам.

Керівник Офісу Президента України А.ЄРМАК

URL: [//www.president.gov.ua/documents/4472021-40013](http://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013)

~~~~~ * * * ~~~~~

ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ З ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ ВІД НАСЛІДКІВ ВІЙНИ:

Указ Президента України від 21 квітня 2022 року № 266/2022

Відповідно до пункту 28 частини першої статті 106 Конституції України **постановляю**:

1. Утворити Національну раду з відновлення України від наслідків війни.
2. Затвердити такі, що додаються:
Положення про Національну раду з відновлення України від наслідків війни;
посадовий склад Національної ради з відновлення України від наслідків війни.
3. Кабінету Міністрів України у двотижневий строк визначити орган, що здійснюватиме інформаційно-аналітичне забезпечення роботи Національної ради з відновлення України від наслідків війни.
4. Цей Указ набирає чинності з дня його опублікування.

Президент України В.ЗЕЛЕНСЬКИЙ
21 квітня 2022 року

ЗАТВЕРДЖЕНО
Указом Президента України
від 21 квітня 2022 року № 266/2022

ПОЛОЖЕННЯ про Національну раду з відновлення України від наслідків війни

1. Національна рада з відновлення України від наслідків війни (далі – Рада) є консультативно-дорадчим органом при Президентові України.
2. Рада у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства та цим Положенням.
3. Основними завданнями Ради є:
розроблення плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України, який, зокрема, передбачатиме відновлення і розбудову транспортної, медичної, соціальної, комунальної, виробничої інфраструктури та житла, інфраструктури енергетики, зв'язку, військової інфраструктури і військово-промислового комплексу, структурну модернізацію та перезапуск економіки, заходи з подолання безробіття, підтримки сімей з дітьми, вразливих верств населення, осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок війни, відновлення та збереження об'єктів культурної спадщини;
визначення та напрацювання пропозицій щодо пріоритетних реформ, прийняття та реалізація яких є необхідними у воєнний і післявоєнний періоди;
підготовка стратегічних ініціатив, проектів нормативно-правових актів, прийняття і реалізація яких є необхідними для ефективної роботи та відновлення України у воєнний і післявоєнний періоди.
4. Рада відповідно до покладених на неї завдань:
забезпечує розроблення та внесення Президентові України узгоджених пропозицій з питань відновлення України в післявоєнний період у ключових сферах;
здійснює напрацювання пропозицій щодо плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України;
розглядає пропозиції державних органів, органів місцевого самоврядування, представників інститутів громадянського суспільства, а також міжнародних організацій щодо відновлення України від наслідків війни;

бере участь у розробленні проектів нормативно-правових актів щодо відновлення України від наслідків війни;

подає Президентові України розроблені за результатами своєї роботи відповідні рекомендації та пропозиції.

5. Рада для здійснення покладених на неї завдань має право в установленому порядку:

отримувати від міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій усіх форм власності необхідні інформацію, документи і матеріали;

залучати до участі у своїй роботі представників державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій (за погодженням з їх керівниками), а також представників міжнародних організацій та незалежних експертів (за згодою);

утворювати робочі групи, дорадчі, експертні комітети та комісії, інші робочі органи, зокрема для підготовки пропозицій до розгляду Радою, інформаційного, аналітичного, експертного забезпечення діяльності Ради, визначати порядок роботи таких органів, запрошувати представників цих органів для участі у засіданнях Ради з правом дорадчого голосу;

запрошувати на засідання Ради керівників міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, державних колегіальних органів, представників інших державних органів, органів місцевого самоврядування і залучати їх до обговорення окремих питань;

організовувати проведення нарад та інших заходів.

6. Рада утворюється у складі двох співголів Ради, секретаря та інших членів Ради.

Співголовами Ради є Прем'єр-міністр України та Керівник Офісу Президента України.

Посадовий склад Ради затверджує Президент України.

Співголови, секретар Ради, інші члени Ради беруть участь у її роботі на громадських засадах.

Порядок роботи Ради визначається регламентом, який затверджується на її першому засіданні.

7. Для належної роботи Ради та підготовки фахових пропозицій, які впливають із її завдань, при Раді утворюються робочі групи, зокрема з питань:

європейської інтеграції;

аудиту збитків, понесених внаслідок війни;

відновлення та розбудови інфраструктури;

відновлення та розвитку економіки;

повернення громадян, які тимчасово переміщені, зокрема за кордон та їх інтеграції в суспільно-економічне життя держави;

функціонування фінансової системи, її реформування та розвитку;

розвитку військово-промислового комплексу;

модернізації та розвитку сфери безпеки і оборони;

енергетичної безпеки;

державного управління;

будівництва, містобудування, модернізації міст та регіонів;

нової аграрної політики;

діджиталізації;

захисту прав ветеранів війни;

освіти і науки;

молоді та спорту;

культури та інформаційної політики;

юстиції;

антикорупційної політики;

охорони здоров'я;

екологічної безпеки;

соціального захисту;

захисту прав дітей та повернення дітей, які тимчасово переміщені за кордон.

У разі потреби за пропозицією співголів Ради можуть бути утворені інші робочі групи.

Склад робочої групи затверджується Радою за пропозицією її співголови. Рада також визначає завдання для відповідної робочої групи з урахуванням, зокрема, її спрямування.

До складу робочої групи можуть входити як члени Ради, так і інші представники, зокрема представники центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, провідних вітчизняних та іноземних фахівців, експертів у відповідних сферах.

Робоча група на першому своєму засіданні затверджує регламент своєї роботи.

Напрацьовані робочими групами пропозиції, у тому числі проекти нормативно-правових актів, передаються на розгляд Ради для прийняття відповідних рішень.

8. Основною формою роботи Ради є засідання, які проводяться не рідше двох разів на місяць. Співголова Ради за власною ініціативою або за пропозицією не менш як половини членів Ради може призначити позачергове засідання Ради.

Засідання Ради скликає секретар Ради за дорученням співголови Ради.

Засідання Ради є повноважним, якщо на ньому присутня більшість членів Ради.

Засідання Ради за наявності технічних засобів може бути проведено дистанційно в режимі відеоконференції.

9. Співголова Ради:

призначає засідання Ради;

визначає порядок денний засідання Ради;

головує на засіданнях Ради;

вносить на розгляд Ради пропозиції щодо утворення робочих груп Ради, їх складу.

10. Секретар Ради:

скликає за дорученням співголови Ради засідання Ради;

організовує підготовку матеріалів для розгляду на засіданнях Ради, зокрема з урахуванням напрацьовань (пропозицій) відповідних робочих груп;

забезпечує оформлення протоколів за результатами засідань Ради;

регулярно інформує співголів та інших членів Ради про стан реалізації рішень Ради;

спрямовує роботу утворених Радою робочих груп, дорадчих, експертних комітетів та комісій, інших робочих органів, скликає їх засідання;

забезпечує моніторинг виконання рішень Ради;

виконує за дорученням співголів Ради інші завдання.

11. Із питань, що належать до її відання, Рада приймає рішення.

Рішення Ради приймається більшістю голосів присутніх на її засіданні членів Ради. У разі рівного розподілу голосів голос головуючого на засіданні є вирішальним.

За результатами засідання Ради оформлюється протокол, який підписується співголовою Ради, який головував на відповідному засіданні, та секретарем Ради.

Рішення Ради в разі потреби реалізуються шляхом видання в установленому порядку актів Президента України, Кабінету Міністрів України внесення на розгляд Верховної Ради України відповідних законопроектів.

12. Діяльність Ради є відкритою і гласною.

Рада інформує громадськість про свою діяльність шляхом розміщення відповідної інформації, проектів рішень та прийнятих рішень Ради на вебсайті Офіційного інтернет-представництва Президента України.

13. Організаційно-технічне забезпечення діяльності Ради здійснюють Секретаріат Кабінету Міністрів України та Офіс Президента України.

Керівник Офісу Президента України А.ЄРМАК

ЗАТВЕРДЖЕНОУказом Президента України
від 21 квітня 2022 року № 266/2022**ПОСАДОВИЙ СКЛАД****Національної ради з відновлення України від наслідків війни**

Прем'єр-міністр України, співголова Ради
Керівник Офісу Президента України, співголова Ради
Голова Комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики,
секретар Ради (за згодою)
Заступники Керівника Офісу Президента України
Перший віце-прем'єр-міністр України – Міністр економіки України
Віце-прем'єр-міністр України – Міністр з питань реінтеграції тимчасово окупованих
територій України
Віце-прем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України
Віце-прем'єр-міністр України – Міністр цифрової трансформації України
Міністр внутрішніх справ України
Міністр оборони України
Міністр закордонних справ України
Міністр розвитку громад та територій України
Міністр фінансів України
Міністр інфраструктури України
Міністр соціальної політики України
Міністр енергетики України
Міністр юстиції України
Міністр освіти і науки України
Міністр у справах ветеранів України
Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України
Міністр охорони здоров'я України
Міністр аграрної політики та продовольства України
Міністр з питань стратегічних галузей промисловості України
Міністр молоді та спорту України
Міністр Кабінету Міністрів України
Міністр культури та інформаційної політики України
Секретар Ради національної безпеки і оборони України
Голова Національного банку України (за згодою)
Голова Комітету Верховної Ради України з питань економічного розвитку (за згодою)
Голова Комітету Верховної Ради України з питань бюджету (за згодою)
Голова Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав
ветеранів (за згодою)
Голова Комітету Верховної Ради України з питань аграрної та земельної політики (за
згодою)
Голова Комітету Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики
(за згодою)
Голова Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та
природокористування (за згодою)
Голова Комітету Верховної Ради України з питань енергетики та житлово-комунальних
послуг (за згодою)
Голова Комітету Верховної Ради України з питань здоров'я нації, медичної допомоги та
медичного страхування (за згодою)

Голова Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони та розвідки (за згодою)

Голова Комітету Верховної Ради України з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування (за згодою)

Голова Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій (за згодою)

Голова Комітету Верховної Ради України з питань правової політики (за згодою)

Голова Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності (за згодою)

Голова Комітету Верховної Ради України з питань транспорту та інфраструктури (за згодою)

Голова Комітету Верховної Ради України з питань цифрової трансформації (за згодою).

Керівник Офісу Президента України А.ЄРМАК

URL: [//www.president.gov.ua/documents/2662022-42225](http://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225)

~~~~~ * * * ~~~~~

До відома авторів

“ІНФОРМАЦІЯ І ПРАВО” – спеціалізований науковий фаховий журнал по результатах фундаментальних і прикладних наукових досліджень, а також дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів кандидата наук, доктора філософії та доктора наук з проблем права та інформаційного законодавства, правової інформатики, інформаційних технологій, інформатизації, інформаційної і національної безпеки та інформаційних ресурсів в інших галузях права в умовах становлення інформаційного суспільства.

Зміст матеріалів статей має описувати та науково обґрунтовувати вирішення визначених автором завдань згідно з такими основними напрямками досліджень, як:

інформаційне право; правова інформатика, інформаційна і національна безпека.

Вимоги до оформлення

- 1) Статтю слід подавати українською мовою, виготовлену у друкарський спосіб, та її електронну версію (структура та зміст якої повністю відповідають друкованому варіанту) у вигляді файлу:
  - у редакторі *Word*, шрифт – *Times New Roman*, з розширенням *.doc*, кегль – 13;
  - параметри сторінки – формат *A-4*, розташування тексту (таблиці, діаграми тощо) книжне, береги поля (верхній, нижній, лівий і правий краї) – 20 мм;
  - відстань між рядками – 1 інтервал;
  - кількість матеріалу однієї статті – не більше 15 стор.

Стаття має передбачати такі обов’язкові структурні елементи:

- УДК.
- Ім’я та прізвище (укр. та англ. мовами), науковий ступінь, вчене звання автора, місце роботи, а також – ідентифікатор ORCID, при наявності.
- Назва статті (укр. та англ. мовами).
- Анотація та ключові слова (укр. та англ. мовами).
- **Розв’язання проблеми**, шляхом наукового вирішення завдання:
  - **постановка проблеми** (загальна характеристика);
  - **результати аналізу наукових публікацій** – надаються відомості про стан вирішення проблеми та ПШБ авторів, з обов’язковим посиланням на їхні роботи (в [...]), повний опис бібліографії яких вказується в підрозділі “Використана література”; виділяються не вирішені раніше частини проблеми, які будуть вирішуватися в статті; наводяться аргументи, що підтверджують актуальність і новизну роботи;
  - **формування мети** (постановка завдання) статті;
  - **виклад основного матеріалу** – опис вирішення завдання та обґрунтування наукової цінності та практичного значення визначених у статті результатів.
- **Висновки** за результатами розв’язання проблеми та вирішення завдання, які визначають наукову новизну роботи. Можуть супроводжуватися пропозиціями, оцінками, гіпотезами, описаними у статті, а також визначенням перспектив подальших досліджень.
- **Використана література.** Бібліографічний опис списку використаної літератури може оформлятися автором за його вибором з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 “Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання” або зі стилем OSCOLA (Стандарт Оксфордського університету для цитування юридичних документів), які віднесені п. 11. Наказу МОН України від 12.01.17 р. № 40 до рекомендованого переліку стилів оформлення списку наукових публікацій.
- Підпис, адреса (е-адреса), телефон автора.

2) Подавати письмовий Відгук на статтю, підписаний особою, яка має науковий ступінь.

Відгук має бути чітко структурований та обґрунтований згідно з такими частинами:

- *Актуальність теми.*
- *Новизна та обґрунтованість одержаних результатів.*
- *Наукова (практична) цінність результатів.*
- *Висновок про можливість відкритої публікації.*

3) Рукопис статті та Відгук мають бути ретельно вчитаними, виправленими і підписаними відповідними особами.

4) Окремим файлом автори подають електронну версію розширеної анотації статті (до 1 сторінки формату А-4) англійською мовою, яка буде розміщена на веб-сторінці журналу, відповідно до наказу Монмолодьспорту України “Про затвердження порядку формування переліку наукових фахових видань України” від 17.10.12 р. № 1111.

5) **За надання послуг щодо розгляду, форматування, корегування, тиражування та ін. робіт, пов’язаних з публікацією статей та виданням журналу, пропонується здійснити оплату в розмірі 420 грн. на рахунок Інституту.**

Реквізити для оплати робіт з публікації статті:

Державна наукова установа “Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України”. Р/р UA288201720313201002201011870 в Державній казначейській службі України МФО: 820172, ЄДРПОУ: 25959933 (з приміткою – за науковий журнал).
Адреса: 04053, Україна, м. Київ, пров. Несторівський, 4.

6) **Копію квитанції прохання направити на е-адресу: bvm777@ukr.net**

Д о у в а г и

➤ Вчена рада ДНУ ШБП НАПрН України не завжди поділяє погляди авторів публікацій. Статті видаються в авторській редакції.

Автори несуть відповідальність за повноту, достатність та достовірність інформації, яка міститься у матеріалах статей і повідомленнях для публікації у журналі, а також за додержання авторських прав та чинних норм режиму таємності у відкритості (транспарентності) інформації відповідно до законодавства.

➤ Редакційна колегія залишає за собою право на:

- відхилення матеріалів статей, які не відповідають тематиці журналу, або таких, які виконані з порушенням зазначених вимог до оформлення статей та Відгуків;
- внесення до статті змін редакційного змісту у зв’язку з обмеженням обсягу загального матеріалу.

*****

ІНФОРМАЦІЯ І ПРАВО

НАУКОВИЙ ФАХОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 2(41)/2022

Засновники журналу:	- Державна наукова установа “Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України”; - Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського Національної академії наук України; - Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”.
Видавець:	© ДНУ ІБП НАПрН України.
Адреса редакції:	04053, Україна, м. Київ, пров. Несторівський, 4. Державна наукова установа “Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України”. Тел.: 234-94-56; e-mail: bvm777@ ukr.net
Веб-сторінки журналу у мережі Інтернет:	URL: //www.ippi.org.ua – ДНУ ІБП НАПрН України; URL: //www.nbuv.gov.ua – Нац. бібліотека України ім. В.І. Вернадського.
Founders of journal:	- State Scientific Institution “Institute of Information, Security and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine”; - Vernadsky National Library of Ukraine of National Academy of Sciences of Ukraine; - Open International University of Human Development “Ukraine”
Publisher:	© IISL of the NALS of Ukraine.
Address of release:	04053, Ukraine, Kyiv, Nestorivsky lane, 4. State Scientific Institution “Institute of Information, Security and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine”. Phone: 234-94-56; e-mail: bvm777@ ukr.net
Web-pages of journal in the network Internet:	URL: //www.ippi.org.ua – IISL of the NALS of Ukraine; URL: //www.nbuv.gov.ua – Vernadsky National Library of Ukraine of National Academy of Sciences of Ukraine.